

9

**Adana'nın
İşgali ve
Kurtuluşu**

**Occupation
and Liberation
of Adana**

Nejla Günay

Adana'nın İşgali ve Kurtuluşu

*Nejla Günay**

Özet

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi hükümlerini inceledikten sonra işgalin genişleyeceğini öngörüp Adanalılara şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak için teşkilatlanmalarını ve münasip yerlerde siper kazıp gerekli silah ve mühimmatı temin etmelerini tavsiye etti. Adana önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından işgal edildi. İngilizler Anadolu'ya dönen Ermenileri memleketleri neresi olursa olsun Adana'da toplandı. Bu Adana'ya on binlerce Ermeni mültecinin gelmesine sebep oldu. Ermeniler burada bağımsız bir devlet kurmak istediklerinden Türklerin şehri terk etmesi için onlara saldırmaya başladı. Fransızlar işgalin en önemli unsuru olarak gördükleri Ermenileri başlangıçta bu hareketlerinde serbest bıraktılar. Ancak daha sonra onlar da Ermenilerin taşkınlıkları yüzünden birçok problemle karşı karşıya kaldıklarını fark etmişlerdir. Adanalı Türkler işgale karşı direniş örgütleri kurup Kuvâ-yı Milliye etrafında toplandı. Düzenli ordu ilk olarak bu bölgede teşkilatlanmaya başladı. Bu birçok cephede verilen mücadelenin emir komuta çerçevesinde yapılmasına zemin hazırladı. Adana şehir merkeziyle Pozantı, Feke, Haçin ve Kozan gibi dağlık alanlarda ve sahile yakın yerlerde çatışmalar yaşandı. Fransızların desteğini yetersiz bulan Ermeniler Haçin ve Amanoslarda devlet kurduklarını ilan ettiler ama buna destek bulamadılar. Mustafa Kemal Paşa Pozantı'ya gelerek bölgenin idari teşkilatlanmasına dair kararlar alıp uyguladı. Fransızlar Türklerin direnişini kıramayacağını anlayınca Ankara Antlaşmasını imzalayarak bölgeden ayrıldı. Bu çalışmanın amacı Adana millî mücadelesinin ayrıntılarını ve düzenli ordu kurma çalışmalarının ilk defa Güney Anadolu bölgesinde başlatıldığını ortaya çıkarmaktır. Çalışmada millî mücadelenin bölgesel değil topyekûn bir hareket olduğu ele alınacaktır. Çalışmada; Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olduğu dönemde alınan Askerî Arşiv belgeleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca hatırat, anı türünde eserlerle konuyla ilgili çalışmalara da müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Adana, Feke, Haçin, Pozantı, Millî Mücadele

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, ngunay[at]gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5895-8359

Occupation and Liberation of Adana

Abstract

After examining the provisions of the Armistice of Mudros, Mustafa Kemal Pasha predicted that the occupation would expand and advised the people of Adana to organize in order to resist the occupation forces, dig trenches in appropriate places and obtain the necessary weapons and ammunition. Adana was occupied first by the British and then by the French. The British gathered the Armenians, regardless of their hometown, in Adana. This caused tens of thousands of Armenian refugees to come to Adana. Since the Armenians wanted to establish an independent state here, they started attacking the Turks to leave the city. The French initially released the Armenians, whom they saw as the most important element of the occupation. However, later on, they realized that they faced many problems because of the excesses of the Armenians. Turks of Adana formed resistance organizations against the occupation and gathered around the Kuvâ-yı Milliye. The regular army first began to be organized in this region. This paved the way for the struggle on many fronts to be carried out in the chain of command. Conflicts took place in Adana city center and in mountainous areas such as Pozantı, Feke, Hacin and Kozan and near the coast. Finding the support of the French insufficient, the Armenians declared that they established a state in Haçın and Amanos, but they could not find support for this. Mustafa Kemal Pasha came to Pozantı and took decisions regarding the administrative organization of the region and implemented them. When the French realized that they could not break the resistance of the Turks, they signed the Ankara Agreement and left the region. The aim of this study is to reveal the details of the national struggle in Adana and the efforts to establish a regular army for the first time in the Southern Anatolian region. In the study, it will be discussed that the national struggle is not a regional but a total movement. In the study; Presidency Archive, Ankara University Turkish Revolution History Institute Archive and Military Archive documents taken during the period when it was affiliated to the General Staff were used as the main source. In addition, works in the genre of memoirs and other studies on the subject were also referred.

Keywords

Adana, Feke, Hacin, Pozantı, National Struggle

1. Giriş

1.1. Adana'da İşgalden Önce Genel Durum

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi hükümlerini inceledikten sonra Çukurova'da millî mücadele başlatılması için bazı çalışmalar yaptı. Öncelikle Yıldırım Orduları Komutanı olması hasebiyle bulunduğu Adana'da eşraf ve şehrin diğer önde gelenlerini toplayıp onlara, İtilaf devletlerinin mütareke hükümlerine uymayacaklarını tahmin ettiğini, daha ağır şartlar altında memleketi ezeceklerini, bu yüzden en çekilmez felaketlere maruz kalan yerlerden biri olan Adana'nın büyük zayiata uğramasının muhtemel olduğunu belirtti. Adanalılara şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak için teşkilatlanmalarını ve münasip yerlerde siper kazıp gerekli silah ve mühimmatı temin etmelerini tavsiye etti. Mustafa Kemal Paşa bir taraftan da Ali Fuat Paşa'dan, 2. Kolordunun başında kalıp ilk mukavemet hareketini Çukurova'da başlatmasını istedi.¹ Ancak uzun yıllardır süren savaşlardan bıkan ve yorgun düşen halkı harekete geçirmek o dönemde mümkün olmamıştı.²

Fransız işgal ordusu, Çukurova'da dağınık vaziyette bulunan Ermeni yerleşim yerlerine müttefik olarak girmeyi planlamaktaydı. Ermenilerden lejyoner denen millî bir ordu toplayıp onlarla Çukurova'ya yürüyeceklerdi. Daha önce Sevk ve İskân Kanunu kapsamında memleketlerinden çıkarılan Ermeniler, Osmanlı hükümetinin mütarekeden hemen sonra çıkardığı kararname ile Anadolu'ya geri dönmeye başlamışlardı. Adana'da bulunan İtilaf devletleri mümessilleri Ermenileri Adana'da toplama kararı alarak Ermeni patrik vekillerinden birini, Maraş'tan Sivas'a kadar her nerede Ermeni muhacir varsa onları Adana'ya getirmekle görevlendirdi. Öte yandan Tokat, Amasya, Kayseri, Yozgat, Ankara, Konya, Ereğli, Karaman, Afyonkarahisar, Eskişehir, İzmir ve civarı mahallerde bulunan Ermeni muhacirler Adana'ya gönderilecek ve bunların her gün kaç kişi olduğuyula gönderildikleri tarih İngiliz Kumandanlığına bildirilecekti.³ Fransızlar tarafından önce Adana'da toplanan Ermenilerden bazıları daha sonra diğer işgal bölgeleri olan Urfa Antep ve Maraş'a gönderildiler. 1919 yılı sonunda 120 bin Ermeni Adana'ya yerleştirilmişti. Önceden 60 bin Ermeni Adana'ya dönmüştü. Geri dönen Ermenilerden sekiz bini Haçin'e⁴; bini İsabeyli'ye; on iki bini Dört Yol'a, bini Osmaniye'ye, bini Abdoğlu ve Nacarlı'ya, bin beş yüzü Misis'e, bin iki yüzü İncirlik'e, dört bini Tarsus'a,

¹ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2000, s. 44-45. Fransız kaynakları da Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'da bulunduğu süre içinde şehrin müdafaası için hazırlıklar yapmaya çalıştığını gözlemlediklerini ifade etmektedirler. Bkz. Paul du Véou, *La Passion de la Cilicie 1919-1922*, (çev. Reşat Gögen, "Kilikya Faciası" 1919-1922 Siyasî ve Askerî Olaylar, adıyla basılmamış daktilo metni, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi), Paris 1937, p. 33.

² Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım, Millî Mücadele, Çukurova'da Fransız İşgali ve Kanlı Savaşlar*, İstanbul: 1961, s. 71-72.

³ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD). No: 103, (Ocak 1997), s. 54-56.

⁴ Bugün Adana'nın Saimbeyli kazası.

iki bin- üç bini Mersin'e, diğerleri de Bahçe, İslâhiye, Hristiyanköy ve dışarılarına yerleştirildi. Aslen İstanbul'dan veya Anadolu'nun diğer büyük şehirlerinden olan 50 bin civarında Ermeni Antep, Maraş ve Zeytun'a⁵ yerleştirildiler.⁶

Ermeni lejyonerler buralarda Türklere karşı zulüm yapıp onların göç etmesine zemin hazırlayacaklardı. Ermeni lejyonları başladıkları mezalimi bitirdikten sonra Elbistan üzerinden Sivas'a ve Urfa üzerinden Diyarbakır'a saldırıp Yozgat, Sivas ve Kayseri'de bulunan Ermeni ailelerin kadınları yollardan, erkekleri dağ yollarından giderek Türk köylerine hücum ede ede Çukurova'ya inceklerdi. Böylece Çukurova'daki Ermeni nüfusu artıracaklardı. Fransızların desteğini alan Ermeniler bu planı devreye sokarak Adana, Haçin, Zeytun, Bahçe ve Maraş civarındaki Türk köylerine saldırmaya başladılar.⁷

Adana Valisi Nazım Bey Fransız ordusunda Ermenilerin bulunmasından ve şehre Ermeni göçünün artmasından tedirgin olarak durumu 24 Aralık 1918'de hükümete rapor etti.⁸ Vali kendi sıhhi durumunun elvermemesinden dolayı Adana valiliği görevinden affını isteyerek bölgede bir bağımsız Ermenistan kurma hazırlığı yapıldığı konusunda hükümeti bilgilendirip tedbir alınmasını tavsiye etti.⁹ Nazım Bey'in valilik görevinden çekilmesi üzerine Adana vali vekilliğine İkinci Ordu Müfettişi Nihat Paşa getirildi. Nihat Paşa, işgallere karşı çıkmış ve silahlı direnişe geçeceğini ifade etmişti. Bu sebeple İngilizler Nihat Paşa'nın Adana'ya girmesine izin vermediler. Hatta Nihat Paşa'nın Konya'da İkinci Ordu'nun başında bulunmasından bile rahatsızlık duyup onu Osmanlı hükümetine baskı kurmak suretiyle bu görevden aldılar.¹⁰

Adana'da politik baskı, idari karışıklık ve belirsizlik sürerken geri dönen Adanalı Ermenilerle birlikte başka yerlerden gelen çok sayıda Ermeni de Adana vilayetine yerleşmeye başlamıştı. Ermeniler, Adana yakınlarında kurulan yirmi Ermeni yerleşim yerinde iskân edildi. Ermenilerin Müslümanlara saldırıları artınca çeşitli Türk çeteleri¹¹ ortaya çıktı. Bunlardan Kara Yusuf ve Çerkez İsmail çeteleri Türklere yönelik saldırıları önlemeye çalıştı.¹² Adana'daki karışıklıklara rağmen göçün devam ettiği, Malatya Ermenilerinin akın akın Adana'ya geldikleri, hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde

⁵ Bugün Kahramanmaraş'ın 12 Şubat ilçesine bağlı Süleymanlı mahallesi.

⁶ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 87.

⁷ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 325.

⁸ Bu konu 9 Aralık 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk Söylev*, Cilt I (1919-1920), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s. 406.

⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 172.

¹⁰ Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 304.

¹¹ Çete; ordu birliklerinden olmayan silahlı küçük birlik. Bkz. Genel Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998. Adana, Antep ve Maraş şehirlerinde Millî Mücadele sırasında faaliyet gösteren milis kuvvetleri "Çete" tabiriyle anılmıştır.

¹² *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)*. Kutu: 22, Gömlek: 19, Belge: 19000.

yaşayan Malatyalı Ermenilerin de Adana'da toplandıkları tespit edilmiştir.¹³Öte yandan Kayseri'den Adana'ya sevk edilen 800 Ermeni yetiminin önce Ulukışla'ya, oradan da trenle Adana'ya gönderilmelerine karar verilmişti. Kafilenin güvenliği için bir subay komutasında 40 asker görevlendirildi.¹⁴ Fransız ve İngiliz makamlarının yardımıyla Mısır, Filistin ve Suriye'den binlerce Ermeni gemilerle İskenderun, Karataş ve Mersin'e çıkmış; diğerleri de kara yolu üzerinden binek hayvanları, yük arabaları ve trenlerle Adana'ya varmışlardır. Savaş sırasında Anadolu'nun çeşitli taraflarında kalan Ermeniler de yeni bir Ermeni yurdu umuduyla Adana'ya göç etmişlerdir. Ermeniler aralıksız ve kontrolsüz bir şekilde 1919 baharına kadar kabileler halinde özerk Ermenistan kurulacağı umuduyla Adana'ya akmaya devam etmişlerdir. Adana'ya getirilen Ermeni sayısı çeşitli kaynaklarda 150.000 ila 300.000 arasında gösterilmektedir.¹⁵

1.2. İtilaf Devletlerinin Bölgedeki İlk İşgalleri

İngiltere Yüksek Komiseri Koramiral Carltrope 17 Kasım 1918 tarihinde Çukurova'nın işgal edileceğini Hariciye Nezareti'ne bildirdi, 19 Kasım'da da Adana Vilayetinin tahliye edilmesini Osmanlı hükümetinden resmen istedi. Bunun üzerine ordularla ilgili bazı düzenlemeler yapıldı. Buna göre; 7. Ordu 2. Ordu'nun bünyesine alınıp bu ordunun karargâh merkezi Konya olarak belirlendi. Ali Fuat Paşa'nın başında olduğu 20. Kolordu'nun merkezi Ankara idi. Sadrazam Tevfik Paşa Kabinesi, 22 Kasım'da Adana ve havalisindeki birliklerin bölgeden ayrılmasını kararlaştırdı. Harbiye Nazırı Abdullah Paşa hükümetin bu kararını 23 Kasım 1918'de bütün ordulara bildirdi.¹⁶

Halep'in kuzeyinde Katma-Kilis hattına kadar kontrolü ele geçiren İngiliz ordusunun öncelikli hedefi İskenderun limanıydı. Lojistik ihtiyaçları çerçevesinde İskenderun-Halep karayolunu ve Toros tünellerine erişim yollarını emniyete almayı amaçlayan İngilizlerin işgali 9 Kasım 1918'de İskenderun'da başlamıştı. Fransızlar da Troupes Françaises du Levant birlikleriyle Suriye kıyılarını işgal edip 14 Kasım 1918'de İskenderun'a bir tabur çıkarmışlardı.¹⁷

Halep'in işgal edilmesinden sonra Osmanlı asker ve memurları hızla bölgeyi terk etmeye başladılar. Komutanlar halkın da bölgeyi terk etmesinden çekinmekteydi. 8 Kasım 1918'de Başkumandanlık Vekâleti, Halep ve daha güneydeki şehirlerden göç etme imkânı bulanların işgal hattı boyundaki şehirlerde tutulması için gerekli önlemlerin

¹³ Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE). İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH). Kutu: 7, Gömlek: 43, Belge: 43-1.

¹⁴ Konuyla ilgili olarak 20. Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Fuat'ın Harbiye Nezareti'ne şifresi için bkz. ATASE. İSH. Kutu: 2197, Gömlek: 118, Belge: 118-1.

¹⁵ Yücel Güçlü, "Millî Mücadele Yıllarının Öncesinde ve Sırasında Adana Vilayetindeki Ermeniler (1908-1921)", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleri*, Ed. Nejla Günay-Fahri Kılıç, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2022, s. 50.

¹⁶ Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 46. Ahmet Can Hacıoğlu, "İngiliz Arşiv Belgelerinde Mondros Mütarekesi Sonrası Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'da İngiliz Faaliyetleri", Doktora Tezi Ankara Üniversitesi, 2022, s. 132.

¹⁷ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s. 38.

alınması konusunda Dâhiliye Nezaretine uyarılarda bulundu. Ancak bu nüfus hareketliliğinin Suriye'de görev yapan asker ve memurların bölgeyi terk etmesinden kaynaklandığı ortaya çıkacaktır.¹⁸

21 Kasım 1918'de Adana'da kalan askerî birliklerle ilgili mütareke hükümleri uygulamaya kondu. Buna göre bölgedeki 3. Kolordu Sivas'a; 20. Kolordu Ankara'ya; 12. Kolordu Konya'ya intikal etti. 2. Ordu'nun büyük kısmı terhis edilmiş, terhis edilmeyen az miktarda asker başka yerlere sevk edilmişti. Tamamen kuzeye çekilen 2. Ordu'nun iki tümeninden oluşan 12. Kolordusu Konya'ya yerleşti. 11. Tümen Karargâhı Niğde'de, 41. Tümen Karargâhı Karaman'da konuşlandı. 11. Tümenin üç alayı Bor, Niğde ve Kemerhisar'a; 41. Tümen'in iki alayı Karaman'a, bir alayı Konya'ya yerleştirildi.¹⁹Türk ordusu Pozantı'ya kadar olan bütün Çukurova bölgesini 26 Aralık 1918'e kadar boşalttı. Bu arada 30 vagon piyade ve topçu cephanesi, 15 vagon benzin, iki deniz uçağı, 200 ton yiyecek Fransızların eline geçti.²⁰ Nihat Paşa, Türk halkın gözyaşları içinde birlikleriyle Adana'dan ayrıldı. Böylece Adana'da hiçbir Osmanlı askerî birliği kalmadı.²¹ Böylece Adana'da yaşayan Türkler savunmasız kaldı.

1.3. İngiltere ve Fransa Arasında Suriye İtilafnamesi'nin İmzalanması ve İşgallerin Yeniden Şekillendirilmesi

Adana ve çevresinde İngiliz işgalinin devam ettiği günlerde bölgeden gelen haberlere göre; İngilizlerin çekilerek yerlerini Fransızlara bırakacakları duyumları alınmaya başlandı. Bu, öteden beri Fransızlarla bağı olan Ermenileri memnun etmişti. Ermeni çeteleri polis ve jandarma elbisesi giyerek Müslümanlara saldırıp eşyalarını gasp etmekte bu da bölgede asayişsizliği artırmaktaydı. Buna önlem almak isteyen Türk memurlar türlü bahanelerle görevlerinden alınmakta bu da Ermenilerin daha çok taşkınlık yapmasına sebep olmaktadır.²² Bölgede Fransızların resmî olarak işgalci güç hâline gelmesi durumunda Ermenilerin Türklere zulmünün boyutlarının artacağı aşikârdı. Bu endişeyi taşıyan Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya telgraf çekerek Adana'da Fransızların Ermenileri silahlandırarak Türkler üzerine saldırttığını, Ulukışla'ya kadar durumun bu şekilde olmasından dolayı Türk ahalinin korku ve endişe içinde olduğunu bildirdi. İtilaf devletleri nezdinde girişimde bulunularak problemin çözümlenmesini ve bir Ermeni olan Pozantı telgraf müdürünün değiştirilmesini talep etti.²³

¹⁸ Suavi Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, s. 27.

¹⁹ ATBD. No: 142 (Nisan 218) s. 315-317.

²⁰ Zeki Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. 73.

²¹ Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler*, s. 303.

²² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Dâhiliye Nezareti (DH). Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (KMS)*. 52/39, (H. 26.01.1338); TİTE. Kutu: 91, Gömlek: 24, Belge: 24001.

²³ ATBD. No: 103, (Ocak 1997), s. 21-24.

Ermenilerle Türkler arasında gerginliğin arttığı günlerde Başbakan Clamenceu ile David Lloyd George arasında 15 Eylül 1919 tarihinde "Suriye İtilafnamesi" imzalandı. İngiltere-Fransa mutabakatına göre; 1 Kasım'da Maraş, Antep ve Urfa şehirlerindeki İngiliz birlikleri yerlerini Fransız kuvvetlerine bırakacaktı. Ancak İngilizler Şam ve Halep'ten tamamen çekilecek olsa da Fransız nüfuz alanı olarak ilan edilen ve Halep vilayetinin kuzey kesimini oluşturan bölgede İngiliz askeri desteği devam edecekti. Bu mutabakattan kısa süre sonra Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot'un yerine "Suriye ve Kilikya Yüksek Komiseri ve Başkumandanı" unvanıyla Fransız General Henri Gouraud tayin edildi. Çukurova'nın Fransız sömürgesi yapılması için Gouraud gibi enerjik ve tecrübeli bir askerın seçilmesi Le Temps'in deyimıyla "Hükümetin Doğu Akdeniz'de Fransa'ya düşen görevleri azimle yerine getirme iradesi taşıdığını..." göstermekteydi.²⁴ Cezayirli, Senegalli ve Ermenilerden oluşan Fransız askerleri İngiltere ve Fransa arasındaki mutabakat uyarınca Ekim 1919 sonunda güney ve güneydoğudaki İngiliz birliklerinin yerine geçti. Bu değişim resmî barış akdinin bir süre daha gecikeceği yönündeki Türk endişelerini artırdı ve Fransız yöneticilerinin Ermeni yanlısı politikaları mevcut gerilimi daha da tırmandırıp sonunda tamamen şiddete dönüştürdü.²⁵

Mutabakata bağlı olarak Maraş, Antep, Kilis, Birecik, Suruç, Urfa, Cerablus ve Halep istasyonundaki İngiliz birlikleri geri çekildi. Bu bölgenin komutanlığına Albay Piépage tayin edildi.²⁶ Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal eden tümenin komutanı General Dufieux idi. General Dufieux 2 Aralık'ta Adana'ya gelerek askerî ve idari komutayı aldı. Böylece bölgede Fransız rejimi başladı. Generalin gelişiyile bölgedeki Fransız gücü takviye edilerek bir tümen hâline getirildi. 1. Doğu Piyade Tümeni adı verilen bu birliğin; 21. ve 22. Piyade Alayları ile 442. Topçu Alayı, Tümen Ağır Topçu Taburu ve bir süvari bölüğü Adana'da; 7. Süvari Alayı bölükleri piyade taburları emrine dağıtılmış şekilde Adana'da; İslâhiye, Ceyhan, Bahçe ve Pozantı'da 18. Alay'a bağlı birer takviyeli tabur konuşlandı.²⁷

2. Çukurova'da Fransız İşgalinin Başlaması

Fransızlar 9 Kasım 1918'de İskenderun'a iki birlik çıkarmıştı. Adana'ya yönelik ilk işgal hareketi ise 25 Kasım 1918 tarihinde Fransız Albay Raymond'un, bir grup subayla birlikte Adana'ya gelerek Murat Palace oteline yerleşmesiyle başladı. Albay Raymond, Vali Nazım Bey'i makamında ziyaret ederek; Adana'nın Fransa tarafından işgal edileceğini, bazı resmî dairelerin tahliyesini, Türk askerlerinin Adana'yı boşaltmasını ve tanınmış İttihatçılardan İsmail Safa, Muhtar Fikri, Küçük Mustafa ve Zamir (Damar Arıkoğlu) beylerin Adana'yı terk etmelerini istedi. Bu isimlerden İsmail Safa, Muhtar

²⁴ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 182; Mikail Kolutek, "Gaye-i Milliye Gazetesi'ne Göre Adana Cephesi", *Zaferin 100.Yıl Dönümünde Millî Mücadele'ye Yeni Bakışlar*, Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022, s. 379-380.

²⁵ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s. 53.

²⁶ É. Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, Paris: Imprimerie Nationale, 1921, p. 28-29. Krş. ATASE. ATA. ZB. Kutu: 6, Gömlek: 21, Belge: 21-1; *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Cilt IV, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, s. 61.

²⁷ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 84; Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 82.

Fikri şehri terk etmişler, ama Küçük Mustafa ve Zamir beyler memleketten ayrılmak istememişlerdi. Bunun üzerine Fransızlar onları türlü bahaneler ileri sürerek hapse atıp sindirmeye çalışmışlardır.²⁸

Filistin-Suriye Fransız Müfrezesi Komutanı General Hamelin, Doğu Lejyonu Komutanı Yarbay Louis Romieu'ya işgal bölgelerindeki İtilaf askerlerinin komutanlığı ile bu bölgeleri İtilaf devletleri adına yönetme yetkisi vermişti.²⁹ 18 Aralık 1918'de Yarbay Louis Romieu'nun başkanlığında dört İngiliz ve dört Fransız subaydan oluşan bir heyetin Adana'ya gelerek işgal kuvvetlerinin nerelerde konuşlanacağına dair keşif yaptıkları görüldü.³⁰ İşgal kuvvetleri ise Yarbay Romieu komutasında 21 Aralık'ta şehre giren Ermeni lejyon taburlarıydı. O gün binlerce Ermeni caddelere dökülüp ellerinde "mavi flamalarla" Fransız üniformalı Ermeni askerlerini alkış ve gözyaşlarıyla karşıladılar. Ermeni Kilisesi işgal münasebetiyle Yarbay Romieu için özel bir ayin düzenlemiş ve Fransız milleti ve devletine şükranlarını sundu.³¹

İşgalle birlikte Adana'daki Ermeni ve Rum kiliselerine Ermeni ve Yunan bayrakları çekilmesi Türklerle yerel yöneticilerin kabul edebileceği bir durum değildi. Üstelik bütün bunlar mütareke şartlarına da aykırıydı. Şehirdeki Türk halkı rencide eden bu davranış büyük gerginliklere sebep olabileceğinden Dâhiliye Nezareti İngilizler nezdinde girişimde bulunup bayrakların indirilmesini istedi. Bunun üzerine Genel Kumandan Allenby'nin emriyle her türlü bayrağın asılması yasaklandı.³² Fransız askerlerinin şehir yerleşmesinden sonra Ermenilerin taşkınlıklarını iyice artırdıkları gözlemlendi. Halka gözdağı vermek isteyen Fransızlar tanınmış isimleri evlerinden alıp hunharca öldürdüler. Sarraf Vanlı Ahmet Efendi mahallelinin gözleri önünde gündüz vakti süngüyle şehit edildi. Tanınmış hattatlardan Haşim Hoca da aynı akıbete maruz kalınca dikkat çeken bazı isimlerin evleri önünde nöbet tutmaya başlanacaktır. Türklerin elindeki silahlar toplanıp Ermenilere dağıtıldı. Evinde silah ya da mermi bulunduranlar şehrin meydanında kırbaçlanmak suretiyle cezalandırıldılar.³³ Suphi Paşa, hükümete giderek Ahmet Efendi'yi komşusu Agop'un öldürdüğünü ihbar edip katilin cezalandırılmasını istedi.³⁴ Vali Nazım Bey işgali protesto ettiği için derhal azli istendi.³⁵

²⁸ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 72,

²⁹ Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over the Taurus 1918-1922*, Ankara: Turkish Historical Society, 2005, p. 74.

³⁰ Çelik, *Millî Mücadele'de Adana*, s. 58; Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 35.

³¹ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s.50.

³² ATBD. No:103, (Ocak 1997) s. 100-102, Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 39.

³³ Belediye Başkanı Hacıbeyzade Kadri Bey'in oğlu Tevfik Bey, evinde birkaç mermi bulunmasından dolayı bu şekilde cezalandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 76-78; Ali Saib Ursavaş, *Çukurova Fâciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1988, s. 14.

³⁴ Kasım Ener, *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Berksoy Matbaası, 1963, s. 16.

³⁵ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 38.

İskenderun'a çıkan Fransız birlikleri kısa sürede işgal bölgesini Dört Yol ve Erzin'e kadar genişlettiler.³⁶ Fransız askerlerinin bir kolu 19 Aralık'ta Tarsus'a girdi. 20 Aralık'ta Adana'ya gelen 300 kişilik bir Fransız taburu önceden hazırlanan mahallere yerleştirildi.³⁷ İşgali takip eden saatlerde Fransız işgal gücü içerisindeki Ermeniler Türklere ait evlere saldırınca şehirde kargaşa baş gösterdi. Dört Yol telgraf müdürü işgali Adana Telgraf Baş Müdüriyeti'ne şu şekilde haber verdi:

"Tarifi mümkün olmayan fenalıklar oldu. Birçok haneler basıldı. Katliamlar oldu. Bendeniz ise bu gece bir Ermeni eşrafın himmetiyle canımı kurtardım. Ermeni çeteleri telgrafhanenin kapısını 3-5 defa çaldı. Yanımdaki Ermeni beni kurtardı, sonra savuştular. Jandarmalar çekilmiştir. Artık vazife görmek mümkün değildir. Kasabanın muhafazası da mümkün değildir."³⁸

Bütün bu işgaller mütareke hükümlerine aykırıydı. İtilaf devletleri Toros ve Amanos demiryolu tünelleriyle geçitlerinin işgali hükmünü yerine getirme bahanesiyle Çukurova ve çevresini işgal etme stratejisini takip etmekteydi. Bunun en önemli kanıtı Suriye'deki İşgal Kuvvetleri Genel Kumandanı General Allenby'nin Fransa'nın Suriye ve Filistin birlikleri komutanı General Hamelin'a, birliklerinin sayısı ve durumu uygun olduğunda Çukurova ile çevresini işgal etme yetkisi vermesiydi.³⁹ Pozantı, 27 Aralık 1918'de bir İtilaf müfrezesi tarafından işgal edildi. Fransızlar Pozantı'nın tahliyesi sırasında Amanos Amele Taburu Komutanı Yüzbaşı Mustafa'yı şehit ettiler. Türk askerlerinin silahlarını alıp yiyecek ambarlarını yağmalayıp Kelebek, Durak ve Pozantı'da ele geçirdikleri malzeme ve yiyecekleri Adana'ya taşıdılar. Fransızlar Pozantı'dan sonra 3 Şubat 1919'da Pozantı'nın altı km kuzeyindeki Akköprü ile Çiftelhan'ı mütarekeye aykırı olarak işgal ettiler.⁴⁰ Fransız İşgal yönetimi yayın ve propaganda yoluyla halka kendini kabul ettirmek için yerli halktan bazı işbirlikçiler buldular. Adana'da Ali İlmî tarafından çıkarılan *Ferda*, İlhami tarafından çıkarılan *Adana Postası*, Ermeni komitaları tarafından çıkarılan *Kilikya*, Fransızca çıkarılan *Tan* gazeteleri tamamıyla Fransız emellerine hizmet etmekteydi. Buna karşılık Ahmet Remzi tarafından çıkarılan *Adana* gazetesi Türklerin haklarını korumaya, *Tarsus* gazetesi ise tarafsız yayın yapmaya çalışıyordu. İşgal makamları Şubat 1919'da *Millî Ajans*'ın bölgede yayınlanmasını yasakladıkları gibi Ağustos 1919'da yerli basın için sansür uygulamaya başlayıp *Adana Telsiz Telgrafı* adıyla bir ajans kurdular.⁴¹

³⁶ Süleyman Hatipoğlu, "Millî Mücadele'de Hatay ve Türkiye'de İlk Kurşunun Atılması", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleleri*, Ed. Nejla Günay-Fahri Kılıç, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2022, s. 156. Ayrıca bkz. Süleyman Hatipoğlu, "Millî Mücadele'de Dört Yol ve İlk Kurşun", *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, Cilt I, sayı 5, /Mart 1992), s. 9.

³⁷ Taha Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 9- 14, 21.

³⁸ Ebru Güher, *Osmaniye'de Fransız İşgali ve Millî Mücadele Harp Raporlarına Göre*, Ankara: Manas, 2019, s. 33.

³⁹ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 39-40.

⁴⁰ BOA. DH. *Şifre Kalemî Belgeleri* (ŞFR). 613/92, (R. 05.02.1335).

⁴¹ Mithat Toroğlu, Lütfi Oğuzcan, Hasan Akıncı, Fikri Mutlu, Osman Muzaffer Kocaşoğlu, Ömer Nazmi Çiftçi, Şeref Genç, Zekeriya Karayaylalı, haz., *Kurtuluş Savaşında İçel, İstanbul: Türkiye Kuvâ-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayını I, 1971, s. 56-57.*

İşgaller Adana'da Ramazanoğulları gibi ileri gelen aileler tarafından geçici hükümet kurma fikrinin ortaya atılmasına sebep oldu.⁴² 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa Adana'da geçici hükümet kurmak isteyen ailelere bunun yanlış olduğunu anlattı. Kısa süre sonra Adana'daki 2. Ordu'nun lağvedilip 2. Ordu Karargâhının Konya'ya taşındığı, Nihat Paşa'nın önce vali vekili olarak atandığı, ama bu kabul edilmediği için kendisinin Konya'ya geçtiği öğrenildi. İşgaller Türklere ait evlerin yağmalanmasıyla başladı. Belen'de, geri dönen Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar yaşandı.⁴³ İşgal sırasında Adana Valisi olan Nazım Bey, şehirden ayrılırken vali vekilliği görevini Vilayet Mektupçusu Esat Bey'e bırakıp kendisi Millî Mücadeleye katıldı. Esat Bey'in görevi bırakmasından sonra vali vekilliğini Kadı Nazif Bey üstlendi. Esat Bey Brémond'un talebiyle Adana'yı terke mecbur kaldı.⁴⁴ Adana valiliğine tayin edilen Celal Bey'in 18 Aralık 1919 günü gelmesiyle Nazif Bey'in vekâleti sona erdi. Celal Bey'in Müslüman halkın haklarını savunan tutumundan rahatsız olan Fransızlar, kendisini görevden aldirmaya muvaffak olmuşlardır.⁴⁵ Daha sonra Adana valiliğine Abdurrahman Bey vekâlet etmiştir.⁴⁶

3. İşgalci Ermeni Lejyonerlerin Türkleri Hedef Alıp Taşkınlık Çıkarması

17 Aralık 1918'te Mersin limanına çıkarılan Fransız birliklerinde; bir bölük civarında Fransız askeriyle üç gemiyle Mersin'e getirilen bir alay kuvvetindeki Doğu lejyonu bulunmaktaydı. Fransız Doğu Lejyonu'nun bir kolu olan Ermeni Lejyonu üç taburdan mürekkepti Mevcudu Mısır'da yazılan 50 subay ve 3660 erattan meydana geliyordu. Lejyonun Çukurova'daki geleceğin Ermeni ordusunun nüvesini teşkil etmesi tasarlanıyordu. Bu orduya giren Ermeni gönüllüleri Kıbrıs'taki kamplarda Fransız subaylar tarafından eğitilmekteydi. Bu taburlar Fransız planlarına göre mevzi almalarına rağmen varlıkları Türk-Ermeni gerginliğini artırmış ve sık sık çarpışmalara yol açmıştı. Lejyon efradı Anadolu'dan tehcir edilen Ermenilerle Orta Doğu, Avrupa ve Amerika kıtasının muhtelif bölgelerinden gelen Ermenilerden müteşekkildi ve Fransız subayların emrindeydi. Lejyonerler düzenli Fransız birlikleri gibi askere alınmayıp Türklerle savaşmak amacıyla kurulmuş çetelerdi. Lejyonerler büyük ölçüde ihtilalci Ermeni komitelerinin etkisi altındaydılar; Fransız makamları bunların disiplinsiz ve emir-komuta zincirine uymayan birlikler olduğunu beyan ediyordu. Nitekim Ermeni Lejyonu İskenderun, Dörtöyol ve Belen'e ayak basar basmaz asayişsizlik baş göstermiştir.⁴⁷

⁴² Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 4; Çelik, *Millî Mücadele'de Adana*, s. 47-48.

⁴³ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 59-60, 63.

⁴⁴ Esat Özoğuz, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, İstanbul: Ülke Matbaası, 1935, s. 13, 50-60.

⁴⁵ Celal Bey'in Fransız işgaline karşı çıkan tutumundan rahatsız olan Fransızlar, Celal Bey'in anlaşmalara aykırı olarak Müttefikler Kumandanlığının onayı alınmadan vali tayin edildiğini bahane edip görevden alınmasını sağlamışlardır. Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 27.

⁴⁶ Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler*, s. 305-31319; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 71.

⁴⁷ ATBD. No: 142 (Nisan 2018), s. 360-361. Krş. Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s. 51.

Albay Raymond'un askerleri 21 Aralık 1918'de Adana'yı ikinci vakti işgal etmişti. Zamir Bey o an gördüklerini şu şekilde aktarmaktadır:

"Kiliselerin çanları durmadan çalıyordu. Ermeni evleri, dükkânları ve çarşı pazar İtilaf devletleri ve Ermeni bayraklarıyla donatıldı. Yer yer Türk bayrakları yırtıldı. Gece fener alayları tertip edildi. Taşkınlık son haddini bulmuştu... Bazı Müslümanlar evlerinden alınıp din değiştirerek Hristiyan olmaya zorlandı. Vali Nazım Bey, Ermeni çılgınlığı karşısında Türklerin vakarlarını koruyup hadiselerin büyümesine meydan verilmemesini tavsiye ediyordu. Haftalarca böyle acı günler yaşandı. Mustafa Kemal'in öğütleri şimdi kafamıza dank etmişti. Hal çarelerini konuşmak üzere Hacıbeyzade Kadri Beyin oğlu Tevfik beyin evinde büyük bir toplantı yapıldı. Hemen memleketin belli başlı İtilafçısı, İttihatçısı ve bitaraflardan müteşekkil zatlar bir araya geldiler. Ben de içlerinde bulunuyordum. Çeşitli mütalaalar serdedildi. Verilen karar Padişahımız efendimiz hazretlerine Adana'yı işgalden kurtarmak telgrafı idi. İmzalandı ve çekildi." ⁴⁸

1 Ocak 1919 günü Tarsus'ta Süleyman Sami ve İlhami beylerin işletmek için getirdikleri iki kamyonu el kondu. 2 Ocak 1919 günü Dört Yol'daki jandarmaların silahları alındı, halk dağlara kaçırıldı. Bütün bunlar üzerine dört bir yandan imdat sesleri yükselmeye başladı. Bunun üzerine işgallere karşı yerli halkın örgütlenmeye başlayıp Kuvâ-yı Milliye birliklerine katıldığı görülmektedir.⁴⁹Bu saldırılar Albay Brémont'un şehre gelmesinden sonra Ermenilerin kendisinden cesaret bulmasından dolayı daha da arttı. Türk subay ve memurların evleri, işyerleri yağmalandı. Hatta bazıları evlerinde şehit edildi.⁵⁰

Fransızlar işgale karşı çıkan ve kendileriyle birlikte hareket etmeyen Müslümanlarla Türkleri hapse atmıştı. Hapishanede Türk casusu suçlamasıyla tutulan iki Ermeni de bulunmaktaydı. Bunlardan Arşavuk Efendi, işgalin Ermeni toplumuna fayda değil zarar verdiğini, Ermenilerin kendi memleketlerinin işgal edilmesine nasıl destek olduklarını anlayamadığını ifade etmekteydi. Bunun sorumlusunun "Satılmış, şuursuz kimseler!" şeklinde tanımladığı komitacılar olduğu kanaatindeydi. Arşavuk Efendinin durumu özetleyen görüşleri şu şekildeydi:

"Bu hareket Ermenilerin lehine bir hareket değil bir hıyanettir. Bizim menfaatimiz Türklerle el ele verip çalışmak, aynı vatan sevgisini vicdanımızda duymaktır. Neyimiz noksan, refahımız, servetimiz, ticaretimiz, zanaatımız, Türk vatandaşlarımızdan üstündür. Acaba Türklerin yerine kaim olacak ecnebi bir devlet bize bu kadar müsait davranacak mı, yoksa bütün imkânlarımızı elimizden mi alacak? Bizim şuursuz komitacılara bu hakikati anlatmak imkânsızdır. Türklerle canı yürekten birleşip bir Amerikalı gibi memleketi kat kat zengin ve yüksek durumlara getirmek Ermenilerin en büyük menfaatidir. Evvelce de söyledim ben halis şuurlu bir Ermeni'yim. Aklımı

⁴⁸ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 74; Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 20; M. Fatih Sansar-Ahmet Karataş-Sedat Memili-Hüseyin Batar, haz., *5 Ocak Adana'nın Kurtuluş Bayramı Çukurova Millî Mücadele Hatıraları*, Adana: Çukurova Fuarçılık A.Ş. Yayını, 2016, s. 92-93, 154.

⁴⁹ TİTE. Kutu: 102, Gömlek: 68, Belge: 68001.

⁵⁰ Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 25, 42.

mantığımı kullanıyorum. Hislerimle değil mantığımla muhakeme ediyorum. Komitacılar bana hain diyorlar ve neredeyse bir içim suda beni ve arkadaşımı boğacaklar. Benim gibi düşünen aynı fikri savunan Ermeniler çoktur. Fakat komitacıların korkusundan ağızlarını açıp bir şey söyleyemezler. Derhal kurşunla karşılaşılır. Yalnız üzüldüğüm cihet Türk hükümeti burayı tahliye ederken beni de birlikte götürmeli, bu zalim komitacıların elinde bırakmamalı idi.”

Sonradan Arşavuk efendiyle arkadaşının Ermeniler tarafından feci şekilde öldürüldüğü duyuldu.⁵¹ Fransızlar 23 Nisan 1919'da bir kararname çıkararak Müslümanların elindeki silahları toplayacaklarını, bu karara uymayanlara ağır cezalar verileceğini ilân ettiler. Ata yadigârı iş görmez silah ve kaması olanlar bile en ağır şekilde cezalandırıldı. Evlerinde bıçak bulunan Hâlimzade Ziya, Polişçizade Mustafa, Tefvik Kadri ve yirmiye yakın Türk dayakla cezalandırıldı.⁵² Adana'daki Müslümanları sindirip baskı altına almak için şöyle bir yol izlenmekteydi: Ermeni intikam alayı ve Ermeni gönüllü fedailerini oluşturup tesviye-i mesalih komisyonları; zabita, hafiye ve casus teşkilatı kurmak. Bu amaçlarla Türklerin canlarına kıyılıp mallarına el kondu ve suçluların serbestçe dolaşmasına izin verildi.⁵³

Ermeni lejyonerlerin disiplinsiz davranışları Fransız ordusu içerisindeki nizamı da bozmaktaydı. Doğu Lejyonunun Dördüncü Taburuna bağlı Ermenilerin tecavüz, gasp, adam öldürme gibi suçları işleyip köylülerden haraç toplamaya kalkışmaları Fransız işgal yönetimini de rahatsız etti. Ermenilerin Müslüman halka yönelik kötü muamelesi İskenderun'da Fransız askerleriyle kavga etmelerine sebep oldu. Hatta bu kavga 10-13 Şubat arasında çatışmaya dönüşmüş ve her iki taraftan ölen ve yaralananlar olmuştu. Ermeni lejyonerler bu olay sebebiyle ayaklandılar. Bunun üzerine Ermeni lejyonunun 4. Taburunda bulunan 50 asker Divan-ı Harbe sevk edildi. Geri kalan 400 askerin de Mısır'a gönderilmesiyle bu tabur dağıtıldı.⁵⁴ Fransız kamuoyu olayların büyümesinde Ermenilerin rolünün büyük olduğu kanaatindeydi. Bir Fransız askerin savaştan uzun yıllar sonra söyledikleri bu görüşü desteklemektedir. Buna göre; “Kilikya'da Ermeni askeri kullanmakla hata edildi. Bu hatanın iki acı sonucu görüldü: Önce Ermeni askerleri Türkleri kıskırtıp olay çıkarıyorlardı; sonra da ilk çarpışmada sıvıştıkları için Türklerin karşısında Fransızlar kalıyordu. Ben Maraş savaşlarında iki arkadaşımı kaybettim.”⁵⁵

Ermenilerin taşkınlıkları bazı Fransız yöneticilerin hoşuna gitmedi ve bu durumun Fransız ordusunu zor durumda bırakacağı yorumlarına sebep oldu. Fransız basınında yer alan haberlere göre Adana vilayetindeki durumdan yerli Ermeniler ve Ermeni lejyonu sorumlu tutulmaktaydı. Fransa'nın Suriye ve Lübnan Yüksek Komiseri ve Yakın

⁵¹ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 84.

⁵² Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 45-46.

⁵³ Ursavaş, *Çukurova Fâciaları*, s. 20. Zulme uğrayan Türklerin bazılarının yer aldığı liste için bkz. Aynı eser, s. 22-23.

⁵⁴ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 42-43. Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s. 53-54.

⁵⁵ Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 183.

Doğu Ordusu Komutanı Orgeneral Henri Gouraud hükümetinin Ermeni lejyonu kurmakla çok büyük hata ettiğini daha sonraları itiraf edecektir. Fransız ordusuna alınan Ermeniler kendilerine verilen talimatların aksine asayişli sağlayacakları yerde her fırsatta Türklere saldırmaya devam ettiler.⁵⁶

4. Çukurova'da Fransız İşgal Yönetimi

Fransızlar 19 Kasım 1919'da Adana'daki resmi binalarla evlerin Fransız bayraklarıyla donatılmasını isteyip Fransız bayrağı asmayanlara yüz lira para cezası verileceğini duyurdular. Bu istek bölge halkında infiale sebep oldu ve mütareke hükümlerine aykırı olan bu talebin asla karşılanmayacağı Müslüman kanaat önderleri tarafından hükümet yetkililerine bildirildi.⁵⁷ Fransızlar Suriye'den getirdikleri bazı kişileri ordularında istihdam ederek onlara kendi lehlerinde propaganda yapmaları için para verdiler. Ferit Paşa, Şeyh Garipzade Fuat, Tarsus'tan Kâmil Paşazade Kemal, Selami gibi kişiler Fransızların propagandasını yapanlardan bazılarıydı.⁵⁸ Bunlardan başka Vali Vekili Abdurrahman, Polis Müdürü Yusuf Ziya, Müftü Hüsnü, Hafız Mahmut, İlhami, eşraftan Ali İlmi ve Mesut Fani Fransızlardan yana yer almışlardı. Hafız Mahmut Fransızların emrinde evkaf müdürlüğü yapmış, belediyeye ve Hürriyet ve İtilaf Partisi Adana şubesi başkanlığına seçilmişti. *Ferda* gazetesinde millî mücadele ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde yazılar kaleme almıştı. Bu sebeple millî kuvvetler bu gazetenin dağıtılmasını engellemeye çalıştı. Ancak bu gazetenin memlekette okunmasını faydalı gören Ali Rıza Paşa hükümetinin Dâhiliye Nazırı Cemal Paşa bu engellemeyi kaldırmak için emirler verince Heyet-i Temsiliye Paşaya bu gazete hakkındaki endişelerle ilgili bilgi verme ihtiyacı duydu.⁵⁹ Öte yandan Fransızlar millî bir hareket başlamasından çekindikleri için ayrılık yaratacak çalışmalar yaparak her bir unsur için Arap Kulübü, Kürt Kulübü, Çerkes Kulübü, Boşnak Kulübü, Asurî Kulübü ve Kaldanî Kulübü adıyla örgütlenmeler oluşturup bazı isimlere para vermek suretiyle bu kulüplere üye yaptılar. Eski Kozan mebusu ve *Ferda* gazetesi sahibi Şair Edip, Ali İlmi, küçük kardeşi Mesut Fani ve *Adana Postası* gazetesinin sahibi Binbaşı Giritli İlhami beyler millî mücadeleye karşı çıkıp Fransızların yanında yer alan az sayıdaki kişilerden bazılarıdır. Fransızlar Sünni olmayan Müslümanları da kendi saflarına çekmek istediler. Ancak onlar "Biz Türküz, Türklerden ayrılamayız." diyerek Fransızlarla birlikte hareket etmeyeceklerini ifade ettiler. Fransızlar İskenderun Kaymakamı'nı Payas'a sürmek suretiyle İskenderun'daki Osmanlı varlığına fiilen son verdiler. Buna karşılık Adana'da vilayet idaresinin Osmanlı hükümetinde kalmasına ve bürokratların görevlerinin devamlılığına müdahale

⁵⁶ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s. 53.

⁵⁷ ATASE. İSH. Kutu: 270, Gömlek: 220, Belge: 220aa. Bu konuda Fransa İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve İtalya gibi devletler nezdinde yapılan girişimler ve protestolar hakkında ayrıca bkz. ATASE. İSH. Kutu: 104, Gömlek: 43, Fh. 43-1. Müslüman ahaliye kesilen ceza tutarlarının daha sonra kendilerine iade edildiği hakkında bkz. ATASE. ATA-ZB. Kutu: 25, Gömlek: 16, Belge: 16-1.

⁵⁸ *Harp tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD). No: 17, (Eylül 1956), Vesika: 426.

⁵⁹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 442.

etmediler. Ancak vali atamalarına karışıp kendileriyle uyumlu hareket edecek bir ismin vali olmasını istediler. Böyle birini bulmak zor olduğu için Adana'da vali krizi yaşanmasına yol açtı.⁶⁰ Fransızlar Adana halkının işgale karşı duran davranışlarını gördükten sonra halkın kendilerini davetsiz misafir gibi gördüğünü yavaş yavaş anlamaya başladı. Çünkü Adana ırken ve kalben Türk'tü ve Türk kalmak isteğindeydi. Maraş ve Urfa'da yaşananlar Fransızların Çukurova ve havalisindeki misafirliklerinin uzun sürmeyeceğini göstermekteydi.⁶¹

4.1. İşgal Yönetiminde İngiliz-Fransız İş Birliği

İngiltere ve Fransa yaptıkları antlaşma doğrultusunda Suriye ile Çukurova ve havalisinin işgalini birlikte yürütüyorlardı. Fransız Albay Brémond bu devletlerin işgali altında ve bütün bölgelerin başkumandanı olan İngiliz General Allenby'e bağlı görev yapacaktı. Brémond'un görevi ise "Kilikya Başadministratörlüğü" [Kilikya Genel Valisi] idi.⁶² Ancak Albay Brémond'un görevi, General Gouraud'un Suriye işgal kuvvetlerinin başına geçmesiyle 7 Ocak 1920'de kuzey bölgesi mülki yönetim baş kontrolörlüğüne dönüştürülecektir. Mülkî idare işleri yine Osmanlı memurları tarafından yürütülecekti. Ancak idari görevlere atanan memurların Britanya Yüksek Komiserliği tarafından onaylanması gerekmektedir. Yarbay Romieu da "İşgal Kuvvetleri Komutanı" olarak anılmaktaydı. Brémond ve heyeti Lavaziye zırhlısıyla 1 Şubat 1919 günü Mersin'e gelip oradan Adana'ya geçti. Albay ve heyeti Vali Nazım Bey'i ziyaret ettiler. Albay Brémond Nazım Bey'e, General Allenby'nin emir ve tensibiyle General Hamelin'in tebligatı üzerine Adana'da vilayetin yönetimiyle meşgul olmak üzere görevlendirildiğini, Çukurova'daki sancak ve kazalara kontrol memurları gönderileceğini, memurların görevlerine devam edeceklerini söyledi. "Biz, Almanlar gibi memleketi yutmaya değil, imar etmeye geldik." demeyi de ihmal etmedi.⁶³ Öte yandan Yarbay Romieu, mülki erkâna bundan böyle telgrafların şifresiz gönderileceğini, Osmanlı kara kuvvetlerinden ve demiryolu idaresinden gelen telgrafların sansürleneceğini, işgal komutanının mührünü taşımayan telgrafların gönderilmeyeceğini tebliğ etti. Türk vali ve komutanları etkisizleştirmek için Yarbay Normand Adana kaymakam müşaviri olarak tayin edildi.⁶⁴

Fransızların sansür koyması üzerine telgraflar sansürsüz bölgelerden çekilmeye başlandı.⁶⁵ Doğu Lejyonu'nun adı 20 Ocak 1920'de Doğu Ermeni Lejyonu şeklinde değiştirildi ve bu lejyonun tamamen Ermenilerden oluşması kararlaştırıldı. Albay Brémond Adana vilayet yönetimini kontrol edecek şekilde vilayet idaresine ve polis

⁶⁰ Yusuf Ayhan, *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu*, Adana: İpek Matbaası, 1963, s. 32-33; krş. Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 79, 80, 87.

⁶¹ Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 185.

⁶² *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri (1920-1922)*, Cilt III, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, s. 236.

⁶³ Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 41.

⁶⁴ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 49; Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 16.

⁶⁵ BOA. DH. EUM. 6.şb. 48/97, (H.05.05.1337).

bürolarına yerleşti. Bu şehirde tepkiyle karşılandı. Ancak Adana'da gerginliği artıran esas konu Fransız üniformasıyla ortada dolaşan yerli Ermenilerdi. Ermenilerin taşkınlıkları Fransızların bölgede etkin olmasını engelleyecek boyutlardaydı.⁶⁶

Fransızlar her yeni gelişmede İngilizlerin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Bağdat demiryollarının en önemli geçidi olan Toros ve Amanos tünellerinin kontrolü, Hindistan yollarıyla Irak'ta oluşturulan manda idaresinin güvenliği açısından çok değerliydi. Bu sebeple İngiltere işgal kuvvetleri, Maraş'ta bir Hint Süvari Alayı, Antep'te 3. Süvari Tugayı, Urfa'da 51. Tümen'e bağlı bir tabur olmak üzere konuşlanmıştı. Fransız kuvvetleri nispeten zayıftı. Bu yüzden General Allenby Çukurova'daki Fransız askerî yığınağını takviye etmek ve Adana'daki asayişsizliğe son vermek amacıyla General Leslie komutasında biri İngiliz, üçü Hintli olmak üzere dört piyade alayı ile bir Hint süvari alayından oluşan 19. Hint Piyade Tugayı'nı bölgeye gönderdi.⁶⁷ İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin yer değiştirmesi anlamına gelen bu hareket 18 Şubat-16 Mart 1919 arasında devam etti. Bu harekât çerçevesinde Ermeni Lejyonu taburları Adana'da toplanmak suretiyle bunların Mersin ve Ceyhan'daki etkin rolleri sona erdirildi. Ermeni lejyonuna komuta eden Yarbay Romieu bu çerçevede 19. Tugay Komutanı General W. S. Leslie'nin emrine girdi. Bu değişiklik Türk subaylarının tepkilerini engelleyip onları sindirmek anlamına da gelmekteydi. Çünkü Fransızlar bölgede görev yapan bazı memurlarla terhis edilen Osmanlı subaylarının ve özellikle İttihatçı kimliğiyle tanınanların bölgede bir direniş hareketi başlatmak için çalıştıklarını gözlemlemekte ve buna tedbir almaya gayret göstermekteydi.⁶⁸

6 Mayıs'ta Adana'daki İngiliz ve Fransız komutanlar arasında değişiklik oldu. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Leslie, Hayfa'ya atandığından yerine General A. Mudge tayin edildi. Ermeni lejyonların başına Flye St. Marie, Kilikya Fransız Kuvvetleri'nin başına ise Albay De Piapape getirildi.⁶⁹ Türklerin direniş başlatmasından çekinen Fransız İşgal Kuvvetleri Savaş Komitesi, Ermeni lejyonlarından bir kısmının dağıtılmasını kararlaştırdı. Hatta İskenderun'da bir askerî mahkeme toplayarak suç işleyen Ermenileri yargılayıp onlara çeşitli cezalar verdi. Bu değişiklikler ve İngiliz birliğinin gelmesinden sonra Adana'daki gerginlik biraz yatıştı.⁷⁰

5. Çukurova ve Toroslarda Millî Örgütlenme ve Kuvâ-yı Milliye'nin Teşkil Edilmesi

Bölgenin İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesi yöre halkı tarafından tepkiyle karşılandı. Özellikle Doğu Ermeni Lejyonuna bağlı Ermeni askerlerin taşkınlıkları endişeyle takip edilmekteydi. Ermenilerin Türklere karşı gasp, katl, yaralama gibi suçlarını işleyip bunlara devam etmesi, işgal güçlerinin geniş bir alana yayılması ve

⁶⁶ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 47.

⁶⁷ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 52.

⁶⁸ Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 48.

⁶⁹ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 53; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 223.

⁷⁰ Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s.18; Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 42.

bölgede Türk ordusunun varlığına son verilmesi halkın milis güçleri kurmasına zemin hazırladı.⁷¹ İşgaller üzerine memleketin ileri gelenleri iki girişimde bulundular. Öncelikle Adana'nın Türk olduğuna vurgu yapılarak işgal protesto edildi. 13 Aralık 1918 tarihli *Minber* gazetesinde "Adana'nın Feryadı" başlığıyla yayımlanan protesto metni şu şekildeydi:

"...Nüfus kayıtlarına göre 400.000'den fazla olan Adana vilayeti ahalsinin onda dokuzu Türk olduğu gibi bunun yarısına yakın bir sayıda göçebe bir hâlde yaşayan nüfusa geçmemiş Türk aşiretlerini de hesaba katmamız ve bunlardan başka son zamanlarda Adana vilayetine bağlanan Antakya, Beylan ve İskenderun yöresinin yüz binlerce halis Türkleriyle şimdiki durumda Sivas ve Erzurum taraflarından buraya sığınan göçmenleri unutmamamız gerekir. Bu hususta herhangi bir gezginin tercümanından aldığı bilgiye dayanarak yargıda bulunmak kesinlikle uygun ve doğru olmaz... İkinci olarak Kilikyalılar Cemiyeti kurulacaktır."⁷²

5.1. Kilikyalılar Cemiyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri

Eşraf ve kanaat önderleri de işgallere ve Türklere yönelik zulme sessiz ve tepkisiz kalmadı. Çukurova ve havalisinden bir grup eşraf ve aydın, İstanbul'da 21 Aralık 1918'de "*Kilikyalılar Cemiyeti*"ni kurdular. Cemiyetin kurucularının çoğu büyük toprak sahipleriydi. Bu isimler şunlardır: Eski Ayan Meclisi Reisi Menemenlizade Rıfat Bey, eski Hâriciye Nazırı Menemenlizade Nâbi Bey, eski Nafia Nazırı Ali Münif (Yeğenağa), eski Antep mebusu Ali Cenani Bey, eski İçel mebusu Hafız Mehmet Emin Bey, eski Maraş mebusu Abdülkadir Bey, Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi Reisi Evliyazade Hacı Evliya, Şura-yı Devlet azasından Tarsuslu Mısırlızade Seyfettin Bey ve Beyoğlu Belediye Dairesi Müdürü Ramazanoğlu Saffet Bey.⁷³ Cemiyetin başkanlığına Menemenlizade Rıfat Bey seçildi. Cemiyet, işgale uğrayan merkezlerde faaliyet göstermek istemiş, ancak Fransızlar buna müsaade etmemişti. Cemiyetin nizamnamesinde şu bilgiler bulunmaktaydı:

"Kilikya nâm-ı kadimi altında bulunan Adana ve mülhakatı ile İçel ve Maraş sancaklarında ve buralara mücavir olan Ayntab Sancağı ile İskenderun, Antakya, Belen ve Reyhaniye kazalarında nüfus-ı umumiyenin yüzde doksanını mütecaviz bir ekseriyet teşkil eden Türkleri temsil etmek ve mahallerin efkâr u âmâl u ekseriyete tevfikân kemakân Devlet u Osmaniyeye merbudiyetlerini teyit için dâhilen ve haricen lazım gelen teşebbüsât u neşriyât u mesaide bulunmak üzere Dersaadet'te teşkil edilmiştir."⁷⁴

Toros Dağlarının güneyindeki Türk topraklarının haklarını savunmak amacıyla kurulan Kilikyalılar Cemiyeti üyeleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Thomas Woodrow Wilson'a başvurarak Türk milletinin kendi kaderini tayin hakkının

⁷¹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 510.

⁷² Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler*, s. 303.

⁷³ Ramazanoğlu Saffet Bey Fransızlara karşı attığı isabetli top atışlarıyla dikkat çekmiştir. Diğer aile fertleri gibi İspanyol gribi yüzünden vefat etmiştir. Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 117.

⁷⁴ *Ali Münif Bey'in Hâtıraları*, haz., Taha Toros, İstanbul: İsis, 1996, s. 95-96; Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 44.

onaylanmasını istediler. Eski Hariciye Nazırı Menemenlizade Nabi Bey 18 Ocak 1919'da İstanbul'daki ABD Yüksek Komiserliğini ziyaretle diğer birçok Çukurova eşrafiyla imzaladığı ve bir örneği İstanbul'daki İtilaf devletleri Mümessilliklerine iletilen Kilikyalılar Cemiyeti muhtirasını sundu. Muhtırada; Mersin'den karaya çıkan Fransız üniformalı yedi kişiden oluşan Ermeni askerlerinin Adana'da vilayet idaresine el koyup Ermeni bayrağı çekmesinin Türkleri çok endişelendirdiği, Türklerin haklarını savunmak için her imkânı kullanacakları ve Ermenilerin ileride daha büyük ihtilaflar çıkaracaklarının düşünüldüğü belirtilmekteydi.⁷⁵

Cemiyette görev yapan Ali Münif Bey İttihatçı olduğu, İsmail Safa Bey de Adana'dan kaçtığı için takip edildiğinden aktif görünmemeyi tercih etti. Kilikyalılar Cemiyeti 18 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'daki işgal makamlarına; Çukurova'nın coğrafi, tarihi durumu ve demografik yapısını belirleyen ve burada Türklerin ezici çoğunlukta olduğunu kanıtlayan belgelerin yer aldığı bir muhtıra verdi.⁷⁶ Bazı gazetelerde de bölgenin nüfus istatistikleri yayınlanmak suretiyle Çukurova'da bir Ermeni devleti kurulması fikrinin adaletsiz olduğu ve demografik durumun bununla bağdaşmadığı hususuna dikkat çekilmekteydi. Mesela *Hâdisat* gazetesi 5 Nisan 1919'da Erzurum, Adana, Bitlis, Elâzığ, Van, Sivas, Diyarbakır, Maraş ve İçel'de halkı tamamen Müslüman olan köy ve kasaba sayısının 14.055; Ermeni 649; Rum 248; karışık 1655 olduğu şeklinde bir istatistik yayımladı.⁷⁷

Kilikyalılar Cemiyeti, 4 Aralık 1919'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya; kendilerinin vatanın düştüğü durumu yabancı devletler nezdinde protesto etme gayretinde bulduklarını belirterek Adana, Antep, Maraş ve Urfa hakkında bilgi alamadıklarını, kendilerinin oralarda olan bitenle ilgili bilgilendirilmeleri durumunda konuyu diğer devletler nezdinde protesto edebileceklerine dair bir müracaatta bulundu.⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa, Çukurova ve çevresinde millî hareketi destekleyip kuvvetlendirmeye büyük önem verdi. Bölgeye subaylar gönderdiği gibi yakın kolorduların ilgilenmesini de sağladı.⁷⁹ Kilikyalılar Cemiyeti'nin Adana şubesi 21 Aralık 1919'da açıldı.⁸⁰

5.2. Adana Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Teşkili

Adana'da eşraf millî mücadelenin en önemli destekçilerinden oldu. Çukurova'nın verimli ve bereketli arazileri belli başlı ailelerin kontrolündeydi. Osmanlı hükümeti bu durumdaki bazı ailelerin reislerine "Paşa" unvanı vermişti. Millî Mücadele başında Çukurova'da etkin olan Adana'da Suphi Paşa, Tarsus'ta Sadık Paşa'ydı. İşgal kuvvetleri

⁷⁵ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s.52.

⁷⁶ *Ali Münif Bey'in Hâtıraları*, s. 95-96.

⁷⁷ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 194.

⁷⁸ ATBD, No: 103, (Ocak 1997), s. 95-99.

⁷⁹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, haz. Enis Şahin, İstanbul: Yeditepe, 2014, s. 176.

⁸⁰ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 210.

bu nüfuzlu ailelere de zarar vermişlerdi.⁸¹ Suphi Paşa'nın millî mücadelenin en önemli destekçilerinden biri olması Adana'da millî hareketin başlamasında çok etkili oldu.⁸² Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi'nde Adana'yı temsil eden *Yeni Adana* gazetesinin sahibi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey'e, Boğazlıyan'da bulunduğu sırada Kayseri'ye geçip Adana Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kurmasını emretti.⁸³ Ahmet Remzi Bey cemiyeti Kasım ayında kurdu.⁸⁴

Cemiyet ilk önemli toplantısını 4 Aralık 1919'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Niğde'deki 11. Tümen Komutan Vekili Yarbay Mümtaz Bey, Develi'den gelen Binbaşı Kozanoğlu Doğan Bey ve Ahmet Remzi Bey'in katılımıyla gerçekleştirdi. Faaliyetlerini Niğde'den yürütecek olan cemiyetin para toplayıp silah temin etmesi kararlaştırıldı. Cemiyetin idare heyetinde; Ahmet Remzi Bey, Tekelioğlu Sinan Bey, Karaisalı Kaymakamı Şeyh Saadettin Bey, Kethüdazade İbrahim Bey, Manisalı Ali Bey ve Zamir Bey vardı. Daha sonra cemiyet merkezinin Karaisalı'ya taşınmasıyla heyete Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet Efendi, Menemencioğlu Adil Bey, Kırıklı'dan Süleyman Bey, Karaisalı Belediye Reisi Mustafa Bey, Jandarma Kumandanı Hasan Bey, Kozanlı Ahmet Cevdet Bey de katıldı.⁸⁵ Fransızlar, bölgedeki millî teşkilatlanmayı dikkatle takip edip şüphelendikleri bazı isimleri tutuklamaktaydı. Adana eşrafından Ziya Bey ile Tarsus'ta Sadık Paşa'nın oğlu bu sebeple Fransız askerleri tarafından tevkif edilmişlerdi.⁸⁶ Öte yandan Fransızlar Adana'ya geldikleri günden beri millî örgütlenmeyi engellemek için çeteci oldukları gerekçesiyle Müslümanları tutuklayıp kurşuna dizmekteydi.⁸⁷

5.3. Kozan, Kadirli ve Haçin'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kurulması

Kozan'da millî direniş ve mücadeleye taraftar olan Saim Bey, Yarımzade Ahmet Efendi, Şehlikzade Hasan Efendi, Kurdoğlu Hulusi Efendi, Müftüzade Ahmet Cevdet Efendi, Yeğenzade Ahmet ve Halil Efendi, Akçalızade Kâmil, Ali Kahyazade Hakkı, Yusuf ve Ökkeş efendiler, Hacı Hasan Ağazade Şakir ve Ahmet efendiler, Fekeli Cezmi Bey ve Şerif Efendi "İntibah Teali Saib Cemiyeti"ni kurarak büyük bir fedakârlıkla bu uğurda hizmet etmişlerdir. Kadirli'de; Müftüzade Hazım Efendi, Nuri Çavuş, Tevfik Ağa, Muallim Rasim Efendi, Hacı Musazadelerden Coşkun Tevfik Bey ve kardeşleri, Sunbas Ağalarından Mehmet Bey, Yakup Efendi, Mürşit Efendi, Davut Efendi, Molla Mustafa, Muharrem Beyzade Hacı ve Durdu, Çokaklı Ahmet Paşa, Hacı İdem ve Faik efendiler, Mehmet Fikri

⁸¹ Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler*, s. 301.

⁸² Suphi Paşa'nın millî mücadeleye verdiği desteği Eczacı Basri Ahmet Remzi Bey'e gönderdiği telgrafta ayrıntılarıyla anlatmıştı. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 14.

⁸³ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 440.

⁸⁴ ATASE. İSH. Kutu: 270, Gömlek: 80, Fh.80-1; Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 27; Sansar vd, haz., *5 Ocak Adana'nın*, s. 75-77.

⁸⁵ İzzet Öztoprak, "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, yıl 1991, Cilt 8, sayı 22, s. 130-132.

⁸⁶ TİTE. Kutu: 320, Gömlek: 43, Belge: 43001. Krş. ATASE. İSH. Kutu: 621, Gömlek: 63, Belge: 63a.

⁸⁷ Heybetli köyünden Kaymakoğlu Hasan ve Ceyhan'dan Abdülkadir Efendinin şehadeti hakkında bkz. TİTE. Kutu: 28, Gömlek: 17, Belge: 17001. Ayrıca kr. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 334.

Efendi, Ecerekli Kanberlizade Osman Efendi ve biraderi Şükrü Efendi, Coşkun Osman Bey. Haçin'de; Müftüzade İzzet Efendi, Arslan Bey başta olmak üzere birçok kişi millî kuvvetlere destek verdi.⁸⁸

5.4. Heyet-i Temsiliye'nin Çalışmaları ve Bölgede Çatışmaların Artması

Heyet-i Temsiliye, Fransa Yüksek Komiseri Georges Picot ile görüşüp Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın mütareke şartlarına aykırı olarak işgal edildiğini, Ermenilerden mürekkep birliklerin Müslüman ahaliye zulmettiğini ve Fransızların Osmanlı memurlarını aşağıladığını belirterek işgalleri protesto etti ve derhal sonlandırılmasını istedi. Milli hareket Çukurova'nın işgalini o kadar şiddetli protesto etti ki Fransa Yüksek Komiseri Georges Picot Mustafa Kemal ile resmî olmayan görüşmeler yapmak amacıyla Aralık 1919'da Sivas'a geldi. Sivas'a geçerken Kayseri'de Ali Fuat Paşa ile görüşerek ona Fransa'nın "Ortadoğu'da Türk çoğunluğunun bulunduğu yerlerde güçlü ve bağımsız bir Türk devleti kurulmasına çalışacağını..." söyledi. Picot, Sivas'a geliş nedeninin ekonomik ayrıcalıklara karşılık olarak Adana, Antep ve Urfa'nın ileride Türkiye'ye verilmesi için Mustafa Kemal'le bir anlaşma yapılması ve yakında Fransa'da başbakan seçilmesi muhtemel Aristide Briand'ın konu hakkındaki önerisiyle ilgili olduğunu belirtti. Mustafa Kemal ona bu bölgelerdeki Fransız işgalinin derhal sona erdirilmesini isteyerek Türk halkının Çukurova için savaşağını açık açık anlattı. Bunun üzerine Picot, Fransızların Osmanlıların bağımsızlığını desteklediklerini, bu bölgelerden ileride çekileceklerini ve diğer İtilaf devletlerini de buna ikna etmeye çalışacaklarını ifade edip Mustafa Kemal'den Çukurova'da Fransızlara karşı bir ihtilâl yaratılmamasını istedi. Buna karşılık veren Mustafa Kemal, Fransızlarla Ermeniler olay çıkarmazsa Müslüman halkın saldırmayacağına dair güvence verdi. Picot ise Sivas'a gelmeden önce Ermeni birliklerinin işgal edilen yerlerden çekilmesini emrettiğini, Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tanıdığını, ekonomik menfaatleri temin edilirse Fransa'nın Paris Barış Konferansı'nda Adana, Maraş, Urfa ve Antep'ten çekilme ihtimallerinin olduğunu ifade ederek bunun kişisel düşüncesi olduğunu belirtti. Yüksek Komiser, millî örgütlenmenin devam ettiği Adana, Maraş, Urfa ve Antep'te kendilerine karşı gelinmemesini ve silahlı bir mücadeleye girilmemesini rica etti. Heyet-i Temsiliye ise Picot'a Fransız ve Ermeni birlikleri bir neden yaratmazsa kendilerinin de saldırmayacağına dair garanti verdi. Heyet-i Temsiliye, Fransa'nın telaşlanmasından millî örgütlenmenin ne kadar etkili olduğunu anladı. Bunu daha da genişletmeyi ve mecbur kalmadıkça silah kullanılmamasını kararlaştırdı.⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Anadolu hareketi Sivas Kongresi kararlarının alınmasından sonra yeni bir boyut kazandı. Buna göre işgale uğrayan veya işgal edilme riski olan yerlerde milis kuvvetleri oluşturmak ve milli iradeyi hâkim kılmak

⁸⁸ Ursavaş, *Çukurova Fâciaları*, s. 29-30.

⁸⁹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 516; Ayrıca krş. Mustafa Kemal'in Urfa Müftüsü Hüsnü Efendiye 8 Aralık 1919'da çektiği telgraf için bkz. Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 198-199.

esas alındı. Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin birleştirilmesi sonucunda Heyet-i Temsiliye Başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa millî hareketin önderi olarak Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesinde öncü görev üstlendi.

5.5. Adana ve Çevresinde Kuvâ-yı Milliye'nin Kurulması

Anadolu'da millî direniş hareketleri ilk işgallerle başlamıştı. Ama bunlar bölgesel hatta kişisel çabalardan ibaretti. Bölgede ilk örgütlü direniş Karaçaylı köyünden "*Kara Hasan Müfrezesi*" adıyla anılan ve 300 kişiden oluşan Kuvâ-yı Milliye kuvvetince başlatıldı. Kara Hasan ve ona bağlı çeteler Amanos dağlarında İngiliz ve Fransız işgal kuvvetlerine baskınlar yapmak suretiyle kayıplar verdimişlerdi. Bu ancak İngiliz ve Fransız ordusunun top kullanmak suretiyle baş edebildikleri ve Dörtyol'a çekilmek zorunda bıraktıkları bir kahramanlık öyküsüne dönüşecektir. Kara Hasan halk arasında Kara Hasan Paşa adıyla anılan efsanevi bir kişiliğe büründürülecek, bölgede başka direniş örgütlenmelerinin oluşmasına cesaret verecektir.⁹⁰

Fransızların 11 Aralık'ta Dörtyol'u işgal etmesinden sonra baskın yaptıkları Özerli köyü sakinleri can, mal ve namus güvenliklerinin olmadığını görüp çare aramaya başladılar. Özerli Köyü Muhtarı Şeyhmuszade Mehmet Ağa ile Abdülkadir Ağazade Yusuf Ağa, Dörtyol'daki Payas kumandanına durumu anlatmaya gittiler. Ancak elleri bağlanmak suretiyle şehit edildiler. Öte yandan 30 kadar Ermeni'nin Haraç Çiftliğini bastığı haberi Müslüman ahaliyi daha da tedirgin etti. Bunun üzerine Özerli'de Dedebeyzade Hakkı Bey ve köyün ileri gelenleri toplanıp yol haritası belirlemeye çalıştılar. Bu toplantıdan köylülerin silahlanıp dağa çıkması kararı çıktı. Bunun üzerine Kürtül'den Baba Mustafa; Derviş Ağalardan Ali; Hocasadelardan Mehmet ve Ahmet ve Kadri Beyoğlu Hacı Mustafa liderliğinde çeteler kurularak düşmana karşı mücadele başlatıldı.⁹¹

Kozan ve çevresinde Fransızların yaptığı zulümlerden bunalan halk; Hulusi, dava vekili Emmi Mustafa ve Halil adlı kişileri temsilci seçerek Kozan'daki durumu anlatmak üzere Sivas'a gönderip yardım istemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Adana ve civarında millî cephenin açılmasına karar verdi. Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolordu Komutanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne çekilen bir telgrafın içeriğini öğrendikten sonra hemen hazırlıklara başlanmasını emretti. Telgrafta; Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da bulunan İngiliz birliklerinin geri çekileceği ve bu bölgelerin Fransızlar tarafından işgal edileceği bildirilmekteydi. Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa 10 Kasım 1919'da ilgili yerlere, İngiltere ve Fransa'nın güney illerini Ermenilere verme konusunda mutabakata vardıklarının anlaşıldığını belirterek bu bölgelerde millî örgütlenmenin hızla harekete geçirilmesini emretti.⁹²

⁹⁰ Güher, *Osmaniye'de Fransız İşgali*, s. 37.

⁹¹ Çelik, *Millî Mücadele'de Adana*, s. 54-55.

⁹² Hüsnü Özlü, "İstiklâl Savaşı'nda Adana Bölgesinde Tekelioğlu Sinan Bey'in Faaliyetleri", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleleri*, Ed. Nejla Günay-Fahri Kılıç, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2022, s.326.

Kuvâ-yı Milliye'nin sorunları ve bir nizamnameye bağlanması ancak Sivas Kongresi'nde "Temsil Heyeti"nin kurulmasıyla mümkün olabildi. Temsil Heyeti Sivas'ta 16-20 Kasım 1919 tarihlerinde Kumandanlar Toplantısı'nı gerçekleştirerek bu konuda çeşitli adımlar attı. Burada yapılan istişare sonunda "Garbî Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı" Ali Fuat Paşa'nın aynı zamanda "Kilikya Cepheleri Kuvâ-yı Milliye Komutanı" olarak görevlendirilmesine karar verildi. Böylece doğuda Erzurum'daki 15. ve Sivas'taki 13. Kolordular hariç olmak üzere bütün kolordularla millî hareket ve teşkilat bakımından irtibat sağlanmasına zemin hazırlandı. O güne kadar bu irtibat Temsil Heyeti aracılığıyla sağlanmaktaydı. Sivas'tan 4 Aralık'ta Kayseri'ye gelen Ali Fuat Paşa ve orada bulunanlarla güney cephesinin durumunu değerlendirdi.⁹³

Heyet-i Temsiliye güney cephesindeki birlikleri de yeniden tertipleledi. 11 Eylül 1919 tarihli karara göre; Develi-Niğde-Ulukışla-Lamas Çayı hattı ile Bahçecik-Kozan-Osmaniye-İskenderun hattı arasındaki birinci bölge 20. Kolordu; bu bölgenin doğu sınırından Fırat nehrine kadar olan ikinci bölge Üçüncü Kolordu; Lamas çayının batısı ise (Mersin ve Taşeli havalisi) Konya'daki 12. Kolordu emrine verildi. 20. Kolordu Ankara'dan, Üçüncü Kolordu Sivas'tan idare edilecekti. Bütün bölgelerde ordularla birlikte Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri de faal olacaktı.⁹⁴ 13 Kasım 1919'da Adana ve çevresinde teşkilatlanmayı sağlamak amacıyla Kayseri İhtiyat Teavün Cemiyeti'nden dört ihtiyat subayı Niğde'deki fırka emrinde görevlendirildi.⁹⁵ Bölgede kimlerin görev alabileceğine dair araştırmalar Aralık ayı boyunca devam etti Topçu Binbaşı Kemal, Yüzbaşı Osman ve Yüzbaşı Ratıp gibi isimler yanlarına ihtiyat subayları ve millî müfrezeler verilmek suretiyle 20. Kolordu bölgesine gönderildiler.⁹⁶ Kuvâ-yı Milliye birliklerine askerî birlikler ve Erkân-ı Harbiye tarafından gizlice yardım edilmekteydi.⁹⁷ Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1919'da Develi Kaymakamına bir mektup göndererek Güney Cephesi'ndeki örgütlenmeyi gizlidir notuyla şu şekilde belirledi:

Kilikya Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığına bundan sonra Kozanoğlu Doğan Bey takma adıyla anılacak olan Topçu Binbaşı Kemal Bey'in⁹⁸; yardımcılığına Aydınolu Tufan Bey takma adını kullanacak olan Piyade Yüzbaşı Osman Nuri Bey'in⁹⁹ tayin edildiğini bildirdi.

⁹³ Aydemir, *Tek Adam*, s. 172-173.

⁹⁴ *Türk İstiklal Harbi*, s. 77.

⁹⁵ TİTE. Kutu: 320, Gömlek: 46, Belge: 46001.

⁹⁶ TİTE. Kutu: 313, Gömlek: 38, Belge: 38001.

⁹⁷ Zekeriya Türkmen, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920*, İstanbul: Yeditepe, 2020, s. 247-248, 257.

⁹⁸ Korgeneral Kemal Doğan (1879-1951). TBMM'de VI. Dönem Ağrı ve VII. ve VIII. Dönemlerde Kırklareli milletvekilliği yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. F. Rezzan Ünalp, "Kemal Doğan (Kozanoğlu Doğan Bey)", 03/03/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kemal-dogan-kozanoglu-dogan-bey/?pdf=5297> adresinden erişilmiştir.

⁹⁹ Tümgeneral Osman Nuri Tufan (1886-1944), Erzurum ve Sivas kongrelerine katıldı. Çukurova'da askeri örgütlenmede direniş hareketinin organizasyonunda görev aldı. Siirt Tümen Komutanlığı yaptı. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, İkinci baskı, İstanbul: Arma, 1999.

Yüzbaşı Edirneli Ali Ratıp,¹⁰⁰ Tekelioğlu Sinan Bey takma adıyla Adana Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına tayin edildi. Böylece Adana Kuvâ-yı Milliyesi resmen kurulmuş oldu. Mustafa Kemal Paşa, Kılıç Ali ile Yüzbaşı Selim Bey'i (Kurtoğlu Yörük Selim takma adıyla) Maraş'a gönderdi. Kozan Sancağı içinde de Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) Bey¹⁰¹, Silifke'de Emin Arslan Bey faaliyet göstermekteydi. Buna göre Çukurova millî mücadelesinde doğu bölgesi Aydınolu Tufan Beyin; batı bölgesi Tekelioğlu Sinan Beyin komutası altına girmişti. Genel Komutanlığı ise Kozanoğlu Doğan Bey üstlenmişti.¹⁰² Komutanlara verilen talimat görev bölgelerinde millî teşkilatlanmayı sağlayarak Müslüman ahalinin silahlandırılıp küçük müfrezeler hâlinde örgütlenmesinin temin edilmesiydi.¹⁰³ Komuta heyeti Kayseri-Develi-Haçin-Kozan istikametinden Adana'ya ulaşacaktı. Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Ali Ratıp heyete Develi'de katıldı.¹⁰⁴

Komutanlar, Develi'de millî teşkilat kurmaya çalıştı. Cemiyetin programı Sivas Kongresinde alınan kararlar olarak belirlendi. Aydınolu Tufan Bey, Develi'de bulunduğu süre içerisinde Kayseri'den gelen bir papazın görkemli bir şekilde karşılandığını, Ermenileri toplayıp onlara vaaz verdiğini görünce burada farklı bir durum olduğunu anladı. Yaptığı araştırma sonucunda merkezi Paris'te olan Ermeni Fedakâran Cemiyeti'nin İstanbul ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde şubeler açtıktan sonra Kayseri ve Develi'de örgütlenmek üzere bu papazı görevlendirdiğini ortaya çıkardı. Fransızlar tarafından finanse edilen cemiyetin Develi'deki toplantısına Adana, Kozan ve Haçin'den de üyeler geldiği, toplantıda bağımsız Ermenistan kurulması için Ermenilerin silahlanması ve mücadele etmesi telkini yapıldığı tespit edildi. Bu telkinlerin Anadolu'nun farklı bölgelerinde sonuç verdiği, Osmanlı ordusunda subay olan Yozgatlı Samuel adlı bir Ermeni'nin 15 kişilik bir çete kurmak suretiyle Adana'ya gelip Fransız ordusuna katıldığı ortaya çıktı. Öte yandan Fransa ve İngiltere'den silah desteği temin edilmesinin yanı sıra Türklerden toplanan silahların Ermenilere dağıtılacağı, İtilaf devletlerinin desteğiyle emval-i metruke konusunun gündeme getirilerek Osmanlı Devleti'nin para ödemeye zorlanacağı ve metruk arazilere Müslümanların ektiği zahirenin Osmanlı hükümetinin emriyle Ermenilere verileceği ve bütün para ve zahirenin Ermeni millî hareketi için kullanılacağı beyan edildi.¹⁰⁵ Fransızlarla

¹⁰⁰ Asıl adı Ali Ratıp olan Tekelioğlu Sinan Bey (1891-1965), 1934 yılında Hukuk Fakültesini bitirip kaymakamlık yapmıştır. Daha sonra Adana milletvekili seçilmiştir.

¹⁰¹ Ancak Fransızlar Ali Saib Bey'in hareketlerinden şüphelenip kendisini takibe alınca Ali Saib Bey Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle gidecektir. O da Urfa'daki millî hareketi örgütleyecektir. Ursavaş, *Çukurova Fâciaları*, s. 46-48.

¹⁰² TİTE. Kutu: 322, Gömlek: 47, Belge: 47001; *Türk İstiklal Harbi*, s. 78-79. Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022, s. 186; *Hayat Mücadeleleri Selâhattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1982, s. 323; Kemal Çelik, "Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 2, sayı 3, kış 2008, s.105-106.

¹⁰³ Her komutana ayrı ayrı talimat verilerek görev bölgeleri belirlenmiştir. Bkz. Özlü, *İstiklâl Savaşı'nda Adana* s. 328.

¹⁰⁴ Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 13-15.

¹⁰⁵ Bu hükümet tarafından haber alınmış olsa gerek ki Konya'dan Adana ve Mersin'e zahire sevkiyatı yasaklandı. Adana'nın zahire ihtiyacının İçel, Mersin ve Taşucu'ndan karşılanması kararlaştırıldı. Bkz. BOA. DH. *İdare-i Umumiye Evrakı* (İ. UM). 20/2, (H. 24.03.1338).

Ermenilerin bu çalışmalarının öğrenilmesi üzerine Develi'de halkın birlik beraberliğini temin edip maneviyatını yükseltmenin yanı sıra ani baskınlara karşı buraya Niğde'den silah getirilmesi kararlaştırıldı. Kozanoğlu Doğan Bey mekanizması kaçırılmış bazı silahları buraya gizlice naklettirdi. Öte yandan bölgede eşkıyalık yapan bazı çeteler millî mücadele adına hizmet etmeleri için ikna edildi.¹⁰⁶

Aydınoğlu Tufan Bey, Develi'den içeriye doğru geçme fırsatı bulamayınca durum Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya arz edildi. Bunun üzerine bazı kolordu komutanları Sivas'a çağrılarak Adana'daki harekâtı kolaylaştırmak için çeşitli düzenlemeler yapıp kolordulara yardım mıntıkları oluşturuldu. Buna göre; Ankara kolordusunun Adana istikametindeki bölgeye, Sivas kolordusunun Maraş'a, Diyarbakır kolordusunun da Urfa'ya gizlice yardım etmesi kararlaştırıldı. Sivas'tan Ankara'ya dönen Ali Fuat Paşa, Adana bölgesi komutanlarını talimat vermek üzere Kayseri'ye çağırdı. Aydınoğlu Tufan Bey'in aktardığına göre Kayseri Askerlik Dairesi'nde yapılan toplantıya Adanalı sivil Ahmet Remzi Bey de katıldı. Ali Fuat Paşa, katılımcılara hükümet memurlarına duyurmadan Adana bölgesine gönüllü subay ve halktan gönüllüler gönderileceğini, silah ve cephane verileceğini, Kozanoğlu Doğan Bey ya da Aydınoğlu Tufan Bey'den birinin artık içeri girmesi gerektiğini söyledi. Yapılan plana göre Tekelioğlu Sinan Niğde üzerinden Karaisalı'ya, Aydınoğlu Tufan "Bekir" müstear adıyla Kayseri'ye geçecekti.¹⁰⁷ 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Çukurova Kuvâ-yı Milliye Genel Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey'in komutası altındaki bölgeyi doğu ve batı olmak üzere iki kısma ayırdı. Çukurova Doğu Bölgesi Aydınoğlu Tufan Bey komutasındaydı ve Zamantı Çayı, Tumlukale, Yumurtalık hattı(dâhil) ile Göksun, Andırın, Kaypak hattını (dâhil) kapsamaktaydı. Çukurova Batı Bölgesi Tekelioğlu Sinan Bey komutasındaydı. Batı bölgesi Zamantı Çayı, Tumlukale, Yumurtalık hattı(hariç) ile Maden (Bereketli), Pozantı, Tarsus hattı (dâhil) idi.¹⁰⁸

1 Ocak 1920'de Adana'da yürütülecek askerî harekât şu şekilde organize edildi: "Sis-Adana bölgesinin doğusundaki harekât Binbaşı Kemal Bey tarafından idare edilecektir. Pozantı-Tarsus Caddesi (hariç) Silifke-Mersin havalisindeki harekât Emin Arslan Bey tarafından idare olunacaktır. İrtibat için Mersinli Ziya Bey görevlendirilmiştir. Sis-Adana Caddesi (hariç) ve Tarsus-Pozantı caddesi (dâhil) arasındaki merkez mıntıkası harekâtını Tekelioğlu Sinan Bey idare edecek ve doğrudan doğruya fırkaya bağlı bulunacak ve haberleşmeyi Karaisalı üzerinden sağlayacaktır. Merkez mıntıkası üçe ayrılacaktır: a-Gülek-Çaka Çayı arasındaki bölgeye Mülazım Cemal Efendi kumanda edecektir. b-Çaka suyu-Kürkün suyu arasındaki bölgeye Sinan Bey'in münasip gördüğü bir subay kumanda edecektir. c-Kürkün suyu ile Sis-Adana Caddesi (hariç) arasındaki bölgeye mülazım-ı evvel Şükrü Bey kumanda edecektir. Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezi, Tekelioğlu Sinan Bey'in sorumluluğu altında Karaisalı'ya

¹⁰⁶ Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 17-25; Sansar vd, haz., 5 Ocak Adana'nın, s. 90.

¹⁰⁷ Zekeriya Türkmen, haz., *Kuvâyımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 10; Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 29-30.

¹⁰⁸ Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 32-33; Çelik, *Millî Mücadele'de Adana*, s. 151-152.

nakledilecektir. Haberleşme ve diğer faaliyetler Karaisalı'dan yürütülecektir. Alman silahları yetersiz olduğundan Osmanlı ve Rus yapımı silahlar temin edilerek bölgeye gönderilecek ve bu amaçla Karaisalı'da bir silah deposu oluşturulacaktır. Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin işesi ordu tarafından sağlanacaktır.”¹⁰⁹

Heyet-i Temsiliye bir taraftan da Adana Kuvâ-yı Milliyesi için silah, mühimmat ve gönüllü asker temin etme gayretine girdi.¹¹⁰ Alman ve Rus yapımı olan cüzi miktarda silahın büyük bir gizlilik içerisinde Osmaniye, Sis, Finike, Haçın ve Tomarza gibi bölgelere nakledilmesi emredildi.¹¹¹

6. Heyet-i Temsiliye'nin Bölgede İzlediği Politika ve Taktik

Türk ordusu 11. Tümeni Ulukışla'da konuşlandırmak suretiyle Fransızların huzurunu kaçırdı. Buna karşılık Fransa denetimini Konya'ya kadar uzatmak ve kendi işgal bölgesinin bir adım uzağındaki tehdit ve tehlikeleri bertaraf etmek istiyordu. Buna bağlı olarak İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği Konya ile Adana arasındaki tren istasyonlarının her birinde Fransız kontrol subaylarının bulundurulmasını hükümete resmen bildirdi. Ancak bu istek sadece Adana ile Ulukışla arasındaki istasyonlarda uygulanabildi. Ulukışla Kuvâ-yı Milliye'nin sınırıydı.¹¹² Fransızların Konya'dan gelen erzak ve tahılı Ulukışla'da tutması veya el koyması Adana'da büyük bir kıtlığa sebep oldu. Bu sadece Adanalıları değil Fransız ordusunu da kötü etkileyen bir durumdu. Fransız Komutanı Albay Brémond, Adana'dan her türlü pirinç, beygir, arpa ve et çıkışını yasakladığı gibi, Anadolu'dan gelen ya da Mersin'e indirilen her türlü emtianın sevkine sadece Suriye'nin ihtiyacı için kullanılacaksa izin verileceğini bildirmişti. 1919 yılında kendini hissettiren kıtlık 1920 yılında çok ağır boyutlara ulaştı. Ekilebilir arazilerin neredeyse tamamı boş bırakılmıştı.¹¹³

Kaza ve nahiyelerde görev yapan yöneticilerin vasıflı ve millî mücadele taraftarı olmaları hayatî önem taşımaktaydı. Mustafa Kemal Paşa Fahrettin Paşa'ya Adana hakkındaki görüşlerini sorduğunda Paşa 25 Ocak 1920'de çektiği telgrafla şu cevabı vermiştir:

“Adana'da en müessir harekât Adana'ya muhit olan kazalardaki halkı bu maksatla canlandırmaktır. Bu dağlık arazi halkı pek faydalı bir unsurdur.

Şu kadar ki, bu unsuru iyi hazırlamak ve uyandırmak lazımdır. Fransızlar gafletle bizim faydamıza icraat yaptılar. İslamların kalplerini kazanacakları yerde onlara kin telkin ediyorlar ve yabancı işgalinin acılığını gösteriyorlar. Bundan istifade edilebilir, bunun için yalnız askerlerin ve küçük çetelerin çalışması faydalı olmakla beraber kâfi değildir.

¹⁰⁹ ATASE. İSH. Kutu: 414, Gömlek: 165, Fh.165-1; ATASE. İSH. Kutu: 335, Gömlek: 191, Belge: 191-1.

¹¹⁰ Üç bin civarında Alman bombası temin edildiği ve gönüllülerin bölgeye yönlendirildiği hakkında bkz. TİTE. Kutu: 313, Gömlek: 38, Belge: 38-4001.

¹¹¹ TİTE. Kutu: 313, Gömlek: 38, Belge: 38-5001.

¹¹² Mersin, İskenderun gibi hareketliliğin çok olduğu yerlerde bölgelerde görev yapan Emniyet Müfettişlikleri de Ulukışla'ya nakledildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. DH. EUM. Seyrüsefer Kalemi (SSM). 36/18, (H.11.04.1337). 36/18, (H.11.04.1337).

¹¹³ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 91-93.

Adana'yı çevreleyen Toros ve Amanos dağlarındaki millî teşkilatın da esaslı bir programla çalışması lazımdır. Silifke'den Maraş'a kadar Adana etrafındaki kazalara ciddi müktedir kaymakamlar tayin edilmeli ve bunların maiyetlerine değerli memurlar verilerek vilayetleri ayrı bile olsa Adana'yı tahsil için hareket tarzı hakkında yalnız merkezden talimat verilmesi suretiyle sevk ve idareleri birleştirilmeli ve tekmil köylüler Adana'ya karşı umumi bir kıyam için hazırlanmalıdır. Fransızların büyük arzuları Adana'nın pamuğu ve dağlarındaki madenlerdir..."¹¹⁴

Bu kararların ivedilikle uygulamaya konması için Ulukışla İdare Heyeti Reisi Şakir Bey ve Kara Yusuf Çetesi görevlendirildi.¹¹⁵ Heyet-i Temsiliye Başkanlığı, bölgede yapılacak askerî harekâtın Ermenilere yönelik olmadığını, Müslümanlara karşı mezalimlerinden dolayı intikam hevesine düşüp Ermenilere herhangi bir saldırıda bulunulmamasını, harekâtın Fransız işgaline son vermek amacıyla yapıldığını özellikle vurguladı. Heyet-i Temsiliye bu şekilde davranarak hiçbir engelle karşılaşmadan millî kuvvetlerin genişletilmesini ve Ermenilerin tamamen Fransızların yanında yer almasını önlemeyi amaçlıyordu.¹¹⁶ Mustafa Kemal Paşa bir taraftan da Adana'daki Fransız askerlerinin durumu hakkında bilgi toplanmasını istedi. Çünkü kendisine gelen haberlerden Mersin Limanı'na çıkarılan Fransız askerlerinin Katma istasyonuna sevk olunduğu, Adana'ya ise yaralı Fransız askerlerinin gönderildiği anlaşılmaktaydı. Paşa, bu bilgilerin doğru olup olmadığını araştırılmasını Everek'te bulunan Binbaşı Kemal Bey'e emretti.¹¹⁷ Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet Remzi Bey'le sık sık görüşerek bölgedeki örgütlenme ve diğer faaliyetleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸

7. Maraş'taki Durum ve Kuvâ-yı Milliye'nin Maraş'taki Başarılarının Diğer Bölgelerdeki Gelişmelere Etkisi

Fransızlar 1920 yılının başlarında Maraş'ta hiç beklemedikleri bir direnişle karşılaştılar. Bu direnişi kırmak, Adana'da Ermenilerin davranışlarından kaynaklanan¹¹⁹ gerilimi azaltmak maksadıyla Adana'daki Ermeni askerleri başka bölgelere kaydırıp Kilis'te tahkimat yapmaya başladılar. Bunun sonucunda Adana'da sadece Cezayir ve Tunus kökenli Fransız askerleri kaldı.¹²⁰ Bu, Adana'da Ermenilerin galeyana gelip yalnız yakaladıkları Türkleri kenarda köşede öldürmesine yol açtı. Kilise ve okullarda faaliyetlerin arttığı, sokaklarda intikam naralarının yükseldiği ve çarşı pazarın kapalı olduğu 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey tarafından 20. Kolordu Komutanlığına

¹¹⁴ Altay, *On Yıl Savaş*, s. 196-197.

¹¹⁵ TİTE. Kutu: 320, Gömlek: 57, Belge: 57-3001. Kara Yusuf, emrindeki 150 kişiyle Ceyhan civarında faaliyet göstermekte ve bazı köylere baskınlar yapmak suretiyle işgali önlemeye çalışmaktaydı. TİTE. Kutu: 320, Gömlek: 43, Belge: 43001.

¹¹⁶ HTVD. No: 16, (Haziran 1956), vesika: 421 ve 423.

¹¹⁷ HTVD. No: 17, (Eylül 1956), vesika: 435.

¹¹⁸ ATASE. ATA-ZB. Kutu: 25, Gömlek: 9, Belge: 9aa ve 9aaa; TİTE. Kutu: 320, Gömlek:13, Belge: 13001.

¹¹⁹ Fransız Başkomutanı ve Yüksek Komiseri General Gouraud'un 25 Kasım 1920 tarihli Ermenilerin Türklere karşı öldürme, yağma, yangın dâhil bir öç mücadelesine girip bir Ermeni devleti kurma çabasına girdikleri hakkındaki raporu için bkz. Sonyel, *Türk Dış Politikası*, s. 201-202.

¹²⁰ HTVD. No: 17, (Eylül 1956), vesika No: 428.

bildirildi.¹²¹Bu haberler üzerine İkinci Kolordu Komutanlığı Adana'ya 650 kişiden oluşan bir alay gönderilmesi için çalışmalara başladı.¹²² Adana'da bulunan Türk kuvvetlerinin sınırlı sayıda olması ve bunların da elindeki silahların yetersizliği Müslüman halkı daha da kaygılandırmaktaydı. Ancak Ali Rıza Paşa hükümeti 2 Kasım 1919'da Adana valiliğine Celal Bey'i tayin etti. Celal Bey, Vilayet Konağı'na ve kendi konutuna Türk bayrağı astırdı. Kuvâ-yı Milliye'yi koruma altına aldı.¹²³ Türklere yapılan mezalimin durdurulması için Fransızlar nezdinde girişimde bulundu, fakat sonuç alamadı.¹²⁴ Fransızlar tedbir almadıkları gibi 8 Şubat 1920'de, Türk askerlerinin elindeki silahları işe yaramaz silahlarla değiştirip topladıkları silahları Ermeni ahaliye dağıttılar.¹²⁵ Üçüncü Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey, Maraş ve Adana'da yaşanan faciayı yakından bilen biri olarak İstanbul'daki yönetimin sessiz kalmasından dolayı hayıflanıp üzüntüsünü ifade etmekten çekinmeyecektir.¹²⁶

Fransız ordusunun, Mersin, Tarsus ve Adana'daki askerlerini Maraş'a sevk etmesi üzerine Mirliya Ali Fuat Bey 30 Ocak 1920'de, Maraş'ta başarılı olabilmek için bu sevkiyatın engellenmesi veya geciktirilmesi gerektiğini; Maraş'a Aziziye'den 350, Darende'den 300 piyadeden oluşan kuvvetin sevk edileceğini Develi Asayiş Mıntika Kumandanlığına bildirdi.¹²⁷ Adana'dan Maraş'a kuvvet sevk edebilmek için Adana'da düşmanın dikkatini dağıtmaya yönelik çalışmalar yapıldı.¹²⁸ Bu ve benzer tedbirlerin alınması sonuç verdi Fransız ordusu Maraş'ta ağır bir yenilgiye uğrayıp 12 Şubat 1920'de geri çekilmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal Paşa Maraş'ın işgalden kurtulması vesilesiyle 12. Kolordu Komutanlığına bir telgraf göndererek Fransızların Mersin'e yeni kuvvetler getirtemediklerini, limanda görülen hareketliliğin Fransızların gövde gösterisi amacıyla Mersin'den İskenderun'a, İskenderun'dan tekrar Mersin'e gönderdikleri kuvvetler olduğunu, Maraş'taki başarının ardından Kayseri, Niğde, Mut ve Silifke taraflarından Adana'ya doğru Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin geçmekte olduğunu, bu durumun değerlendirilerek Adana'nın da bir an önce düşmandan temizlenmesini ve orada olabilecek saldırılara karşı temkinli olunmasını istedi.¹²⁹ Çünkü Fransızlar bölgede Kuvâ-yı Milliye yapılanmasını dikkatle takip edip şüphelendikleri kişileri tutuklamaktaydı.¹³⁰

¹²¹ TİTE. Kutu: 318, Gömlek: 18, Belge: 18001. Ayrıca krş. TİTE. Kutu: 18, Gömlek: 39, Belge: 39_a001; TİTE. Kutu: 318, Gömlek: 23, Belge: 23001.

¹²² TİTE. Kutu: 320, Gömlek: 23, Belge: 23001.

¹²³ BOA. DH. EUM. Asayiş Kalemi Belgeleri (AYŞ). 30/41 (H.23.04.1338); Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler*, s. 312-313.

¹²⁴ ATASE. İSH. Kutu: 205, Gömlek: 160, Fh.160-1.

¹²⁵ TİTE. Kutu: 317, Gömlek: 64, Belge: 64001.

¹²⁶ TİTE. Kutu: 318, Gömlek: 43, Belge: 43001.

¹²⁷ TİTE. Kutu: 320, Gömlek: 31, Belge: 31001.

¹²⁸ TİTE. Kutu: 320, Gömlek: 13, Belge: 13001.

¹²⁹ ATASE. ATA-ZB. Kutu: 25, Gömlek: 16, Belge: 16aa ve 16 ab.

¹³⁰ BOA. DH. KMS. 53/8, (H. 08.03.1338).

8. Çukurova'da Türk-Fransız Savaşı

Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa bölgeden ayrılmadan önce bazı mühimmat ve silahların gizlice depolarda saklanmasını sağlamışlardı. Bu durum Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından Adana temsilcisine bildirilmiş ve Paşa temsilciye, söz konusu silahların direniş için kullanılmasını emretmişti. Fransızlar bu çerçevede davranışlarından şüphelendikleri Adana Jandarma Komutanı Yarbay Haşim Beyi tutuklayıp Suriye'ye sürgüne gönderdiler. Gizli silah ve mühimmat depolarını ele geçirdiler ve Müslüman ahaliden de derhal ellerindeki silahları teslim etmelerini istediler.¹³¹

Seyhan Nehri'nden Kozan yolu ve Kürkçüler ile İncirlik köyleri arasından geçen hattın batısı Kuvâ-yı Milliye Batı Cephesi Komutanlığı'nın faaliyet alanıydı. İncirlikten doğuya doğru Kürkçüler, Acıdere, Baklalı, Çakaldere, Misis, Kıvrıklı, Yılkale, Yeşilhöyük, Büyük ve Küçük Mangıt, Mercimek ve diğer bazı köyler Doğu Cephesi sınırları içinde kalıyordu.¹³²

8.1. Adana Doğu Cephesindeki Çarpışmalar

8.1.1. Fransızların Kozan, Kadirli Taraflarında Tutunma Çabaları, Andırın Kuvâ-yı Milliyesi'nin Kurulması ve Kozan'ın Ele Geçirilmesi

Kozan, Andırın, Kadirli, Haçin ve Zeytun dağlık arazide kurulmuş yerleşim yerleridir. Kozan'da Ermenilerin dinî hayatında önemli yeri olan "Sis Katogikosluğu" vardı. Öte yandan Haçin ve Zeytun'da Ermeni nüfusun oransal olarak fazla olması ve geçmişte Zeytun'da meydana gelen ayaklanmalar, Ermenilerin Fransızlardan ve İngilizlerden sürekli destek görmüş olması, bölgede göçmen nüfusun varlığı, birbirleriyle iyi ilişkiler geliştirmeyen göçmenlerle yerli halkın bir arada yaşaması bu bölgede durumun hassas dengeler üzerine kurulmasına sebep olmuştu.¹³³

Bu, millî hareketin güvenliği için işgal edilmemiş olan Zeytun, Göksun, Andırın, Elbistan gibi Maraş'a bağlı ama coğrafi açıdan Kozan ve Kadirli'ye yakın yerlerde çalışmalar yapılmasını zorunlu kılmaktaydı. Adana'nın kuzeybatısında Haçin ve Zeytun'dan gelebilecek saldırılar Kuvâ-yı Milliye'yi tedirgin etmekteydi. Çünkü arazi yapısı dağlık ve sarp yamaçlardan oluşan bu bölge aynı zamanda Ermeni komitalarının toplandıkları yerlerdi. Mustafa Kemal Paşa bu sebeple Kılıç Ali ile Yüzbaşı Selim'i (Yörük Selim) Elbistan'a göndermiş, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti burada örgütlenmişti. Bu şekilde, Çukurova'nın küçük parçalara ayrılarak örgütlenmesi Sivas'ın onay ve gözetiminde gerçekleştirilmişti. Aydınoglu Tufan Bey, Aziziye (Pınarbaşı), Göksun, Meryemcil Belini aşyp Andırın'a varmak üzere yola çıktı. Aydınoglu Tufan Bey'e geçtiği köylerde Müslüman halk Ermenilerin geçmiş yıllarda kendilerine çok saldırdığını, şimdi de baskına uğramaktan korktuklarını, silahlanmak istediklerini söylediler. İki yamaç

¹³¹ *Türk İstiklal Harbi*, s. 19 Véou *La Passion de la Cilicie*, s. 52.

¹³² Çelik, *Millî Mücadele'de Adana*, s. 219-222.

¹³³ Nejla Günay, *Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı*, İstanbul: Yeditepe, 2021, s. 47-58.

arasında kurulmuş olan Geben köyünde biri Ermeni bir Türk olmak üzere iki mahalle vardır. Aydınoğlu Tufan Bey'in "Millî harekette muvaffakiyetin başlangıç yeri bu köydür." dediği Geben'de, millî kuvvetleri Bozdoğan aşiretinden Şakir Bey karşıladı. Aydınoğlu Tufan Bey, kendisini "Andırın Şimal Mıntıka Kumandanı" unvanı ile Geben'de milis teşkilatı kurup halkı silahlandırmak ve saldırılardan korumak üzere görevlendirdi. Güney cephesinin müdafaasında Andırın'ın da özel bir önemi vardır. Andırın o dönemde Göksun kazasına bağlıdır. Aydınoğlu Tufan Bey'in tespitlerine göre;

"Andırın Maraş'a daha çok benzer. Okuryazarları çoktur. Haksızlığa tahammül edemezler. Bağımsızlıklarına düşkündürler. Hür yaşamayı, kanunlara riayet etmeyi severler. Burada önde gelen, saygın aileler ve vardır. Bunların en ilerileri Yaycıoğlu İbrahim Ağa'dır. Andırın'ın kuzeyi ormanlık, Osmaniye'ye doğru güneye inildikçe fundalık bir arazi yapısı vardır. Bu savunma, ya da saldırı için uygun bir konum meydana çıkarmaktadır. Aşağı ve Yukarı Andırın adıyla anılan iki önemli yeri vardır. İkisinin arasında dağınık evli küçük küçük köyler, obalar kurulmuştur. Kadırlı'den Keşiş suyu ile Ceyhan ve Osmaniye'den Ceyhan nehriyle ayrılmış ve arazisi dağlık, ormanlık ve fundalık olduğu için Fransızlar Andırın'ı işgal edememişlerdi. Ama buradan gelebilecek tehlikeyi tahmin ettikleri için Andırın'ın doğu ve güney taraflarına karakollar inşa etmişlerdi. Andırın'ın coğrafi durumu ve halkının ateşli vatanseverler olması burada millî teşkilat kurulmasına sebep oldu. Tufan Bey'in evinde misafir olduğu Yaycıoğlu İbrahim Ağa ailesiyle birlikte millî hareketi desteklemekteydi. Damadı Maraş millî mücadelesi sırasında şehit olan Hacı Evliya Efendidir. İbrahim Ağanın yardımıyla Andırın millî teşkilatı kuruldu. Bunlardan bazıları savaşın devam ettiği Maraş'a yardım için gönderildi. Bunlar Fransızların Maraş'a destek birlik ve silah göndermesini engellemek için demiryoluyla köprüleri tahrip ettiler. Böylece Haçin-Kozan yolu Fransızlar için tehlikeli olmaya başlamıştır." ¹³⁴

Andırın'daki teşkilat, birlik için aynı kıyafeti giyecekti. Maraş abası denilen yerli dokumadan bir örnekte ceket, ayaklarında çarık, pantolonları yerli yün dokumadan olacak, herkes bunları ve silahlarını kendisi tedarik edecekti. Öte yandan askeri teşkilat için de "Mıntıklar içinde birkaç köy birleştirilerek yüz silah tedarik edip yüz kişiyi merkeze tam olarak getiren bölük kumandanı olur." şeklindeki karar bu unvanı almak isteyen köylüleri teşvik etti. Yüz silahlıyı getiren aynı zamanda kendine ve üç takım kumandanına birer binek getirecekti. Kazan, odun, erzak taşımak için de beş hayvan getirmeleri muvafık görülmüştü. Silahlıların çoğunun askerlik yapmış olması şarttı. Öte yandan bölük kumandanı olabilmek için diğer askerlerin rızası alınacaktı. Bölük erat ve subaylarının mutlaka bölük mıntıkasındaki köyler ahalisinden olması gerekmektedir. Başka köylerden veya yabancı kişilerin bölüğe kayıt ve kabulü yasaktır. Eşkiya sıfatıyla veya başka suretle evvelden yanında silahlı maiyet besleyenler ve mahkûmlar kumandan olamazlar. Kumandanlıktan ve erlikten azille nasbetme Tufan Beyin yetkisindedir. Kıta kumandanlarının halktan ve maiyetinden erzak, para vesair hiçbir şey alma yetkisi

¹³⁴ Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 38-44.

yoktur. Ganimet mallarını da teslim etmek zorundadırlar. Neredeyse subay ve er sayısı eşitti. Bunlar için toplu yemek çıkarılmaktaydı. Takım subayları ceketleri üzerine taktıkları beyaz ve sarı kurşunlarla erlerden ayrılmaktaydı.¹³⁵

Fransızların Kadirli'ye saldırıları devam ederken Kuvâ-yı Milliye burada da örgütlenmeye çalışmaktaydı. Aslında bölgede Tatarlı, Bozdoğan, Dağkolu, Sumbas ve Çokak adlı çeteler faaliyet göstermekteydi. Aydınöğlü Tufan Bey bu çeteleri toplayıp hepsini ayrı ayrı "bölük" şeklinde teşkilatlandırdı. Kasabalardan "Kasaba Bölüğü" adıyla bir bölük daha kuruldu. Yedek subaylardan bir kısmı bölük komutanı, bir kısmı da askerî müşavir olarak asker olmayan bölük kumandanlarına refakat etmek üzere görevlendirildiler. Bu müfrezeler 30-50 kişiden oluşmaktaydı. Bölükler ise 100-150 kişiden mürekkepti. Grup Komutanı Aydınöğlü Tufan Bey, yardımcılığına Remzi Bey'i atamıştı. Kadirli Grup Komutanlığına Tevfik, Andırın'a Yaycıoğlu, Kozan'a Kurtoğlu, Sırkıntı'ya Ahmet Cevdet tayin edilmişti. Haçın alındıktan sonra Saim Bey Ceyhan Grup komutanlığına, Nuri Çavuş yardımcılığına tayin edildi. Böylece "çetecilik" disiplin altına alınarak düzenli ordu kurma çalışmaları güney cephesinde de hızlandı. İşgal altındaki Kozan dört bir yandan bu bölüklerle kuşatılmıştır. Kozan çevresinde kurulan tüm bu müfrezeler, Aydınöğlü Tufan Bey'e bağlıydı. Sayıca 10-12 kadar olan bu müfrezelerin toplam mevcudu 800-900 civarındaydı. Bu kuvvetler dışında başka bir destek gücü yoktu. Kadirli'nin güneyi ve doğusu tehlikeye açıktı. Bu nedenle Kozan'a Kadirli'den takviye yapılamıyordu.¹³⁶ Kozan'a doğru ilk esaslı hareketin Mart 1920 ortalarında yapılması planlanmıştı. Fransızlar Andırın'a karşı Kadirli'nin doğusunda tahkimat yapmışlardı. Kadirli'nin doğudan savunulması kolaydı.¹³⁷ Kimsenin aç kalmaması için ambarlar ve ekmek fırınları açıldı. Kısa sürede bölük ve tabur teşkilatı kuruldu.¹³⁸

Fransız komutan Taillardat'ın Kozan'a tayin edilmesinden sonra burada Müslümanlara yönelik şiddetin artması tansiyonu yükseltti. Özellikle Çamurdanzadeler gibi tanınmış aile mensuplarının tutuklanması halkın tepkisine sebep oldu. Ancak burada Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri yeterli güce ulaşamadığı için beklemede kalmıştı. Fransızlar ise Kozan'ın ani bir hücumla zapt edilmesinden çekindikleri için bazı yerleri tel örgülerle abluka altına aldılar. Millî kuvvetlerle şehrin içinden gizlice yapılan teması kırmak için şüphelendikleri kişileri sürgüne gönderdiler veya hapsedtiler. Fransızların 20 Şubat 1920'de hazırlık yaptığını görenler Maraş'taki yenilginin intikamını almak istediklerinden şüphelenmekteydi.¹³⁹ Maraş yenilgisinden dolayı Fransızların Adana'da Ermenileri silahlandırıp Müslüman ahaliye saldırtması, Kozan'da Türklerden topladıkları silahlarla binek hayvanlarını Ermenilere dağıtmaları Türklerin korku ve

¹³⁵ Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 47-49.

¹³⁶ Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuvâ-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, yıl 2005, Cilt 9, sayı 35, s. 364-366.

¹³⁷ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s. 228; Sansar vd, haz., *5 Ocak Adana'nın*, s. 92-93.

¹³⁸ Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 63-70.

¹³⁹ Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 105-107.

endişeye kapılmasına sebep oldu. Kozan civarında Haham, Kurtoğlu Çiftliği, Toklu'nun Çiftliği, Çolak Hasan, Yassı, Cani, Mehmet Ağa ve Kabasakal köyleri Ermeni jandarma ve köylüleri tarafından yakıldı. Bu köylerden kaçarak kurtulabilen ahaliden 1750 kişi Ceyhan'a ve 500 kişi Karsantı taraflarına göç etti. Bu olay, bölgede görev yapan memurların da istifa edip kaçmasına sebep oldu.¹⁴⁰

Kuvâ-yı Milliye'nin Kadirli, Karaisalı ve Karsantı'ya inmesi Kozan'da heyecana sebep oldu. Kozan eşrafından Hakkı Bey de müfrezesiyle birlikte Kozan'a yapılacak harekâta görev almak üzere Aydınoglu Tufan Bey'in emrine girmişti.¹⁴¹ Kuvâ-yı Milliye'nin ileri harekâtı ile Kozan 27 Mart'ta kuşatılmıştı. Kozan'da Knall-Demars komutasındaki Fransız garnizonu; üç piyade bölüğü, bir destek takımı ve bir Ermeni gönüllü bölüğünden oluşmaktaydı. Sayı ve kuvvet bakımından daha üstün olmalarına rağmen Fransızlar endişe içindeydi. Çünkü dört bir yandan kuşatıldıkları için Kozan'dan dışarıya çıkamıyorlar ve telgraf hatları kesik olduğundan durumlarını dışarıya bildiremiyorlardı. Kozan'daki Fransız komutan Nisan ayı boyunca mevcut şartlarda direnmeye çalıştıysa da dışarıdan umduğu destek gelmedi ya da Kuvâ-yı Milliye bu desteğin gelmesine izin vermedi.¹⁴²

Kozan'ın Kuvâ-yı Milliye tarafından kuşatılması üzerine durumdan tedirgin olan Sis Katogikosu Sahag Efendi yanına Adanalı Ermenilerden bazı kişileri alarak Paris ve Londra'da temaslarda bulundu. Bu temaslarda birçok kesim tarafından "Özerk bir Ermenistan kurulması..." için yapılıyor şeklinde yorumlanmaktaydı.¹⁴³ Fransızlar Kozan'a Misis üzerinden gıda ve mühimmat göndermek istediler. Ancak yükün sadece yarısını Kozan'a ulaştırabildiler ve bundan sonra bu yolu da kullanamadılar. İaşe temin edemeyen Fransız ordusu Kozan'da varlık gösteremedi. Aydınoglu Tufan Bey 2 Haziran 1920'de muzaffer bir komutan olarak Kozan'a girdi ve ardından Kadirli'deki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karargâhını Kozan'a taşıdı.¹⁴⁴ Kozan'daki Ermeniler, Adana Mütarekesi'nin yürürlükte olmasından faydalanarak 2 Haziran'da Adana'ya taşındı, böylece Kozan tahliye edildi. Ancak Haçin Ermenileri Haçin'den çıkmayacaklarını bildirdiler. Haçin'de Ermenilerin harekâtını Yüzbaşı Cebeciyan yürütmekteydi.¹⁴⁵

8.1.2. Şar, Feke ve Haçin'de Durum

Fransızların işgal altında tuttıkları yerlerde eşraf ve ulemeden bazı kişileri tutuklaması ve Ermeni komitacıların Feke'yi kuşatıp telgraf hatlarını kesmeleri gerginliğin tırmanmasına yol açtı.¹⁴⁶ Ermenilerin Mart ayı başında Mağara nahiyelerini¹⁴⁷ kuşatması üzerine Osmanlı hükümeti Haçin kaymakamına duruma müdahale etmesini emretti.

¹⁴⁰ ATASE. İSH. Kutu: 274, Gömlek: 176, Belge: 176-1.

¹⁴¹ Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 70-72.

¹⁴² Çelik, *Millî Mücadele'de Adana*, s. 204; Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 296-297.

¹⁴³ BOA. *Hariciye Siyasi Belgeleri* (HR. SYS). 2886/30, (11.11.1920); Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 106.

¹⁴⁴ ATASE. İSH. Kutu: 593, Gömlek: 138, Belge: 10-1. Krş. Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 296.

¹⁴⁵ Ayhan, *Mustafa Kemal'in*, s. 116-117.

¹⁴⁶ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 100.

¹⁴⁷ Bugün Adana'ya bağlı Tufanbeyli İlçesi (Osman Tufan Bey'in anısına bu isim verilmiştir.)

Kaymakam Ermenak Efendi önlemleri yürürlüğe koymak isteyince Fransız komutan Taillardat Ermenak Efendiyi görevden aldırarak kendileriyle iş birliği yapacak şiddet yanlısı başka bir Ermeni'yi Haçin kaymakamı olarak tayin ettirdi.¹⁴⁸ Adana'nın kuzeyinde gerilimin yüksek olduğu bir diğer yer Mağara'nın kuzeyinde bulunan Şar köyü idi. Maraş'tan kaçan bazı Ermeniler de bu köye sığınmıştı. Üçüncü Kolordu Komutanlığı Şar'daki Ermenilerden silahlarını bırakmasını istedi. Ancak Şar köylüleri bu talebi reddettiler.¹⁴⁹

11. Tümene bağlı birlikler de Niğde, Kayseri ve Ulukışla'daki karargâh ve muharip birliklerinin dışında; Develi, Tomarza, Yahyalı ve Bereketli'ye dağıtılıp teyakkuza geçirilmişti. Feke kaymakamı Şerafettin Bey ile görüşülerek 10 Şubat 1920'de Kozan sancağındaki Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerine silah ve cephane dağıtıldı. 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın emriyle 10 Mart 1920'de Ermeni jandarma ve gönüllülerine karşı Feke, Sis ve Haçin'de harekât başlatıldı. Kuvâ-yı Milliye Haçin ve Kozan'ı ele geçirme niyetindeydi. Bu dönemde Adana Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Niğde'yi; Kozan Müdafaa-i Hukuk cemiyeti de Develi'yi merkez olarak kullanmaktaydı. Bu cemiyetin liderliğini de yapan Kozanoğlu Doğan Bey'in yönettiği harekâta Develi Belediye Başkanı Kamberoğlu Osman Efendi'nin liderliğinde kurulan bir müfreze önce Kiske¹⁵⁰ nahiyesine gönderildi. Kamberoğlu burada müfrezesini takviye etmeye çalıştı. Feke Belediye Başkanı Cezmi Bey de bu çalışmaları desteklemekteydi. Yahyalı, Tomarza, Andırın ve Niğde'den de takviye müfrezeleri oluşturulup bu bölgede toplandı. Kozanoğlu Doğan Bey'in komutasındaki kuvvetler top atışları eşliğinde Haçin'i kuzeyden ve güneyden sardı. Gökşun'dan gelen bir başka müfreze de doğu tarafını tuttu. 17 Mart'ta Rumlu¹⁵¹ ve 22 Mart'ta Feke kurtarıldı. Adana Valisi Celal Bey, 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'ya 23 Mart'ta bir telgraf göndererek Kuvâ-yı Milliye'nin baskınları sebebiyle bölgede yaşayan Türklerin hayatlarının tehlikeye girdiğini, Ermenilerin Haçin'e 400 kişilik kuvvet sevk ettiklerini bu sebeple ya çok hızlı hareket edip işin tamamen bitirilmesini ya da bu baskınlardan vaz geçilmesini talep etti.¹⁵² Haçin'in alınması yönünde karar çıktı. Haçin muharebeleri 6 Nisan'da başladı. Burada Ermenilerle çatışmalar ateşkes ilan edilen 30 Mayıs'a kadar devam edecektir.¹⁵³

Ermeniler yurt dışına bir heyet göndererek Haçin ve Zeytun'un Ermeni milliyetçiliğinin sembolü olduğu konusunda başta Paris olmak üzere çeşitli yerlerde temaslarda bulunup yardım istemekteydi. Çeşitli propaganda metinleri hazırlayarak konuyla ilgili kamuoyu oluşturma gayreti içindeydiler.¹⁵⁴ Taşlık bir arazide yer alan Haçin tahkim edilmişti.

¹⁴⁸ *Türk İstiklal Harbi*, s. 208; Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 91.

¹⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi*, s. 114.

¹⁵⁰ Bugün Kayseri İli Develi İlçesine bağlı Yaylacık mahallesi.

¹⁵¹ Bugün Tufanbeyli ilçesine bağlı Doğanbeyli köyü. (Kozanoğlu Osman Bey'in anısına bu isim verilmiştir.)

¹⁵² ATASE. İSH. Kutu: 273, Gömlek: 155, Belge: 155-1.

¹⁵³ *Türk İstiklal Harbi*, s. 209-214.

¹⁵⁴ Paris'te bulunan Ermeni heyeti tarafından Cenevre Ermeni Muhipleri İttihadı'na gönderilen ve Journal de Genevre'de yayımlanan "Haçin'in Sonu" başlıklı yazının ayrıntıları için bkz. BOA. HR. SYS. 2886/30, (11.11.1920).

Haçin, Kozanoğlu Doğan Bey'e bağlı kuvvetler tarafından kuşatıldı. Kozanoğlu Doğan Bey'in emrinde 500 er ile 1500 gönüllü bulunmaktaydı. Haçin'e 7 ve 8 Mayıs günü yapılan taarruzlar başarılı olamadı. Ermeniler 7-8 Haziran gecesi bir çıkış yaparak kasabanın güneyinde tutunan Kuvâ-yı Milliye'yi dağıttılar.¹⁵⁵ Bunun üzerine Kuvâ-yı Milliye gelebilecek saldırıların önüne geçmek için Kozan ve Mağara'nın ele geçirilmesinden sonra Aydınolu Tufan Bey ve emrindeki birlikleri bölgede görevlendirdi. Ermenilerin direnişi sürdürdüğü Haçin ile Şar köyü; Göksun, Sarız ve Toklardan gelen müfrezeler de Aydınolu Tufan Bey'in emrine verilmek suretiyle kuşatıldı. Bunun sonucunda Şar Köyü 2-3 Temmuz'da ele geçirildi ve buradaki millî kuvvetler de Haçin'de görevlendirildi.¹⁵⁶

Haçin Ermenileri, çevredeki Türk köylerine saldırmaya başlamışlardı. Selahattin Adil Paşa Tufan Bey'e bir telgraf çekerek durumun kötü olduğunu, Ermenilerin telgraf hatlarını kesip dağlarda dolaştığını, Doğan Beyin yaralandığını ve durumunun meçhul olduğunu bildirip derhal Haçin'e gitmesini emretti. Esasen Haçin kuşatması çok uzamış ve Kozan'ın kurtulmasından sonra millî kuvvetlerde dağılma temayülü ortaya çıkmıştı. Aydınolu Tufan Bey Haçin'in güneyindeki Feke'ye geldiğinde köylerin durumunun ne kadar içler acısı olduğunu müşahede etti. Elde asker yoktu ve telgraf hatları Ermeniler tarafından kesildiği için hiçbir yerle irtibat kurulamamaktaydı. Bu durumda ilk çare olarak Kadirli, Göksun, Aziziye ve Develi müftülerine telgraf çekip kuvvet toplanması çağrısı yapılmasına karar verildi. Telgraf meali şu şekildeydi: "Başta siz olduğunuz hâlde eli silah tutan herkes emrinizde olarak Haçin'e yürüyünüz, yakılan kardeşlerimizi kurtarmak üzere koşarak geliniz."¹⁵⁷

Bu telgrafın alınmasından sonra silahlı silahsız ahali Haçin'e doğru yürüyüşe geçti. Bu Haçin muhasarasının daraltılmasına zemin hazırladı. Kuşatma sırasında Kozanoğlu Doğan Bey bacağından yaralandı. Kaymakam Talat Bey ile Aydınolu Tufan Bey kuşatmada birlikte yer aldılar. Ancak Haçin'deki Türklerin çoğu kuşatmadan sağ çıkmadı. Ermeniler hepsini öldürmüştü. Birçok Türk bir mağaraya doldurulup açıktan ölüme terk edilmişti.¹⁵⁸

Rupenyan adlı biri de burada "Amanos Ermeni Devleti" adıyla bir devlet kurduğunu söylüyordu.¹⁵⁹ Ona bu özgüveni veren şüphesiz coğrafi koşulların Türk askerî harekâtı için zorluklarla dolu olmasıydı. 13 Temmuz'da Haçin'e yapılan taarruzdan sonuç alınamadı. Haçin'in topsuz alınması mümkün değildi. Haçin'deki Ermeni kuvveti Avram Çavuş kumandasındaki 1500 kişiydi. Geriden obüs toplarıyla yeterli miktarda cephane

¹⁵⁵ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 278.

¹⁵⁶ *Türk İstiklal Harbi*, s. 114.

¹⁵⁷ BOA. DH. EUM. AYŞ. 34/15 (H. 13.06.1338).

¹⁵⁸ Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 88-94.

¹⁵⁹ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 395.

gelinceye kadar cephe kumandanlığı tarafından Haçin'e yapılan taarruz durdurularak savunmaya geçildi.¹⁶⁰ Ermeniler 22 Eylül'de kuşatmayı yarıp Rumlu'ya gittiler ve oradaki 100 kişiden mürekkep millî kuvvetleri dağıtarak halkı öldürmeye başladılar.¹⁶¹

Haçin'i kuşatan birliklerin komutası Kozanoğlu Doğan Bey'e verilmişti. Haçin'in bir an önce düşürülmesi bütün cephelerin selameti için önemliydi. Buranın kış gelmeden alınması lazımdı. Bu yüzden buraya 1 Eylül'de ağır silahlar sevk edildi. Selahattin Adil Bey bölgeye Konya'dan obüs ve toplar gönderilmesini sağladı. Ancak kuşatmadan bir türlü sonuç alınamadı. Bunun sorumluluğunun Kozanoğlu Doğan Bey'e ait olduğuna dair bazı Kuvâ-yı Milliyecilerin görüşünü Selahattin Adil Paşa da onaylayınca Mustafa Kemal Paşa bölgedeki Kuvâ-yı Milliye'nin lağvedildiğini, Kozanoğlu Doğan Bey'in görevinin sona erdirildiğini ve Haçin kuşatması komutasının Yüzbaşı Aydınoglu Tufan Bey'e tevdi edildiğini 14 Eylül 1920 tarihinde bildirdi.¹⁶²

Kuvâ-yı Milliye komutanları arasında meydana gelen kısa süreli ihtilaf Ermenilerin civar köylerden erzak ve mühimmat temin edip Haçin'de direnişe devam etmelerine zemin hazırladı. Adana'dan birçok Ermeni destek için Haçin'e gitti.¹⁶³ Ancak 15 Ekim'de Türk kuvvetlerinin Haçin'e girmesiyle Ermenilerin direnişi sona ermiştir. Haçin'de Ermenilerin mukavemeti 222 gün sürdü. Bu süre zarfında Ermeniler Haçin ve civar köylerde yaşayan Müslümanlara zarar verdiler. Haçin yakılıp yıkıldı. Çok sayıda sivil hayatını kaybetti. Ölenler arasında Hristiyanlar da bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Haçin muharebeleri sırasında yararlılığı görülen Saim Bey Haçin kaymakamlığına atandı. Saim Bey 15 Kasım 1920 günü Mamure'ye yapılan baskında şehit oldu. Haçin'in adı "Saimbeyli" olarak değiştirilerek hizmetleri onurlandırıldı.¹⁶⁵

Fransızlar, 8 Kasım'da Adana'yı üç koldan uçakların da desteğiyle bombardıman etti. Fransızlar 4 Aralık 1920'de Buruk üzerine baskın yapınca 41. Fırka geri çekildi. Aynı gün 150 Fransız askerinin Dedeler'e geldiği görüldü. Fransız uçaklarından birinin Adana-Kozan yolu ile Hakkı Beyler köyünü bombalaması sonucunda bir kadın yaralanmıştır.¹⁶⁶ Fransız ordusunun bütün çabalarına rağmen hiçbir cephede kesin sonuç alamaması, Haçin'de Ermenilerin teslim olması ve Batı Cephesi'nden gelen Türk ordusunun başarı haberleri Fransız birlikleri komutanının Osmanlıya Bölge Komutanı'na başvurarak ateşkes istemesi sonucunu beraberinde getirdi.¹⁶⁷

¹⁶⁰ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 457.

¹⁶¹ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 278; *Hayat Mücadeleleri*, s. 329.

¹⁶² *Türk İstiklal Harbi*, s. 209-216. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 460.

¹⁶³ ATASE. İSH. Kutu: 885, Gömlek: 7, Belge: 7.

¹⁶⁴ *Türk İstiklal Harbi*, s. 216-218.

¹⁶⁵ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 279.

¹⁶⁶ ATBD. No: 104 (Haziran 1997) s.62-67.

¹⁶⁷ ATBD. No: 105 (Ocak 1998) s.1-3.

8.1.3. Ceyhan ve Misis'de Durum

Doğu Cephesi Komutanı Aydınoğlu Tufan Bey cephe teşkilatında bazı yenilikler yaptı. Buna göre Kuvâ-yı Milliye şu şekilde yeniden örgütlendi: Andırın Grubu, Kozan Grubu, Kars (Kadirli) Grubu ve Sırkıntılar Grubu. Ceyhan'da ağır silahlarla donatılmış sekiz bin civarında Fransız askeri bulunmaktaydı. Misis nahiyesi bütün köyleriyle Sırkıntılar grubuna bağlandı. Bu cephe İncirlik-Misis-Ceyhan arasındaki demiryolu bağlantısından dolayı önemliydi. Kuvâ-yı Milliye buradaki demiryolu ve köprüleri tahrip edip Fransızların Adana ile bağlantısını koparmaya çalıştı.¹⁶⁸

Fransızlar 25 Haziran 1920'de Misis'in Türk mahallesine baskın yaparak yirmi kişiyi öldürdüler. Misis'teki millî kuvvetler ellerinde yeterli cephane olmadığı için geride kalan Türkleri mahalleden çıkarıp canlarını kurtarmakla yetindiler.¹⁶⁹ Böylece Fransızlar 28 Haziran'da Ceyhan ile Adana arasında bağlantı kurmayı başardılar. İncirlik de bir Ermeni birliği tarafından yeniden işgal edildi. Fransızlar Adana ile Osmaniye arasında bağlantı kurabilmek amacıyla Misis'e saldırıp burayı ele geçirdiler. 2-4 Temmuz arasında iki Fransız bölüğü, şehrin kuzey kesimindeki Kuvâ-yı Milliye baskısını ortadan kaldırmak amacıyla Balcalı'da bulunan Madama Çiftliği'ne ve buranın 5 km kuzeyindeki Çarkıpare köyüne saldırdı, ancak bu saldırıdan sonuç alamadı.¹⁷⁰ Ceyhan kaymakamlığını yürüten Jandarma Yüzbaşı İbrahim Hakkı Bey, çatışmalar sırasında görevini bırakıp Hamdilli köyü civarında Topraktepe'de kendi karargâhını kurdu. Bu, Ceyhan'ın kuzeyden Aydınoğlu Tufan Bey, doğudan da İbrahim Hakkı Bey tarafından kuşatılması anlamına gelmekteydi.¹⁷¹ İbrahim Hakkı Bey Fransız işgal komutanı Brémond'a bir mektup göndererek şu ifadelerle yer verdi: "Brémond cenapları! Biz çete değiliz. Fakat Müslümanız. Müslümanlara yapılan zulümlere, hakaretlere artık tahammülümüz kalmadı. Bu hâlin devamı kötü sonuçlar verebilir..."¹⁷²

Misis'te tansiyonun yükselmesinin temel sebebi buradaki Ermenilerin doğrudan sivil Türk halkı hedef almasıydı. 25 Haziran'da Türk mahallesine saldıran Ermeniler çok sayıda sivil şehit etmişlerdi. Misis halkı Ceyhan Kuvâ-yı Milliyesi'nden yardım istemişti. Bunun üzerine İbrahim Kethüda liderliğindeki Ceyhan Grubu ile İnce Ali Müfrezesi yol üzerindeki köylerden kendilerine katılanlarla birlikte Misis'e yürüdü. 27 Haziran'da Misis'te yoğun bir şehir çatışması yaşandı. Kuvâ-yı Milliye Misisli Müslüman sivilleri kasabanın dışına çıkarmayı başardı. 5/6 Temmuz gecesi Misis'e baskın yapan millî kuvvetler, Fransızların zırhlı trenle kuvvet getirmeleri üzerine geri çekildi.¹⁷³ Kuvâ-yı Milliye kuzey cephesinde topçu atışını 11 Temmuz'a kadar sürdürdü. Fransızların Misis'i

¹⁶⁸ Çelik, *Millî Mücadele'de Adana*, s. 219-222.

¹⁶⁹ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda* s. 138-141.

¹⁷⁰ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 124.

¹⁷¹ *Türk İstiklal Harbi*, s. 83.

¹⁷² Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 125.

¹⁷³ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 277.

elde tutmak amacıyla burada yaşayan Türkleri atmak istemesi üzerine azalan topçu atışlarının 19 Temmuz'da yeniden artmasına sebep oldu. Ancak kasaba Fransızlardan alınamadı.¹⁷⁴

Kuvâ-yı Milliye 16-17 Mayıs'ta Tarsus'a taarruza geçti. Buradaki en önemli engel Albay Gracy'nin birliğiydi. Albay, birliğin güvenliğini temin edip 22 Mayıs'ta Adana'ya ulaştı. Millî kuvvetler ise Adana ve çevresinde top atışlarına devam etmekteydi.¹⁷⁵

Yörük Selim Bey, ateşkesin süresi bittikten sonra Kayabaşı ve ardından Kokarpınar'ı kuşatmış, buralardaki Fransız askerleri Osmaniye'ye çekilmek zorunda kalmıştı. Aynı tarihlerde Gülek'in de ele geçirilmesiyle Kuvâ-yı Milliye Adana'nın 3 km kuzeydoğusuna kadar yanaşıp mevzilendi. Buna karşılık Fransızlar 4 Temmuz'da şehrin batıdan kuşatılmasının önüne geçmek amacıyla Şakir Paşa Çiftliği yönünde saldırı başlatmışlarsa da tutunamayarak geri çekildi.¹⁷⁶

8.2. Adana Batı Cephesindeki Çarpışmalar

8.2.1. Mersin, Tarsus ve Pozantı Arasında Cereyan Eden Muharebeler

Adana Kuvâ-yı Milliye Batı Cephesi Kumandanı Tekelioğlu Sinan Bey cephe temin etmek amacıyla Mart 1920'de Kayseri'den Niğde'ye geldi.¹⁷⁷ Tekelioğlu, 11. Tümen'den cephe temin ettikten sonra Adana köylerini dolaşmak suretiyle Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri kurmaya girişti. Yedek Teğmen Besim Efendi de kendisi bir atlı müfreze oluşturarak aynı faaliyete katıldı. Cevizli köyündeki jandarma karakolu emir almadığı gerekçesiyle müfrezenin köye girişine izin vermek istememişse de daha sonra teslim olmak zorunda kaldı. Böylece Cevizli, Fındıklı ve daha birkaç karakolun teslim alınmasıyla Kamışlı nahiyesi Sinan Bey'in kontrolüne geçti ve bunun sonucunda Niğde-Tarsus yolu kapandı. Tekelioğlu Sinan Bey ve ona bağlı Niyazi Çavuş Müfrezesi 31 Mart 1920'de Karaisalı'ya girdi ve hemen ardından Pozantı'ya saldırdı. Sinan Bey kuvvetleri Kamışlı'dan Sofulu köyüne, oradan da Karsantı nahiyesine gelerek bu dağlık bölgeye hâkim oldu. Karsantı nahiye müdürü Kuvâ-yı Milliye'ye karşı davrandığı için görevden alınıp yerine Gediroğlu Ali Ağa tayin edildi. Buradaki Kuvâ-yı Milliye komutanlığına da Yusuf Çavuş getirildi. Köpekli köyünde bulunan bir Rum müfrezesi de dağıtılarak bölge tamamen kontrol altına alındı. Bu, Fransızların kontrolü altında olan demiryolu hattının doğusunun Kuvâ-yı Milliye'nin kontrolü altına geçmesi anlamına gelmekteydi.¹⁷⁸

8.2.2. Pozantı Cephesi'nde Durum ve Pozantı'nın Ele Geçirilmesi

Tekelioğlu Sinan Bey, Niğde'de 100 kişilik bir kuvvet toplayıp 22/23 Mart 1920'de Niğde'den Maden'e geçti. İstihkâm Üsteğmen Mustafa "Özbek" takma adıyla, Teğmen Cemal (Efe), Teğmen Besim ve Vahit de Tekelioğlu Sinan Bey'in emrine verildi. Adana

¹⁷⁴ *Türk İstiklal Harbi*, s. 190-191.

¹⁷⁵ BOA. DH. EUM. SSM.42/45.

¹⁷⁶ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 277; *Türk İstiklal Harbi*, s. 189.

¹⁷⁷ Türkmen, haz., *Kuvâyımilliye Komutanı*, s. 7.

¹⁷⁸ *Türk İstiklal Harbi*, s. 80-81.

bölgesinde bulunan 20 kişilik atlı bir kuvvet de müfrezeye katılmıştı. Bu müfreze 24 Mart'ta Fransızların Cevizli karakolunu bastı. Buranın Türk jandarmaları Kamışlı'ya getirildi. Kamışlı'dan Karakahya o cephenin komutanlığına tayin edildi. 25 Mart 1920'de Adana vilayeti sınırları içine giren Tekelioğlu Sinan, 28 Mart'ta Karanfil Dağı'nı aşarak Yeniköy ve Sofulu karakollarını ele geçirdi.¹⁷⁹ 31 Mart 1920'de Karaisalı'ya geldi. Sinan Bey burada ilk iş olarak halka hitaben bir beyanname yayınlayarak mahalli hükümetin vatan savunmasına yardım etmesini ve halkın silahlanarak düşmanla dövüşmeye koşmasını istedi.¹⁸⁰ Tekelioğlu Sinan burada bir de harp divanı kurarak "Gerek köylerde, gerekse cephelerde çapulculuğa kalkışanlar ile din ve ahlakımıza zarar getirenler, ırz ve namusa tecavüz edenler, ganimet mallarını ellerinde tutan ve bunlardan bilgisi olup da haber vermeyenlerle suç işleyenlerin hepsi Harp Divanı'na verilecektir." demek suretiyle bölgede otoritesini kurmuş oldu.¹⁸¹

Tekelioğlu Sinan Bey'in emrindeki Batı Adana Cephesi; Tarsus Grubu, Merkez Grubu, Seyhan Grubu ve Kurttepe Grubu olmak üzere dört gruba ayrıldı. Tekelioğlu Sinan Bey Haziran 1920 sonlarına doğru ordunun yeniden tertiplenmesinden sonra düzenli ordunun emrine girdi. Tekelioğlu Sinan grupların teşkili sırasında 41. Tümen Komutanlığına başvurarak 1890-1900 doğumluların 5 Ağustos 1920 tarihine kadar askere kaydolmalarını isteyince bu talebin kendisinin yetki sınırları içinde olmadığı ifade edilerek bu türlü isteklerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bildirmesi istendi.¹⁸²

Karaisalı cephesinde Sinan Tekelioğlu'nun kumandasındaki müfrezeler başlarında Emin Polat ve Derviş ağalar olduğu halde başarılı mücadeleler verdiler. Buruk tarafında ihtiyat zabiti Ferit Celal ve İncirlik köyüne doğru da Kethüdazade İbrahim Topçu ve ihtiyat zabiti Saffet Hacı Yunus Beyler Fransızlara karşı savaşmaktaydı. Geri hizmetlerde; Halil Polat, Menemenli Adil, Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet efendiler hizmet etmişlerdi. Müftü efendi ileri yaşına rağmen gece gündüz cephelerde hizmet etti. Emin ağanın babası olan Halil Polat durmadan yeni efrat toplayıp cepheye getirmek suretiyle kumandan oğluna destek oldu. Kaymakam Saadettin Bey, Millî Mücadele'nin başından sonuna kadar önemli hizmetlerde bulunarak muhtaç çetelerin ihtiyaçlarını karşılayıp Müdafaa-i Hukuk adına yardım topladı. Bütün nahiyelere çalışkan müdürler atamak suretiyle mülki kudretin devamlılığını temin etti.¹⁸³

Pozantı, Anadolu-Bağdat demiryolunu birbirine bağlayan Toroslarda açılmış 13 tünelin başlangıç noktasındaydı. 1914-1918 yılları arasında Almanya "*Drang nach Osten* [Doğuya nüfuz]" şeklinde adlandırılan politikası gereği, Çukurova ve çevresini siyasi ve

¹⁷⁹ Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda, s. 36.

¹⁸⁰ Özlü, *İstiklâl Savaşı'nda Adana*, s. 330.

¹⁸¹ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 38-39.

¹⁸² Zekeriya Türkmen "Kuvâ-yı Milliye'nin Çukurova Cephesi Komutanlarından Tekelioğlu Sinan Paşa (1891-1965)" *Askerî Tarih Bülteni*, sayı 50, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001, s. 144-145.

¹⁸³ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 101-103.

ekonomik etkisi altına almak istemiş, bu arada Toros ve Amanos tünellerini açıp Adana'yı İstanbul ve Halep'e bağlamıştı.¹⁸⁴ Burası askerî ve lojistik önemi olan bir yerdi. Konya ve Ulukışla'dan Çukurova'ya gelen bütün mallar Pozantı'dan geçiyordu. Fransızlar, kuzey-güney bağlantısını sağlayan en önemli geçit noktasında olduğu için kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı Pozantı'yı elde tutmak istediler. 412. Piyade ve 18. Fransız Avcı Taburu'ndan seçilen bir taburu 6.5'lik toplarla donatıp Pozantı'ya gönderdiler. Buradaki Fransız birliklerinin başında daha önceki başarılarından dolayı "Légion d'honneur" nişanı ile taltif edilen Binbaşı Mesnil vardı. Binbaşı Pozantı'yı siperler ve tel örgülerle tahkim etmişti. Yaklaşanları mitralyöz ve top ateşine tutmaktaydı. Siperler yeraltı tünelleriyle birbirine bağlanmıştı. O yüzden de Fransızların ayakta kalan tek muntazam kuvveti buradaydı. Pozantı'ya tünellerle bağlı 6-7 km güneyinde Belemelik (Karapınar) istasyonu da Fransızların kontrolündeydi. Burası daha önce Almanların inşa ettiği büyük binalarla süslü elektriği olan bir köydü. Fransızlar burada bir hastane açmışlardı. Bu hastaneyi Binbaşı Mesnil'in hemşire olan karısı idare etmekteydi. Millî kuvvetler burayı ele geçirmeyi başardılar. Böylece Fransız taburunun Adana'daki Fransız tümeni ile bağlantısı kesildi ve taburda iâşe sıkıntısı baş gösterdi.¹⁸⁵

Millî kuvvetler bütün cephelerde sevindirici sonuçlar alırken Pozantı cephesinde düşmana son darbe indirilemedi. Bunun üzerine millî kuvvetlerin organizasyonunda ve komuta kademesinde yeni bir düzenleme yapıldı. 1920 yılı Nisan ayı başında 11. Tümen komuta kademesinde de bir değişiklik oldu. Albay Mehmet Arif Bey Mümtaz Beyin yerine 11. Tümen Komutanı tayin edildi. Kuvâ-yı Milliye 2 Nisan'da Teğmen Kemal, Teğmen Besim ile millî kuvvetlerden Karaisalı Ali Ağa, Kuşçulu Reşit Ağa ve Adil Bey müfrezeleri Hacıkırı'yı kuşattı. 2-3 Nisan'da başlayan kuşatma üç gün sürdü ve 1000 kişilik Fransız ordusu ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Kuzeyde Haçin, Rumlu, Şar mevkileri Ermeniler tarafından tahkim edilmiş ve bu mevkiler Kozanoğlu Doğan Bey tarafından sarılmıştı. Feke ve Kozan'da Fransız ve Ermeni kuvvetleri vardı. Zeytun Ermenilerin elindeydi. Fransızlar Zeytun Ermenilerini birlikte hareket etmek için ikna etmeye çalışıyorlardı.¹⁸⁶ Pozantı'da takviyeli bir Fransız bölüğü vardı. Pozantı'ya giden tek yol Gülek Boğazı, onun da girişi Kavaklıhan mevkiydi. Bu geçidi aşmak çok zor olduğu için Fransızlar hem araziye hem Türk kuvvetlerinin durumunu keşif uçaklarıyla kontrol ettiler. Fransızlar bütün eksiklerini tamamlayarak 3000 kişiden oluşan iki tabur, bir süvari bölüğü, iki batarya top, bir ağır makineli tüfek gibi otomatik silahlarla mücehhez bir müfrezeyi 5 Nisan 1920'de harekete geçirdi. Adana Bölgesi Komutanı Tekelioğlu Sinan Paşa 6 Nisan'da Gülek Boğazı'ndaki Hacıkırı mevkiini zapt ederek Pozantı'daki Fransız taburunun ikmal yolunu kesip onları ovaya attı. Bundan sonra

¹⁸⁴ Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler*, s. 300.

¹⁸⁵ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 104; Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 320.

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 296.

Fransızlar Pozantı'daki taburu kurtarma çabasına giriştiler.¹⁸⁷ Hâlbuki Binbaşı Mesnil, bulunduğu yerleri o kadar güçlü tahkim etmişti ki aşılmaz kartal yuvaları olarak görüyordu.¹⁸⁸

Karaisalı Hacı Osman Müfrezesi Durak-Yenice arasındaki Baraniş Köprüsü'ni yıkıp Adana ile ulaşımı tamamen kesti. Bu Fransız birliklerinin birbiriyle irtibatının kopmasına sebep oldu. Fransızlar bu noktaya çok sayıda istihkâm ve piyade askeri sevk edip köprüyü onarmak istedilerse de başarılı olamadılar. Öte yandan İstihkâm Teğmen Cemal komutasındaki bir kuvvet de Kadirhan ve Çamalan'ı tutmak suretiyle Fransızların karayolu bağlantısını da kesti. Hacı Osman müfrezesi Çakıt üzerindeki Akköprü'yü yıkıp Kelebek İstasyonu'na baskınlar yaparak bu istasyonu ele geçirdi. Bunun hemen ardından 9 Nisan'da Pozantı kuşatıldı. 11. Tümeğe bağlı 126. Alay Pozantı'ya yanaşırken 33. Alay Kamışlı Boğazı'nı tutup Çiftehan istikâmetinde Fransız kuvvetlerinin önünü keserek Binbaşı Mesnil Taburu'nun Pozantı'dan yukarıya çıkmasına engel oldu.¹⁸⁹ Bunun sonucunda Pozantı-Yenice arasındaki demiryolu istasyonlarıyla Hacıkirı, Kelebek ve Belemelik'te bulunan karakollar ve buralardaki demiryolu nakliye aksamı Kuvâ-yı Milliye'nin eline geçti. Pozantı'da çatışmalar yoğunlaşınca Adana, Mersin ve Tarsus'ta Fransızlar hakkında istihbarat toplanması önem kazandı. Adana Müdafaa-i Milliye Cemiyeti merkezi Karaisalı'ya alınarak hem istihbarat toplama hem de Tekelioğlu Sinan Bey'in kuvvetlerle irtibatının devam etmesi sağlandı.¹⁹⁰

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması üzerine İstanbul hükümeti ve İtilaf devletleri millî mücadelenin geldiği noktadan rahatsız olup çeşitli ayaklanmalar çıkarmak suretiyle millî harekete son vermek istediler. Bu, bazı birliklerin isyan bölgelerine kaydırılmasına yol açtı. Bu durumu bir fırsat olarak gören Fransızlar; kuşatma altındaki Pozantı'daki birliklerini kurtarmak ve Tarsus-Pozantı bağlantısını yeniden kurmak amacıyla zırhlı araçlarla saldırıya geçtiler. Fransızlar 11 Nisan'da Çamtepe, Bayramlı, Kayadibi köylerini ateşe verip yaktıktan sonra geceyi burada geçirip Türk birliklerini iki koldan kuşatmak ve Mesnil'i kurtarmak niyetindeydi. 12 Nisan'a kadar ciddi bir mukavemetle karşılaşmayan düşman, sabah karanlığında iki koldan harekete geçti.¹⁹¹ Bir kısım Kosondere Boğazından bir kısım da yoldan ilerlemeye başladı. Fransız kuvvetlerini Tarsus-Pozantı karayolunda ilerlerken gören Kuvâ-yı Milliye bunu avantaja çevirmek amacıyla Kavaklıhan mevkiinde pusu kurdu. Veli Haşim,

¹⁸⁷ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 269, Krş Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 113; Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 144; Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 27.

¹⁸⁸ Mithat Toroğlu vd, haz., *Kurtuluş Savaşında İçel*, s. 246-250; Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 285.

¹⁸⁹ Cemal Efe, *İstiklâl Savaşında Adanalıların Kahramanlık Destanları*, y.y: Burhaneddin Basimevi, 1937, s. 16-20.

¹⁹⁰ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 41; *Türk İstiklâl Harbi*, s. 149-151. Ayrıca bkz. Özlü, *İstiklâl Savaşı'nda Adana*, s. 331.

¹⁹¹ Zeidner, *The Tricolor Over*, p. 13.

Molla Kerim, Kara Hacı, Tekeli Kerim, Şimşek, Derviş Ağa ve Emin Ağa müfrezeleriyle¹⁹² Teğmen Cemal Bey'in Karaisalı milislerinden oluşan 500 kişilik Kuvâ-yı Milliye mevzilerinde tertiplenerek Fransız konvoyunu beklemeye başladı. 12 Nisan'da bir piyade alayı, üç topçu bataryası, bir süvari bölüğü ve zırhlılardan oluşan yaklaşık 3000 kişilik Fransız kuvveti, Kurbanlı ve Bayramlı köyleri sırtlarından Kavaklıhan'a doğru saldırıya geçti. Ancak Fransız kuvvetleri bir süre sonra Türk kuvvetlerinin ateş hattına girdiler. Türk komutanlar Emin Polat, İncirgedikli Derviş, Tekkeli Mustafa ağalarla mülazım Cemal Efe, Yüzbaşı Savfet Bey ve Küçükülü Kara Hacı müfrezelerinin yaylım ateşiyle karşılaştılar. Cemal Efe müfrezesini şu şekilde tarif etmektedir:

"Müfrezem, beyaz, kara şalvarlı, ceketli, genç ihtiyar 38 kişiden ibaretti ve bu 38 kişilik müfrezenin elinde Alman, Türk, Rus, Fransız, İngiliz Henry Martini gibi birbirini tutmayan silahlar vardı. Bunların içinde 13 yaşında bir çocukla Ermeni jandarmalarının bıçağı altından kurtulmuş bir de 70'lik ihtiyar vardı. Askerlikte çavuşluk, onbaşılık yapmış kimseleri ayırarak bu küçük müfrezenin içinde derhal bir teşkilat yaptım..."¹⁹³

Yüzbaşı Savfet son saldırıda ağır yaralanarak Ulukışla'ya sevk edildi. Bir süre sonra Molla Kerim, Veli Haşim, Nahit Kızıldağı ve Sinan Tekelioğlu'nun katılmasıyla Türk birliklerinin toplam mevcudu 200'e ulaştı. 12 Nisan 1920 günü Karaisalı'dan gelerek Koson deresinin doğusunda Çırpıklar köyüne yetişen Derviş Ağa komutasındaki küçük bir müfrezeyi emniyet birliği olarak daha güneye süren Cemal Efe Fransızların yanına bir baskın yaptı. Cemal Efe ve Derviş Ağa komutasındaki millî kuvvetlerin Koson deresi doğusundan Fransız birliklerinin doğu yanına baskın tarzında yaptığı taarruz Fransız kuvvetlerinin Tarsus'a geri çekilmesine sebep oldu.¹⁹⁴

Fransızların aynı yere yeniden saldıracağı Türk birlikleri tarafından tahmin edildiğinden ona göre hazırlık yapıldı. Fransızlar, 28 Nisan'da Pozanti'da zor durumda kalan birliklerine takviye amacıyla Tarsus'tan iki piyade taburuyla destek topçusunu yola çıkardı. Ancak konvoyun önü Bayramlı'da kesildi. Burada ağır kayıplar veren Fransızlar Tarsus'a geri dönmek zorunda kaldı. 5 Mayıs'ta Ulukışla'dan gelen müfrezenin Pozanti'ya yaptığı taarruz başarılı olamadı. 11. Tümen Komutanı Albay Mehmet Arif Bey, 5 Mayıs'ta Pozanti'ya daha kuvvetli bir taarruz başlattı. 6 Mayıs'ta topçuların bombardımanı ve Kuvâ-yı Milliye birlikleri devreye girmişse de bu kuşatmadan da sonuç alınamadı. Binbaşı Mesnil kumandasındaki 1000'den fazla Fransız askeri muhkem siperler arasında inatla müdafaa yapıyor ve teslim olmuyorlardı. Onlar yardımcı kuvvetin gelip kendilerini kurtaracağına inanıyorlardı.¹⁹⁵ Çünkü Fransız uçakları onlara "Mukavemet ediniz. Yakında büyük bir kol gelerek sizleri kurtaracaktır. Ancak bir yanlışlığa mahal verilmemesi ve cephenin kolaylıkla görülebilmesi için siperlerin önüne bezlerle işaret

¹⁹² Kavaklıhan savaşlarında öne çıkan kahramanlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz İsmail Ferahim Şalvuz, *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler)*, İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1938, s. 7-15.

¹⁹³ Cemal Efe, *İstiklâl Savaşında*, s.55.

¹⁹⁴ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 113-114; Cemal Efe, *İstiklâl Savaşında*, s. 24-29, 53-68; Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 44-45 72-74.

¹⁹⁵ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 112.

konmalıdır.” yazılı kâğıtlar atmaktaydı.¹⁹⁶ Daha sonra Albay Mehmet Arif Bey'in Mustafa Kemal Paşa tarafından Düzce'de çıkan ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirilmesi sonucunda Türk kuvvetleri Ulukışla'ya çekildi. Kuvâ-yı Milliye birlikleri de Tarsus Kuvâ-yı Milliyesine destek amacıyla Pozantı'da bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra Karaisalı'ya çekildi.¹⁹⁷

Fransızlar Mesnil taburunu kurtarmak için önceki kuvvetlerini bir piyade alayı, bir süvari bölüğü ve bir topçu taburu ile takviye ederek yeniden saldırıya geçtiler. Ancak Kuvâ-yı Milliye güçleri de takviye edilmişti. Fransızlar yol boyunca çok kayıp vermelerine rağmen Kavaklıhan'a ulaşmayı başardılar. Fransızlar büyük kuvvetlerle 19-20 Mayıs günleri Hacıkırı istikametinde taarruz ettilerse de Millî Kuvvetler tarafından püskürtüldüler. Pozantı'daki taburları dağ yolundan çekilmek istedi. Binbaşı Mesnil ise teslim ol çağrılarını uymayıp 24 Mayıs'ta Tarsus yönünde Çuğbeli mevkiinde yarma girişiminde bulunup İbrahim Paşa Tabyaları civarından Tekir Yaylası'na geçmeyi başardı.¹⁹⁸ Ancak Güleklî Hasan Ağa'nın karısı Hatice Hanım Tarsus istikametine doğru giden Fransız birliklerine yanlış yönde yol göstererek onların Karboğazı'na girmesini sağladı. Sonra da durumdan Kuvâ-yı Milliye'yi haberdar etti.¹⁹⁹ Ardından 33 kişiden²⁰⁰ oluşan Panzin Çukuru köyü ahalisi yolu kesti. Tekelioğlu Sinan Bey'e bağlı bir tabur da Çamalan'ı tutmuştu. Bu suretle her taraftan sarılan Fransız taburu Sünedir boğazının iki yakasından köylülerin baskınına uğradı ve 25 Mayıs'ta teslim oldu. Teslim olanlar 100'ü yaralı olmak üzere 23 subay ve 650 erdi. İki top, sekiz makineli tüfek, 40 hafif makineli tüfek ve 1000 tüfek ele geçirildi. Esir edilen Mesnil ve askerleri Hacıkırı istasyonuna sevk edildi.²⁰¹ Pozantı'daki iki muharebede Fransızların tahminen 300 askerini kaybettiği belirlenirken 700 tüfek, dört zırhlı kamyon ve iki cebel topu zayıat verdikleri tespit edilmiştir.²⁰² Pozantı'daki muharebeler bu şekilde sona erdi. Mesnil'i esir alarak savaşın gidişatının değişmesinde önemli rol oynayan Güleklî kahramanlar şu isimlerden oluşmaktaydı: Kumcu Veli, Merkez Süvari Takım Kumandanı Kemal, Şehbaz Yusuf, Müderris Hamit Hoca, Piyade Ali, Tırlık Molla Mehmet, Yanık Kışlalı Tekelioğlu torunu Ali, Hacı Hüseyin, Fettah, Çamalan Jandarma Kumandanı Hafız Tefvik, jandarma çavuşu Cevdet, Karaisalı Jandarma Kumandanı mülazım Hasan ve Aydınlı²⁰³ aşiretinden 10 kişi.²⁰⁴ Bu büyük başarı Kuvâ-yı Milliye ve milletin moralini yükseltti. Fransızlar ise Suriye'de de zor durumda olduklarından ateşkes istemek zorunda kaldılar.

¹⁹⁶ *Yeni Adana Gazetesi*, sayı: 8077, 5 Ocak 1952'den naklen Sansar vd, haz., *5 Ocak Adana'nın*, s. 125.

¹⁹⁷ *Türk İstiklal Harbi*, s. 152-154.

¹⁹⁸ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, p. 51.

¹⁹⁹ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 457.

²⁰⁰ Bu sayının 44 kişi olduğu, ancak bunlardan on kişinin geri hatta ihtiyat olarak bekletildiğini Adana Mıntıkası Süvari Takım Komutanı Güleklî Kemal, "800 Kişiyeye Karşı 44 Kişi" ifadesiyle belirtmektedir. *Seyhan Gazetesi*, 5 Aralık 1947'den naklen bkz. Sansar vd, haz., *5 Ocak Adana'nın*, s. 131-133.

²⁰¹ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda* s. 95-98, 120-124. Ayrıca bkz. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 269; Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 1122; Zeidner, *The Tricolor Over*, p. 215.

²⁰² Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 59-65; Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 117.

²⁰³ Bölgede konargöçer hayat süren kişilere genel olarak "Aydınlı" denir.

²⁰⁴ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 122.

8.3. Adana Ateşkesi (30 Mayıs-18 Haziran 1920)

Fransızlar Çukurova ve çevresiyle Suriye'yi işgal etmişler, ancak her iki bölgede de ciddi zorluklarla karşılaşmış Maraş ve Urfa'da Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerine yenilerek buralardan çekilmek zorunda kalmışlardı. Toroslar ve Adana'da Kuvâ-yı Milliye'nin baskıları sonucunda ağır kayıplar vermişlerdi. Pozantı'da kuşatılan Fransız taburu da geri çekilirken yolda baskına uğrayıp esir edilmişti. Suriye'de halk arasındaki hoşnutsuzluklar ve yer yer çıkan kargaşa Fransızları burada da zor duruma düşürmüştü. Fransız halkı da savaştan usanmış ve savaş karşıtı bir tutum takınmıştı. Öte yandan başka birçok konuda ve özellikle Ren Havzası sorununda Fransızlarla İngilizler arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş olduğundan İngilizleri Fransız çıkarlarına daha elverişli bir durum almaya zorlamak amacıyla henüz kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümeti ile temas ve görüşme lüzumu duydu. Bütün bu sebepler sonucunda Fransızlar Mayıs 1920 başlarında Türk Millî Hükümeti ile görüşme ve anlaşma yollarını aramaya başladı. Suriye'de de Faysal'ın isyanıyla zor durumda kalan ve çatışmalar devam ettiği hâlde ulaşım imkânlarından yoksun kalan Fransızlar zaman kazanmak için ateşkes yapma çabasına girip Türk cephe kumandanlığı ile temasa geçti. Fransızların dolaylı olarak TBMM hükümeti ile görüşmesi Kuvâ-yı Milliye hareketinin yeni bir boyut kazanması anlamına gelmekteydi. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu durumu Fransızları ülke sınırlarından tamamen çıkarmak için bir fırsat olarak görüp diplomatik temaslara devam etti. Ancak ateşkes için yapılan ilk görüşmelerden sonuç alınamadı.²⁰⁵

Mayıs ayı sonlarına doğru Fransa'nın Suriye ve Kilikya Yüksek Komiseri General Goureau adına hareket eden Robert de Caix başkanlığındaki Fransız heyeti Ankara'ya geldi ve bu heyetle 20 günlük bir mütareke imzalandı. Fransızlar bu ateşkesin siyasi bir sonuç doğurmayacağını, askerî gerekçelerle yapıldığını vurgulasalar da bir taraftan da 12. Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Binbaşı Şemsettin Bey ile General Dufiaux arasında askerî görüşmeler yapıldı. Binbaşı Şemsettin Bey'e verilen talimat şu şekildeydi: "Ermenilere tarafımızdan hiçbir taarruz yapılmayacak ve memleket parçalarında Osmanlı anasının beraberce yaşayacağı vurgulanacaktır. Mersin-Tarsus-Adana-Osmaniye demiryolu cephemizde ve doğrudan doğruya muharebe hattımızda olduğu için Fransa'nın demiryolu hattını onarmasına izin verilmeyeceği bildirilecektir."²⁰⁶

30 Mayıs'ta imzalanan ateşkes antlaşmasına göre; Kuvâ-yı Milliye'nin Adana'yı tacizlerine ara verilecek, Pozantı ve Kozan'da bulunan Fransız birlikleri Adana-Mersin demiryolu hattına kadar çekilecek ve Antep tahliye edilecek ve tahliye işlemleri on gün içinde tamamlanacaktı. Fransızlarla esir değişimine hemen başlanacaktı. Osmanlı mülki memurlarının haberleşme olanakları kısıtlanmayacaktı. Antep ve Kozan aynı anda tahliye edilecekti. 7 Haziran'da Fransız kuvvetleriyle birlikte 7500 civarında sivil Ermeni de Kozan'dan Misis'e geldi. Aynı gün Yenice'de esir değişimi yapıldı. Bu nüfusun Misis'te

²⁰⁵ Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 72; Turgay Tunalı, "Çukurova Bölgesi'nde Fransız İşgali ve İşgal Yönetimi (1918-1921)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021, s. 246.

²⁰⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 516.

barınması mümkün olmadığından Adana'ya gönderilmesi gerekmekteydi ki bu da Adana'da zaten var olan mülteci probleminin daha da artmasına yol açmıştır.²⁰⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın bu geçici barışla ilgili düşünceleri şu şekildeydi:

"Bu geçici ateşkes ile Türk ordusu, Adana bölgesinin boşaltılmasına bir başlangıç hazırlama amacı gütmekteydi. TBMM'de bazı mebuslar buna karşı çıktılar. Hâlbuki ben bu ateşkesle şunları elde etmeyi umuyordum:

Öncelikle Adana bölgesinde ve cephelerinde bulunan ve bir bölüm askerle de desteklenen ulusal kuvvetleri rahatça düzene sokmak istiyordum. Milli kuvvetlerin bu ateşkes sırasında dağılabileceklerini göz önüne alarak ateşkes bildirimini yaparken birtakım önlemler alınmasını da buyurdum. Bundan başka önemli saydığım siyasi bir kazanç da elde etmek istiyordum. BMM ve hükümeti İtilaf devlerince henüz tanınmamıştı. ...Fransızların İstanbul'daki hükümeti bir yana bırakıp Ankara'da bizimle görüşmeleri ve herhangi bir sorunda anlaşmaları o gün için sağlanması önemli siyasi bir nokta idi. Bu ateşkes görüşmesinde milli sınırimız içinde olup Fransızların işgalinde bulunan bölgelerin tümüyle boşaltılmasını açık ve net istedim. Onlar da yetkili makamlarına iletceklerini söylediler."²⁰⁸

8.4. Türk Kuvvetlerinin Yeniden Örgütlenmesi ve Güney Cephesinde Düzenli Ordu Kurulması

TBMM Hükümeti, bütün cephelerde başarılı olup düşmanı yurttan tamamen çıkarmak için düzenli ordu kurma çalışmaları başlattı ve bunu sadece Batı cephesinde değil diğer mücadele alanlarında da gerçekleştirmeye karar verdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Güney Cephesindeki birlikleri yeniden örgütledi. Bu birlikleri hiyerarşik düzene sokmak ve Batı Cephesi'ne asker kaydırmak için gerekiyordu. 8 Mayıs 1920'de verilen emirle 11. Tümen Adana'dan Batı cephesine kaydırılmıştı. Genelkurmay Başkanlığı 4 Haziran 1920'de 12. Kolordu Komutanlığı'na 11. ve 41. Tümenlerin durumuyla ilgili bazı düzenlemeler yapılacağından bahsederek Adana cephesinin Mersin'den Osmaniye'ye kadar olan kısmının bütünüyle 41. Tümen'e verileceğini, 11. Tümen'in Geyve'de toplanmasının planlandığını, Osmaniye'den Fırat'a kadar uzanan Adana cephesinin Maraş'ta kurulacak bölge komutanlığı emrine verileceğini, ancak mevcut şartlar böyle bir değişikliğe imkân vermediği için bir süre eski düzenin devam edeceğini ve 41. Tümen karargâhının Pozanti'ya alınmasının uygun görüldüğünü bildirdi. 7 Haziran 1920 tarihinde ise; Adana cephesinin Mersin'den Adana'ya kadar olan kesiminin Adana dâhil olmak üzere 41. Tümen emrine verildiği, bu cephede bulunan Emin Arslan ve Sinan Beyler komutasındaki Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin 41. Tümen

²⁰⁷ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 115.

²⁰⁸ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 611. Bu mübarekenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından imzalanan ilk uluslararası antlaşma olduğu hakkında bkz. Cihat Yıldırım, "I. TBMM Hükümeti'nin İlk Uluslararası Anlaşması: 20 Günlük Muvakkat Mütareke", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 5, 2011.

Komutanının emrine gireceği tebliğ edildi. Bu şekilde Genelkurmay, güney bölgesinde Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin kendi başına hareket etmesinin önüne geçip onları 41. Tümen'e bağlıyordu. 41. Tümen karargâhı ve bağlı birliklerden bir kısmı Kurmay Başkanı Binbaşı Salim Cevat emrinde Pozantı'ya geldi. Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Hayri de Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle 21 Haziran 1920'de Pozantı'ya geldi. Bu tümenin 131. ve 132. piyade alayları da Batı Cephesine nakledildi. Yarbay Şemsettin komutasındaki 139. Alay ile Emin Arslan Bey ve Tekelioğlu Sinan Bey kontrolündeki Kuvâ-yı Milliye bu tümenin emrinde Adana cephesinde görev yapacaktı.²⁰⁹

Fransız ordusunun Suriye, Maraş, Antep ve Pozantı başta olmak üzere düştüğü zor durum sebebiyle bu kararı icra etmek kolay olabilirdi. Bu amaçla İran sınırından Fırat nehrine kadar olan Doğu Anadolu'nun güney kısmında Elcezire Cephesi Kumandanlığı kurularak komutanlığına Mirliya Nihat Paşa getirildi. Fırat nehrinden Antalya'ya kadar uzayan Adana vilayetiyle Niğde, Kayseri, Kozan, Cebelibereket, Maraş ile Antep livaları ve Ereğli kazasını ihtiva eden Orta Anadolu'nun güney kısmında da Adana Cephesi Komutanlığı kurularak komutanlığına Miralay Selahattin Adil Bey getirildi. Bu teşkilat kurulmadan önce bölgede Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile doğrudan haberleşen Topçu Binbaşı Kemal Bey komutasındaki Adana Umum Kuvâ-yı Milliye; Jandarma Yüzbaşı Ali Ratıp Bey komutasındaki Batı Çukurova Kuvâ-yı Milliye; Piyade Yüzbaşı Osman Tufan Bey komutasındaki Doğu Çukurova Kuvâ-yı Milliye ve Antep'te Şefik Özdemir Bey komutasındaki Ayntap kumandanlıkları mevcuttu. Pozantı'ya nakledilmiş olan 12. Kolordunun 41. Fırkasıyla mahalli teşkilat da vardı. Yeni teşkilat mucibince bu kuvvetlerin hepsi Adana Cephesi Kumandanlığına bağlandı.²¹⁰ Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü ve 20. Kolordulardan Çukurova'daki Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerine katılmış birliklerin oldukları yerde kalıp Adana Cephe Komutanlığı emrine girmelerini emretti. Komutanlığın karargâh merkezi ise Kayseri'de olacaktı.²¹¹

Ateşkes 30 Mayıs-18 Haziran arasında geçerli olduğu hâlde bu süre içerisinde tam sükûnet sağlanamadığı ve her iki tarafın da birbirine güvenmediği görüldü. Fransızlar ateşkesi bir süre daha uzatmak istedilerse de bu mümkün olmadı. Çünkü Kuvâ-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey bağlı olduğu 41. Tümen Komutanlığına 17 Haziran'da bir yazı göndererek mütareke sırasında sivil Müslüman halka yönelik saldırıların sürdüğünü, bu duruma seyirci kalmalarının mümkün olmadığını ve birliklerine taarruz emri verdiğini bildirdi.²¹²

²⁰⁹ *Hayat Mücadeleleri*, s. 323-325.

²¹⁰ *Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları*, s. 456.

²¹¹ *Hayat Mücadeleleri*, s. 323-324.

²¹² *Özlü, Millî Mücadelede Güney Cephesi*, s. 336-337.

8.5. Ateşkesin Sona Ermesinin Ardından Mersin, Tarsus, Osmaniye ve Adana'da Çatışmaların Yeniden Başlaması

Fransızların ateşkes hükümlerine ne kadar uydukları Kuvâ-yı Milliye tarafından dikkatle gözlemlendi ve bazı Fransız birliklerinin mütareke hükümleri doğrultusunda geri çekilmesi sağlandı.²¹³ Ateşkesin devam ettiği günlerde Fransızlar, birliklerini Ermenilerle takviye edip çatışmaları sürdürmek istediler. Ancak Türk birlikleri buna izin vermedi. Fransız ordusunun geri çekilmesi istendi. Fransız birliklerinin toplu hâle gelmesine karşı bazı tedbirler alındı. Öte yandan bu mütareke, Türk birliklerinin yeniden düzenlenmesi için gerekli zamanı verdi ve Adana bölgesinde bulunan ve kısmen ordu birlikleriyle takviye olunan millî kuvvetleri düzenlemek mümkün oldu. Bu mütareke ile Fransızların Ankara'daki millî hükümeti tanıyıp Adana'yı Türklere teslim edeceği umudu artırmıştı.²¹⁴ Öte yandan Fransızlar Ermenilerin mütareke sırasında bile olaylar çıkarmasını engelleyemedi. Abdioğlu köyünü basan Ermeniler burada dört Türkü öldürdüler. Köylülerin cenazesi defnedilmek üzere Adana'ya getirildiğinde büyük olaylar çıktı. Ahali Vilayet Konağı'nı işgal etti. Albay Brémond ahaliyi teskin etmekte oldukça zorlandı.²¹⁵

5 Haziran'da İslâhiye taraflarında Koçanlı ve Tahtaköprü yakınlarından geçen Fransız devriyeleri tarlada çalışan işçilere saldırıp tarlaları ateşe verdi. 11 Haziran'da Adana'nın 17 km doğusundaki Kürkçüler istasyonuna gelen bir Fransız askerî trenindeki askerler, Kürkçüler köyünü bombardımana tutup köyü yağmaladılar. Köylüler canını kurtarmak için ormanlık alana kaçtı. O günden sonra da Yüreğir ovasındaki Camili, Çotlu ve Gemisura köyleri Fransızların saldırısına uğradı. Birçok Türk şehit edildi. Aynı günlerde Abdullah Ağa, Akarcalı İbrahim ve Yağzade Hacı Ali Efendi çiftlikleri de yağmalandı. Bu saldırıları 170 kişilik Ermeni çetesinin gerçekleştirdiği bildirilmekteydi. Şehrin kuzeybatısında yer alan Şambayadı köyü de saldırıya uğradı. Şehrin batı çıkışındaki Kocavezir, Hanedan, Kuruköprü, Hacıbayram ve Ambarlı mahallelerinde zorla evlerinden çıkarılmış Türkler, Kâhyaoğlu Çiftliği-Küçükdikili yoluyla ormanlık ve dağlık alana kaçmak zorunda kaldı. Bu sırada Ermeni çeteleri 21 Haziran günü Türklere saldırıp birçoğunu şehit etti. Yaralıları Kuvâ-yı Milliye tarafından güçlükle kurtarılıp Karahan, Pozantı ve Beledemik'e sevk edildi.²¹⁶

Mütarekenin sona ermesinin ardından Adana Kuvâ-yı Milliye güçleri tarafından dört bir yandan sarıldı: Buna göre; şehir kuzeyden Köprüköy ve Yeni İstasyon; kuzeydoğudan Madamanın Çiftliği ve Verayicesir; batıdan Şakırpaşa ve güneyden Hadırlı, Yolgeçen köyleriyle Papazın Çiftliği'ne kadar kuşatıldı.²¹⁷ Kuvâ-yı Milliye güçleri şehrin doğusunda

²¹³ *Türk İstiklal Harbi*, s. 207.

²¹⁴ *Türk İstiklal Harbi*, s. 162.

²¹⁵ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, p. 56.

²¹⁶ Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 176-178; *Türk İstiklal Harbi*, s. 169.

²¹⁷ Sansar vd, *5 Ocak Adana'nın Kurtuluşu*, s. 59, 171-172.

İncirlik yönünden harekât başlattı. Fransızlar ise şehrin güney kesiminde narenciye bahçeleri içerisine Ermeni gönüllü askerlerin yer aldığı üç küçük piyade kurmuşlardı.²¹⁸ Ermeni Gönüllü Alayı, Şişmanyan'ın öncülüğünde 14 Mart 1920'de teşekkül etmişti. Bu alayda 250'si Misis'ten, 350'si Adana'dan olmak üzere çoğu Ermeni gönüllüler bulunmaktaydı. Alayın komutası eski bir komitacı olan Gökdereliyan Garabet'e verilmişti. Alayın kurulduğu dönemde öncelikli hedefi Kozan, Feke ve Haçin'deki Ermenilere yardım etmek ve etraftaki Türk köylerine baskınlar yapıp yağmalamak ve eziyet etmektir.²¹⁹ Ermeni Gönüllü Alayı'nda Adana dışından gelen askerler de vardı. Türkleri hedef alan katliamlar Fransızların kontrolü altında gerçekleştirilmekteydi.²²⁰

Fransızların Tarsus'tan çıkardığı emniyet birlikleri Ermeni jandarmalarla birlikte 17 Haziran'da Yenice'nin Elmalı ve Kargılı köylerini basmış, ancak köylülerin mukavemeti sonucunda iki ölü verip kaçmak zorunda kalmışlardı. Demiryolu ve şehre yakın köylerde meydana gelen bu saldırılar şehirlerde yaşayan Türkleri tedirgin etmekte ve evlerinden ayrılmalarına sebep olmaktaydı. Bunun üzerine 45 kişiden oluşan Adana eşrafı Müftü Vekili Hüsnü Efendi önderliğinde Fransız işgal yönetimine hitaben bir protesto metni hazırladı. 45 kişinin imzasının bulunduğu mektupta şehirde asayişin sağlanması için önlem alınması, kaybolan kişilerin bulunması, şehit edilenlerin katillerinin bulunması, Türklerin göçüne sebep olacak olayların ortadan kaldırılması, Ermeni ve Türk mahallelerini ayıran karakolların yeniden tesis edilip buralara Türk personel istihdam edilmesi talep edildi. Bu mektubun birer nüshası Amerika Birleşik Devletleri, İran ve İspanya konsoloslarına gönderildi.²²¹

8.6. Adana'da Ermenilerin Etkinliklerini Artırma Çabası

Türlere yönelik saldırıların devam etmesi ve Fransızların birliklerini artırma çabası sebebiyle mütarekenin süresi uzatılmadı.²²² Öte yandan Türk-Fransız anlaşması 18 Haziran 1920'de sona ererken Ermeni lejyonundaki askerler ve Ermeni gönüllülerinin Teğmen John Aram Şişmanyan başkanlığında Haçin'den Antakya'ya uzanan bir "*Amanos Cumhuriyeti*" ilan etmesiyle Adana vilayetindeki durum daha da karışık bir hâl aldı.²²³ Bu sözde devletin sözcüsü Haçin doğumlu Serop Rupenyan TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yayınladığı bildiriye Türk kuvvetlerinin Çukurova'dan çekilmesini isteyerek aksi takdirde daha çok saldıracaklarını ifade etti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta TBMM hükümetinin Türkiye'deki Ermeni yurttaşların hayatlarını ve onurlarını korumayı kabul ettiğini ancak Adana'daki Ermenilerin düşmanca tutumlarının kendilerini tedbir almak zorunda bıraktığını belirtti. Böylece Fransızlardan

²¹⁸ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, p. 58. Konunun Amerikan basınına yansımaları için bkz. Şebnem Oğuz Uzuner, *Amerikan Basınının Gözünden Millî Mücadele*, İstanbul: Yeditepe Akademi, 2022, s. 230.

²¹⁹ Sansar vd, haz., *5 Ocak Adana'nın*, s. 69-71.

²²⁰ Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies in Cilicia 1914-1923*, Michigan: The University of Utah Press, 2010, p. 124.

²²¹ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 126-127.

²²² Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922 I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 159.

²²³ Mithat Toroğlu vd, haz., *Kurtuluş Savaşında İçel*, s. 50.

yüz bulamayan Ermenilerin devlet kurma oldubittisi sonuçsuz kaldı. Şişmanyân'ın Ermeni Milli Birliği Amanos Cumhuriyetinde kullanılmak üzere İngiltere'den 14 uçak satın almaya teşebbüs etti. Şişmanyân'ın belirttiğine göre, dünyanın dört bir yanındaki Ermenilerden toplanan paralarla alınan bu uçaklar Mısır'a gönderilmelerine rağmen İngiliz hükümeti Adana'ya sevklerine izin vermedi.²²⁴

Şehirde açlık, kıtlık ve asayişsizliğin hüküm sürmesi öfke ve gerilimi artırmıştı. Hükümet Konağı önünde gösteri yapılması artık sıradan karşılanıyordu. Burada Müftü Vekili Hüsnü Efendi başkanlığında toplanan ahaliyi teskin edip dağıtmak kolay değildi. Ermenilerin Müslümanlara yönelik tutumları gerginliği daha da artırmaktaydı. 4 Temmuz'da Adana'da 400 kadar Ermeni, Kasapbekir mahallesine girmeye çalıştı. Mahalle sakinleri İran Konsolosu İsmail Asaf Bey'den yardım istedi. İsmail Asaf Bey durumu Albay Brémond'a bildirince Ermeniler mahalleye saldırmaktan vaz geçmek zorunda kaldılar. İsmail Asaf Bey isteyenleri konsolosluk binasına almak suretiyle Adanalı Müslümanlara yardım etmeye devam etti. Hatta Fransızlardan Müslüman halka güvenlik güvencesi verilmesini isteyip Fransızları resmî olarak protesto etti. Bu İsmail Asaf Bey'in Fransızlar tarafından istenmeyen adam ilan edilip şehirden atılmasına sebep oldu.²²⁵

10 Temmuz günü Seyhan Nehri'nin sol yakasında Çingene mahallesinde çatışma çıktı. Çingenelerin lideri Çingene İbrahim Karaisalı'da Kuvâ-yı Milliye'ye katılmıştı. Bu sebeple Ermeniler Çingenelere öfke duymaktaydı. Öte yandan şehirde altmış ev basılarak burada yaşayan Müslümanlar tek bir gecede katledilip soyulmuşlardır. Failleri tamamen Ermeni olan bu vahşetin mevcut siyasi şartlar altında Fransızların desteği olmadan gerçekleşmesi zor görünmektedir. Kıbrıs'taki Ermeni lejyonerlerinin eğitmeni ve Adana'daki Ermeni gönüllülerin Komutanı Teğmen Şişmanyân 10 Temmuz 1920'de "Adana'daki bütün Hristiyanların birdenbire elden avuçtan çıkıp vahşileştiklerini ve Fransız Baş Yöneticisinin ikametgâhının civarında yaşayan birkaç yüzü dışında hemen bütün Türklerin Toros dağlarına kaçtıklarını..." söyledi.²²⁶

Türklerin kaçmalarının ardından geride bıraktıkları ev ve işyerleri Anadolu'nun diğer yörelerinden gelen Ermeniler tarafından işgal edildi. Fransız makamları sonunda Türklerin evlerine dönmelerine karar vermiş; Şişmanyân'a Ermenilerin gaddarca davranıp Türkleri katlettiklerini ve Fransızların Ermenilere hâkim olacaklarını bildirmişti.²²⁷ Bundan sonra Ermeni gönüllü milisleri ele geçirdikleri Türkleri tutuklamaya ve hatta bazılarını öldürmeye başladılar. Boşalan Türk mahalleleri yağmalanıp yakıldı. Çatışmalar sırasında 1500 Türk'ün evi yakıldı ve altı Türk Ermeniler tarafından öldürüldü. Olaylar sonucunda 20 Ermeni tutuklandı. Daha sonra bunlardan

²²⁴ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s. 56.

²²⁵ Ayhan, *Mustafa Kemal'in*, s. 46; Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 186-190; Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 366.

²²⁶ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 367; krş Sansar vd, haz., *5 Ocak Adana'nın*, s. 117-119.

²²⁷ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s.55-56.

altısı Fransız idaresi tarafından idam edildi. Ermenilerin durdurulması mümkün olamayınca Fransızlar Ermeni Katolik Başrahibi Monsenyör Kevork Arslanyan'dan yardım istedi. Rahibin elinde sopayla Adana sokaklarında dolaşması sonuç verdi ve Ermeni taşkınlığı durduruldu. Bundan sonra Fransız İşgal Komutanlığı sıkıyönetim ilân edip silahla dolaşmayı yasaklamak zorunda kaldı. Kamusal alanlar da belli saatlerde kapatıldı.²²⁸

Fransızlar Ermenilerin Çukurova'da kullanılmalarının çok büyük hata olduğunu Ermenilerin Türklere yönelik saldırılarının bir türlü durdurulamamasından sonra anladı. Çünkü Ermenilerin çıkardığı her olay sonrasında Türk kuvvetleriyle Fransız ordusu karşı karşıya gelmekteydi.²²⁹ Fransa Ermenilerin faaliyetlerine engel olamamaktaydı. Ermeniler de Fransızların bir gün gideceğini fark edip inisiyatif almayı denediler. İlk olarak "Guiliguia" adlı gazetenin Müdürü Veradzine "Kilikya Mezopotamyası" adıyla Fransız mandası altında bir devlet kurduğunu ilan etti. Bu devleti kabul eden olmayınca kısa zamanda yıkıldı ama yerini bir başkası aldı. Ermeniler 4 Ağustos 1920'de Fransız mandası altında bağımsızlıklarını ilan ettiklerini Adana'daki Fransız yönetimine bildirdi. Ermeniler 5 Ağustos'ta daha da ileri gittiler. Mihran Damadyan yanına aldığı siyasi parti temsilcileri ve bir grupla Vilayet Konağına gelip kendisini "Fransız Protektorası Altındaki Kilikya Valisi" ilan etti.²³⁰ Ancak bu, Fransa ile dostluğun zedelenmesini istemeyen birçok Ermeni ve Fransa tarafından kabul edilmedi.²³¹ Ermenilerin bölgede yaptıkları taşkınlıklar Amerikan basını tarafından çarpıtılarak ele alınacak hatta Ermenilerin mağduriyetlerinden bahsedilecektir.²³²

4 Ağustos 1920'de Adana'daki Hristiyan toplumu önderleri bölgede bağımsız Ermeni devleti girişiminde bulundu. "Ermeni Millî Delegasyonu" ve "Ermeni Millî Birlik Komitesi" temsilcileri Ermeni Gregoryen, Protestan ve Katolik dini önderleri ve Rum, Asuri, Süryani ve Keldani dinî ve seküler delegeleriyle birlikte Albay Brémond'u ziyaret edip Çukurova'nın Türk hükümetinden bağımsızlığını ilan eden ve bu bölgede Fransız mandası altında özerk bir Hristiyan yönetimi kurulmasını isteyen bir muhtıra sundular. Albay Brémond ziyaretçilerine, bu ricalarını anlayışla karşıladığını beyanla Çukurova tarihinde yeni bir dönem açacağını düşündüğü bu keyfiyeti üst makamlarına ileteceğini bildirmiştir. Muhtırada imzası olan kişiler şunlardır: Ermeni Millî Delegasyonu Temsilcisi Mihran Damadyan; Ermeni Millî Birlik Komitesi Başkanı Dr. İnatsaganyan; Ermeni Millî Birlik Komitesi Sekreteri Vahan Cangeçyan; Adana'daki Gregoryen Ermenilerin dini önderi Kevork Arslanyan; Ermeni Protestan Kilisesi Pastörü Garabet

²²⁸ *Türk İstiklal Harbi*, s. 190, Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, p. 62-63.

²²⁹ Oğuz Uzuner, *Amerikan Basınının*, s. 216.

²³⁰ Haluk Selvi, haz., *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı Mihran Damadyan*, İstanbul: Timaş, 2009, s. 56-57; Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda*, s.167-168. Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s.58; Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 376-377; Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 91.

²³¹ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, p. 67.

²³² Bu konuyu ele alan Amerikan gazetelerinde çıkan yalan haberlerle ilgili olarak bkz. Oğuz Uzuner, *Amerikan Basınının*, s 212, 216, vd.

Harutunyan; Ermeni Katolik Kilisesi önderi Hagop Keklikyan; Rum cemaati ileri gelenleri: A. Simeonoğlu; Dr. J. Danielides ve A. Barbour; Asuri Millî Komitesi Başkanı Jean, Katolik Keldanilerin Patrik Yardımcısı Tüfekçi, Katolik Asurilerin Patrik yardımcısı Filip.²³³ Bu gelişme yöredeki Müslümanların endişesini artırmıştır.

8.7. Kaç Kaç Olayı

10 Temmuz olayları sonucunda Ermenilerin istediği gerçekleşerek bölgedeki Türklerin göçü hızlandı. Bu çatışmadan sonra 40 bin Türk Adana'yı terk etti. Olaylar sırasında Adana'daki alayda görevli en yüksek rütbeli Türk subay olan Cemil Bey de şehri terk ederek Karaisalı'daki millî karargâha katıldı. Cemil Bey burada Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine bağlı yeni bir jandarma birliği kurmakla görevlendirildi.²³⁴ Müslümanlar şehirden aç çıplak, hazırlıksız ve ani bir kararla köylere, bağlara kaçtıkları için bu olay bölgede "Kaç Kaç" şeklinde isimlendirildi ve bir milat gibi anıldı. Bundan sonra Çukurova'da yaşanan her olay kaç kaça göre zamanlandırıldı. Bu dönemde parası olanlar Konya, Niğde, Bor ve Ulukışla'ya; olmayanlar Çakıt boyuna ve Belemelik, Karapınar ve Pozantı'ya gitti.²³⁵ Adanalılar her şeylerini bırakıp kaçıyorlardı. Bu Adanalıların hafızalarında derin yaralar açmış ve dizelere şöyle yansımıştır:

"On Temmuz bilseniz ne kara gündü,

Obalar göç etti, ocaklar söndü,

Adana bir yangın yerine döndü,

O günden ruhlarda bir sızı vardır,

Şafakta kanların bir izi vardır..."

Birkaç gün sonra dağlar, dereler, aç, perişan göç selleriyle dolmuş ve bu sel Orta Anadolu'ya, Niğde'ye, Bor'a ve daha ilerilere uzanmıştı.²³⁶ Amerikalı misyoner Mary Webb, American Board of Commissioners for Foreign Missions 'un Boston'daki merkezine 25 Temmuz 1920'de bir mektup yazarak Türklerin Adana'dan ayrıldıklarını, Adana'nın artık bir Hristiyan şehri hâline gelmeye başladığını, Türklerin dükkânlarını kapattıklarını, caddelerde Türklere rastlanmadığını, tarlalarda ve ağaç kovuklarında yaşadıklarını bildirdi.²³⁷

8.8. Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya Gelişi ve Pozantı Kongresi

Pozantı Kongresi memleketin çok buhranlı aynı zamanda umutların olduğu bir dönemde icra edildi. Yunanlılar 22 Haziran 1920'de Milne hattından taarruza geçerek cepheyi çöktürmüşlerdi. Kuzeyde Balıkesir ve Bursa düşmüştü. Güneyde Nazilli'ye girilmişti.

²³³ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s.59-61.

²³⁴ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, p. 61. Krş. Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 193.

²³⁵ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 162.

²³⁶ Aydemir, *Tek Adam*, s. 175.

²³⁷ Güçlü, *Armenians and the Allies*, p. 124.

Merkezde Salihli, Alaşehir, Uşak kaybedilerek Kütahya-Gediz hattına çekilme mecburiyeti hâsıl olmuştu. Büyük Millet Meclisi'ndeki hava çok karamsardı. Yunanlılar Türkleri Anadolu'da sıkıştırıp isteklerini elde etmeye çalışıyorlardı.²³⁸

Ermenilerin kendilerince siyasi adımlar atıp Çukurova'daki Türk varlığını inkâr etmesi Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya gelip burada siyasi ve idari örgütlenme sürecini başlatmasına sebep oldu. Pozantı etrafı yüksek dağlarla çevrili, ormanlık bir çukur içerisinde küçük bir bucak merkeziydi. Bucak müdürü Hulusi Bey, Kuvâ-yı Milliye mensuplarından bir elinde silah bir elinde mühürle gezen bir zattı. Fransızların Mesnil Taburu'nun esir edilmesinden sonra Pozantı'nın askerî önemi arttı ve cephenin fiilî merkezi hâline geldi. Niğde'de faaliyet gösteren Adana Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de Pozantı'ya taşındı. Mustafa Kemal Paşa 27 Temmuz'da cepheleri teftiş etmek üzere Ankara'dan Konya-Ulukışla üzerinden Pozantı'ya ulaşmak üzere yola çıktı. 5 Ağustos 1920'de Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa²³⁹ ile Pozantı'ya geldi. Paşanın yanında bazı kumandanlar, Bekir Sami Bey, Özel Kalem Müdürü Yahya Hayati Bey de vardı.²⁴⁰

Mustafa Kemal'i istasyonda ovalardan göçen, dağlardan inen halk yığınlarıyla Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri dua ve tekbirlerle karşıladı. Adana, Mersin, Tarsus, Kayseri, Niğde ve Bor'dan çağrılan delegelerle güney illerinin temsilcilerinin katıldığı Pozantı Kongresi böyle bir atmosferde icra edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal burada bir konuşma yaparak Adana'da elde edilen başarıların bütün Müslümanların umutlarını artırdığını dile getirdi.²⁴¹

Kongrede Pozantı'nın Adana vilayetinin geçici merkezi olması ve Adana vali vekilliği görevine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tayin edilen İsmail Safa Bey'in getirilmesi kararlaştırıldı. Öte yandan kongrede Adana vilayetiyle kazalarının yönetimi belirlendi. Buna göre; Dıblanzade Mehmet Fuat Bey Belediye Başkanı; Süleyman Faik Bey Vilayet Mektupçusu; Kadızade Bey Vilayet Kadısı; Binbaşı Cemil Bey Jandarma Alay Komutanı; Komiser Mahmut Bey Polis Müdürü tayin edildi. Mersin Sancağı Mutasarrıflığına Rauf Bey; Osmaniye Sancağı Mutasarrıflığına Hüsnü Bey; Kozan Sancağı Mutasarrıflığına Abdülaziz Naim Bey tayin edilirken Tarsus kaymakamlığına Şükrü Bey; Karaisalı kaymakamlığına Saadetin Bey; Ceyhan kaymakamlığına Çerkes İbrahim Hakkı Bey; Kadirli kaymakamlığına Sadi Bey; Feke kaymakamlığına Feyyaz Bey; Ayas kaymakamlığına da Tefvik Bey tayin edildi. Karaisalı, Feke, Kozan, Kadirli ve Pozantı dışındaki yerler işgal altında olduğu için kendi merkezleri dışından idare edilecekti.²⁴² Pozantı'da *Yeni Adana* adlı gazete çıkarılmasına karar verildi.²⁴³ Mustafa Kemal Paşa İsmail Safa Bey'e bir mektup göndererek şunları söyledi:

²³⁸ Bkz. Aydemir, *Tek Adam*, s. 181.

²³⁹ Mareşal Fevzi Çakmak.

²⁴⁰ Ayhan, *Mustafa Kemal'in*, s. 67.

²⁴¹ Aydemir, *Tek Adam*, s. 180. Konuşmanın tam metni için bkz. Ayhan, *Mustafa Kemal'in*, s. 74-82.

²⁴² Ener, *Çukurova'nın İşgali*, s. 96-97; Temuçin Faik Ertan, "Pozantı Kongresi", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleri*, Ed. Nejla Günay-Fahri Kılıç, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 202, s. 100-101.

²⁴³ Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 172 Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 173-174.

“Adana Vilâyeti vekâleti size verilmiştir. Bugünden itibaren hemen vazifeye başlamanızı rica ederim.

Vilayet merkezi şimdilik Pozantı'dır. Mersin, Tarsus, Karaisalı doğrudan doğruya ve müstakilen Adana vilayetine bağlıdır. Mersin Kaymakamlığı Vekâleti Belediye Reisi Hacı Ömer Lütfi Efendi, Tarsus Kaymakamlığı Vekâleti Namrun Nahiye Müdürü Şükrü Efendi tarafından yürütülecektir. Karaisalı kaymakamlığını vekâleten yürüten Saadettin Bey bu göreve asaleten atanmıştır.

Mersin'in merkezi Erçel, Tarsus'un merkezi Sarayköy'dür. Mersin, Tarsus ve Karaisalı Müdafaa-i Hukuk yönetimi kaymakamlarının başkanlığı altında devam edecektir. İşbu heyetler ikişer kişi seçerek Adana valisinin yanına gönderecektir. Bunlar valinin başkanlığı altında Adana vilayeti merkez heyetini oluşturacaktır.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal²⁴⁴

Pozantı Kongresi ile cephede görev yapan komutanlar, bölge eşrafı halkı Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa ile görüşüp bölgedeki sorunları onlara doğrudan iletme fırsatı buldular. Bu kongre ile Türkiye Büyük Millet Meclisi ile halk doğrudan bir araya gelip bütünleşme imkânı elde ettiler. Öte yandan bölgenin durumunu tetkik eden Mustafa Kemal Paşa Güney cephesinde görev yapan Türk kuvvetlerinin yeniden düzenlenmesine ihtiyaç olduğunu tespit etti. Bu kapsamda Türk ordusu 8 Ağustos 1920'de verilen emirle; 41. Tümenin iki taburu dışında kalan yedi taburu Batı cephesine kaydırılacak, Tümenin azalan asker sayısı 1892-1899 doğumluların silahaltına alınmasıyla karşılanacak, bölgede görev yapan Kuvâ-yı Milliye birliklerinden askerlik çağında olanlar orduya kaydedilecek ve bu birlikler subayların komutası altına sokulacaktı.²⁴⁵ Bölgedeki mülkî idarelere muktedir yöneticilerin tayin edilip bunların tek bir merkezden idare edilmesi uzun zamandan beri arzulanan bir durumdu.²⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa, ülkenin en zor günlerinde Pozantı'ya gelerek kongre yapmakla bütün dünyaya Çukurova'nın gerçek sahiplerinin Türkler olduğunu ve Çukurova'dan asla vazgeçmeyeceklerini, Ermenilerin bölgede boş yere devlet kurma hazırlığına giriştiklerini ilan etti. Batı cephesine asker kaydırabilmek için bazı düzenlemeler yaptı.

8.9. Pozantı Kongresinden Sonra Çukurova'da Genel Durum

Kuvâ-yı Milliye güçleri düzenli ordu yapılanması içinde yer almaya başlayınca kullandıkları silahlarda değişiklik oldu ve ağır silahlar kullanılmaya başlandı. Artık topçu desteği bulan Kuvâ-yı Milliye güçleri, Adana'nın batısından yaptıkları taarruzda topçuların atışından yararlandı ve bu atışlar 10 Ağustos'a kadar her gün aralıksız devam

²⁴⁴ Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 203.

²⁴⁵ *Türk İstiklal Harbi*, s. 197.

²⁴⁶ Bu talebin 1 Şubat 1920 tarihinde 20. Kolordu Kumandanlığı tarafından Heyetitemsilîye Başkanlığına iletilmesiyle ilgili olarak bkz. ATASE. ATA-ZB. Kutu: 25, Gömlek: 9, Belge: 9-1.

etti. Zor durumda kalan General Dufieux, Çukurova'da asker ihtiyacını karşılamak için Amanoslardaki askerlerini Adana'ya çağırdı. Ancak bu askerlerin yolculuğu Kuvâ-yı Milliye saldırıları nedeniyle çok da kolay olmadı. Fransız askerleri ancak 25 Temmuz'da bitkin ve perişan bir hâlde Adana'ya ulaşabildiler.²⁴⁷

Kuvâ-yı Milliye, 14 ve 16 Ağustos'ta Küçük Ziyarettepe ile Godebes köyüne baskın yaptı. Ancak bu baskınlar Fransızlar tarafından püskürtüldü.²⁴⁸ Fransızlar, Kuvâ-yı Milliye'yi ortadan kaldırmak için savaş gemilerinden top atışları yapıyordu. 26 Ağustos'ta Yakaköy etrafındaki köyler Fransızların top atışlarına maruz kaldı. Bu Kuvâ-yı Milliye'nin Evcı, Hebilli gibi bazı köyleri boşaltmasına sebep oldu. Nacarlı, Ulaş, Sarıbrahımlı gibi köylerde ciddi yangınlar çıktı.²⁴⁹ Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri doğuda da küçük saldırılarla Fransız ordusunu yıpratmaya devam etti. Kösreli Hacı Ali ve Alicaf Ağa müfrezelerinden oluşan Cezayirli Mehmet Çavuş komutasındaki bir Ceyhan birliği Mercin köyü civarında mevzilere yerleşerek Fransızların Çukurova'da istedikleri köylere erişmesine engel oldular. Fransızlar zengin köylere ulaşabilmek için 18 ve 28 Ağustos'ta Ceyhan kasabasına saldırdı. Ancak Kuvâ-yı Milliye'nin; Ceyhan Bölüğü, Mercin Müfrezesi, Muhacir Bölüğü ve İnce Ali Müfrezesiyle takviye edilmesinden sonra yaptığı taarruz Fransızların ağır kayıplar vererek çekilmesine sebep oldu.²⁵⁰

Fransız 4. Tümen Komutanı General Gouraud yeni bir harekât planı yapmaya ihtiyaç duyup General Dufieux ile görüşmek üzere Toprakkale'den Adana'ya geldi. Yeni plana göre Albay Lannes'in emrine verilen üç tabur, üç batarya ve bir bölükle tekrar harekâta girişildi. Ancak bu harekât da Kuvâ-yı Milliye tarafından püskürtüldü. Bunun üzerine Fransızlar daha radikal bir tedbir alarak Adana valisi Albay Brémond'u 4 Eylül'de görevden aldı.²⁵¹ Fransızların 28 Ekim'de Adana'daki birliklerinden 400 piyade ile yedi topu Misis'e sevk edip bin kadar askerini de Karataş'dan Adana'ya getirmesi Kasım ayının da hareketli geçeceğine delalet etmekteydi.²⁵² Adana Cephesi Komutanı Selahattin Adil Bey'in 4 Kasım 1920 tarihli raporu bu tespiti desteklemektedir. Buna göre; Osmaniye civarında taarruz eden Fransızların bir kolu demiryolu hattını tahrip etmiş, diğer kolu Araplı, Kireçocağı, üçüncü kolu da Yarbaşı Geçidi yönünde saldırmıştır. Bu saldırılara Türk kuvvetleri iki gün mukavemet göstermiş, ancak daha sonra Yarbaşı'na geri çekilmek zorunda kalmıştır. İslâhiye ve Kozan'daki birlikler Yarbaşı ve Kars-Haruniye yönüne destek olmak üzere yola çıkarılmışlardır.²⁵³

²⁴⁷ Aydın, *Adana Millî Mücadelesi*, s. 122.

²⁴⁸ TİTE. Kutu: 24, Gömlek: 98, Belge: 98001.

²⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi*, s. 199.

²⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi*, s. 22; Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 277; Osman Tufan Paşa, *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, s. 81.

²⁵¹ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, p. 68; Ener, s. 223.

²⁵² ATBD. No: 104 (Haziran 1997) s. 53-55.

²⁵³ ATBD. No: 104 (Haziran 1997) s.56-61.

1920 yılı Şubat ayından 1921 yılı başlarına kadar Adana ve çevresinde Fransızları birçok savaşta yenilgiye uğratan Kuvâ-yı Milliye; Feke, Kozan, Karaisalı; Bahçe; Pozantı ve Saimbeyli'yi Fransız ordusu ve onlarla iş birliği yapan Ermenilerin ortak işgalinden kurtarmıştı. Böylece Fransızlar bölgeyi sömürme, Ermeniler de devlet kurma hedeflerine ulaşamadılar.²⁵⁴Bu mücadelede kadınlar ve çocuklar da önemli görevler üstlendiler. Çukurova millî mücadelesinde rol oynayan onlarca kadından isimleri bilinenler şu şekildedir: Zeynep Hanım, Adile Onbaşı, Sultan Ana, Ceyhan'ın Haliliye köyünden Emine Hatun, Tozkoparan müfrezesinden Ulaşlı Hanım, Kamacı Fatma ve Gülsüm Bacı.²⁵⁵

9. Ankara Antlaşması ve Fransızların Çukurova'yı Tahliye Etmesi

9.1. Ankara Antlaşması

Çukurova'daki başarısızlıklar Fransız meclisinde sık sık tartışılıyor, işgal masraflarının sürekli artması hoşnutsuzluğa sebep oluyordu. Bu, Fransızların barış istemesinin en önemli sebebidir.²⁵⁶ Fransa Başbakanı Briand Türklerle barış yapmak için Franklin Bouillon'u Ankara'ya gönderdi.²⁵⁷ Fransız heyeti ile görüşmelere çok defa Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa da katıldı.²⁵⁸ 13 Haziran 1921'de görüşmeler devam ederken Mustafa Kemal Paşa görüşmelerin başlangıç noktasının "Misak-ı Millî"²⁵⁹ ve kapitülasyonların kaldırılması konularında olması gerektiğini ifade edince²⁶⁰ Bouillon imza yetkisi bulunmadığı ve hükümetine danışması gerektiği bahanesiyle Adana'ya gitti. Görüşmeler sırasında 18 Temmuz 1921 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nden 41. Fırka Komutanlığına doğu bölgelerini tahliye etme niyetinde olan Fransızların Adana ve havalisinde de kalmalarının kabul edilmediğinin kendilerine tebliğ edilmesi emredildi.²⁶¹

Fransızlar anlaşma imzalamadan evvel Ankara çevresinde devam eden Türk-Yunan savaşının sonucunu görmek istiyorlardı. Sakarya Savaşı Türk kuvvetleri tarafından kazanılınca Bouillon yeniden 22 Eylül 1921'de tekrar Ankara'ya geldi.²⁶² Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fethi Bey tarafından yürütülen müzakerelere zaman zaman Mustafa Kemal Paşa da katıldı. Müzakerelerde Türk tarafının hassasiyetle üzerinde durduğu iki konudan biri "Misak-ı Millî sınırları", diğeri "kapitülasyonların kaldırılması" idi. Yusuf

²⁵⁴ Kemal Çelik, "Millî Mücadelede Adana ve Çevresinin İşgali ve Kurtarılması", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleeri*, Ed. Nejla Günay-Fahri Kılıç, 2. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2022, s. 318.

²⁵⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Ankara: Cumhuriyet Kadınları Derneği Yayınları, 2010, s. 272-275; Toros, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, s. 391-394.

²⁵⁶ Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 501-503; Ali Münif Bey'in *Hâtıraları*, s. 105.

²⁵⁷ Franklin Bouillon Binbaşı Sarou ile birlikte Ankara'ya ulaşmak üzere İnebolu'ya gelmiş, bu sırada başka bir sebeple İnebolu'da bulunan Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle heyetle birlikte Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitapları, 2001, s. 291-292.

²⁵⁸ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 296.

²⁵⁹ Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 209.

²⁶⁰ Yücel Güçlü, "Turco-French Struggle for Mastery in Cilicia and the Ankara Agreement of 1921", *Belleten*, volume 65, number 244, 2001, p. 1099.

²⁶¹ ATASE. İSH. Kutu: 814, Gömlek: 144, Belge: 144-1.

²⁶² Maxime Gauin, "The Relations Between the French Republic and the Armenian Committees, From 1918 To 1923", PHD Thesis, Middle East Technical University, 2020, p. 287.

Kemal Bey, "Kapitülasyonlar kaldırılmadıkça, Büyük Millet Meclisi hükümeti kılıcını kınına koymaz." diyerek bu konudaki kararlılığı ifade etti.²⁶³ Mustafa Kemal Paşa'nın görüşü ise şu şekildeydi:

Yeni Türkiye devleti bağımsızlığını ve haklarını tanıyacaktır. Sevr Antlaşması bir idam kararıdır ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını dileriz. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan gidersek biz de aynı şekilde hata ederiz. Senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı çarpışmaların neden ileri geldiğini elbette düşünmektedir. Bütün millet Millî Misak'a bağlıdır.

Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin ruhudur. Haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bunu elde etmeden barış ve sükuna kavuşacağımız kanısında değiliz. Eğer millet buna razı olsaydı, iki yıldan beri savaşa hiç lüzum kalmazdı."

Böylece çetin görüşmelerden sonra Ankara Antlaşması 20 Ekim 1921 günü Franklin Bouillon ile Yusuf Kemal Bey tarafından imzalandı. Antlaşmanın hükümleri özet olarak şu şekildedir:

"(1) Savaşa son verilecek. (2) Savaş esirleri, tutuklular, hapiste bulunanlar serbest bırakılacaklar. (3) Antlaşmanın imzasından itibaren en çok iki ay içinde, Fransız askerî birlikleri, kabul edilen sınırın güneyine ve Türk birlikleri de kuzeyine çekileceklerdir. (4) Boşaltma işlemleri bir karma komisyon tarafından düzenlenecek. (5) Boşaltılan yerlerde genel af ilan edilecek. (6) Azınlık haklarına riayet olunacak. (7) İskenderun bölgesinde özel yönetim kurulacak, Türklere kültürünün gelişmesi için kolaylık gösterilecek ve Türk dili resmî dil olacak. (8) Sınır çizgisi şu şekilde olacaktır: İskenderun kuzeyindeki Payas kasabasının hemen güneyinden Meydanekbez'e, oradan Kilis şehrini Türkiye'de bırakarak Çobanbeyli istasyonuna varacaktır. Bundan sonraki sınır bugünkü Türkiye-Suriye sınırıdır. (9) Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'ndeki mezarı, çevresiyle Türkiye'nin malı olacak, orada Türk muhafızı bulunacak, Türk bayrağı çekilecektir. (10) Türkiye hükümeti demiryolunun işletme imtiyazını Fransızlara verecek, demiryolunun Suriye'deki kısmından asker taşıyabilecektir. Bu antlaşmanın 12 parça eki; sulara, meralara, madenlere, demiryolu işletmesine, İskenderun Limanı'ndan faydalanmaya, Hatay'da Türk halkının özel bayrak kullanmasına dair hükümleri içermektedir."²⁶⁴

Ankara Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Batılılar tarafından tanınmasını, Hatay dışında güneyde işgal altında bulunan toprakların ele geçirilmesini sağlamış, Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ilan etmiştir. Bir yandan da İngiltere ile Fransa'nın arasının daha da açılmasına ve Yunanlıların morallerinin bozulmasına sebep olmuştur. İngiltere Fransa'ya bir nota vererek Ankara Antlaşması'nın ilerde yapılacak antlaşmaları etkilememesini istedi. Diğer yandan da bir gizli teşkilat kurarak Fransa Parlamentosu'nda, kamuoyunda, basında Fransız hükümetini hedef alan çalışmalar

²⁶³ Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, s. 297; Güçlü, *Turco-French Struggle*, p. 1102.

²⁶⁴ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 373-374.

yaptılar. Fakat bunun hiçbir etkisi olmadı. Briand Senato ve Meclis'te kahir bir çoğunluğun oyunu aldı. Fransa, antlaşmadan sonra Türkiye'ye silah, araç ve gereç yardımında bulundu. Yunanlılar Fransızlara çok kızdılar, denizciler İzmir'de Fransız Konsoloshanesi'ni taşladılar, haklı olarak Hatay halkı Anavatan dışında kalmaktan memnun değildi. Büyük Millet Meclisi'ne telgraf çektikleri gibi, Kara Mürsel Mustafa Paşa oğullarından Tayfur Atabey'i (Tayfur Sökmen) Ankara'ya gönderdiler.²⁶⁵

Ankara Antlaşmasının iki maddesi Çukurova'daki Hristiyan azınlıkların güvenliklerini sağlamak amacıyla kaleme alınmıştı. Anlaşmanın 5. ve 6. maddelerine göre her iki taraf da boşalan bölgelerde yeni birliklerin devralmasından sonra tam bir genel af ilân edecek, TBMM hükümeti Misakımillî'de açıkça tanınan azınlık haklarını çeşitli devletler ve müttefikler arasındaki anlaşmalara göre aynı esasta kendisi de uygulayacaktı. TBMM hükümeti bu anlaşmada vaat ettiği üzere 5 Aralık 1921'de Çukurova dâhil bütün Anadolu'ya amil bir genel af kanunu çıkararak hükümlerini derhal uygulamaya koydu. Ermenilere ülkelerini terk etmemeleri salık verildi. Hatta TBMM hükümeti genel af ilanına ilaveten Ermenileri askerlik hizmetinden ve tekalif-i milliye uygulamasından muaf tutup güvenliklerinin sağlanacağına dair her türlü teminatı verdi. Muhittin Paşa komutan ve Hamit Bey vali olarak görevlendirilerek bu vaatlerin uygulanması için Adana'ya gönderildiler. Fransız Yüksek Komiser General Gouraud 9 Kasım 1921'de yayınladığı beyannamede Ermenilerin Türk adaletine güvenmelerini ve Adana'da kalmalarını istedi. Muhittin Paşa ve Hamit Bey de 20 Kasım'da *Yeni Adana* gazetesinde Ermenilerin endişelerini yatıştırmak için bir beyanname yayınladılar. Franklin Bouillion Ermenilere bölgeyi terk etmekle hata işlediklerini söyledi. TBMM Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa 5 Aralık 1921'de yayınladığı beyannamede Çukurova'daki bütün azınlıkların haklarının tanınacağına dair verilen bütün teminatları teyit etti.²⁶⁶ Ancak Ermenilerin işgal yıllarında yaptıkları vahşet ve zulümlere karşılık verileceğinden korktukları için affa aldırılmayıp Çukurova'yı terk etmeye başladıkları görüldü.²⁶⁷

Ankara Antlaşması ile Fransa ile TBMM hükümeti arasında diplomatik ilişki kuruldu ve Ahmet Ferit (Tek) Ankara'daki millî hükümetin Avrupa'daki ilk diplomatik görevlisi olarak Kasım 1921'de Paris'e gitti. Bundan sonra Türkiye ile Fransa arasında iyi ilişkiler kurulmasının yolu açılmaya başlamıştır.²⁶⁸

Ankara Antlaşması, Fransa'da bazı kesimler tarafından eleştirildi. Buna gerekçe gösterilen konular şu şekildeydi: Çok büyük bir arazinin Türklere bırakılması; Urfa, Mardin, Antep, Maraş gibi büyük şehirlerin Türklere bırakılması; Suriye sınırı savunmasının zor hâle gelmesi; İskenderun'un Türk tehdidi altında kalması; dünyanın en bereketli yerlerinden olan Çukurova'nın elden çıkması; Fransa'nın dokumacılık sanayiini besleyecek pamuk sektöründen mahrum kalması; Türkiye'den doğan su

²⁶⁵ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 375.

²⁶⁶ Güçlü, *Millî Mücadele Yıllarının*, s. 59-61.

²⁶⁷ Gauine, *The Relations Between*, p. 300-301.

²⁶⁸ Güçlü, *Turco-French Struggle*, p.1113-1114.

kaynaklarından beslenen Halep'in susuzluk tehdidinde kalması; Ermenilere verilen sözlerin tutulamaması ve Sykes-Picot Antlaşması ile elde edilen Irak petrolerini, Ergani bakırını, Çukurova pamuğunu ve İran ticaretini bu antlaşma ile kaybetmesi. Hâlbuki Fransa için Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek milliyetçilerin gönlünü alıp onlarla bağlantı kurmak açısından çok önemliydi.²⁶⁹

9.2. Adana'nın Fransızlar Tarafından Tahliye Edilmesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Fransızların tahliye edeceği Adana havalisinde; Adana vilayeti, İçel, Mersin, Kozan, Maraş, Cebelibereket sancaklarını ve Urfa sancağının Fırat'ın batısında kalan kısmı ve Halep vilayetinin Suriye sınırı kuzeyinde kalan kısımlarını ihtiva etmek üzere Mirliya Muhittin Paşa'nın komutasında Adana Havalisi Kumandanlığı'nı kurdu. Adana Mıntıka Kumandanlığı emrine Ayntab Mıntıka Kumandanlığından başka yeni kurulan Cebelibereket ve Mersin Mıntıka Kumandanlıkları da verildi.²⁷⁰ Fransızlar bölgeyi 7 Kasım 1921'den itibaren tahliye etmeye başladılar. Fransızların boşalttıkları şehir ve kasabalara Türk kuvvetleri ve hükümet memurları büyük törenlerle giriyorlardı. Halk sevinç içindeydi. Adana, Antep, Tarsus ve Mersin gibi şehirlerde Türk ordusunun gelişi çok büyük coşkuyla karşılandı. Adana Havalisi Komutanı Muhittin Paşa, yanında Mersin Bölge Komutanı ve aynı zamanda Tahliye Komisyonu Başkanı Kurmay Albay Şükrü Naili Bey, Osmaniye Bölge Komutanı Albay Sıtkı Bey, Kurmay Başkanı Salim Cevat Bey ve daha birçok komutan olduğu halde; Adana, Tarsus ve Mersin'e gelerek buraları teslim aldı. En son Dörttyol ve Mersin boşaltıldı.²⁷¹

Adana'ya Türk kıtaatının girdiği 28 Kasım 1921 günü Türk bayrağı göndere çekilerek yeniden Türk idaresi tesis edildi.²⁷² Bölgenin Türk idaresine geçişi için 4 Aralık 1921'de resmî tören düzenlendi. Franklin Bouillon ile Hamit Bey arasında yapılan teslim töreni büyük sükûnet içinde ve halkın sevinç gözyaşları arasında yapıldı. Adana, Mersin ve Tarsus Türk idaresine teslim edildi. Osmaniye de bir gün evvel teslim alınmıştı.²⁷³ Franklin Bouillon ve ekibi 25 Aralık 1921'de Mersin Limanı yoluyla bölgeyi terk etti.²⁷⁴ Adanalı Türk ve Ermenilere hitaben Türk-Fransız heyetinin, hükümetleri adına 30 Kasım 1921 günü müşterek imzalı bir beyanname yayınlayarak herkesin emniyet içinde yaşayabileceğini ifade etmelerine rağmen Ermeniler Adana'yı ve diğer bölgeleri terk etmeye devam etti. 1 Aralık 1921 tarihli *Ferda* gazetesinde yayımlanan bu beyanname, Ankara Anlaşması'nın barışı sağlama amacını güttüğü, gayrimüslimlerin hukukuna riayet edileceği, bu konunun Türk ve Fransız hükümetleri tarafından teminat altına alındığı, bozguncu ve ayırıcı propagandaların asılsız olduğu, ne kadar acı olsa da

²⁶⁹ Mithat Toroğlu vd, haz., *Kurtuluş Savaşında İçel*, s. 271-272; Véou, *La Passion de la Cilicie*, s. 505.

²⁷⁰ ATBD, No: 106 (Haziran 1998), s. 12-14.

²⁷¹ *Türk İstiklal Harbi*, s. 285.

²⁷² Vakıf, No: 1425'ten naklen Mehmet Ö. Alkan, haz. *Kurtuluş Savaşı'nda Adana ve Adana'nın Kurtuluşu Belgeleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, s. 614.

²⁷³ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Kanun-ı Evvel 1337'den naklen Alkan, haz. *Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 632.

²⁷⁴ Alkan, haz. *Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 684.

geçmişin artık unutulduğu, mal ve can emniyeti ile Türkler kadar Ermenilere de hürriyet sağlandığı açıkça belirtildi. Ancak Ermeniler çareyi kaçmakta bulmuş, Adana, Mersin, Tarsus, Antep, Maraş'ı terk etmeyi tercih etmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa 5 Aralık 1921'de Adanalılara hitaben bir genelge yayımladı. Bu genelgenin son bölümündeki şu sözlerle yurttan ve dünyada barış istediklerini ve hiçbir unsuru dışlamadıklarını söyledi:

"...Menafi-i âliye-i vatani her türlü mülâhazanın fevkinde tutmak mecburiyetinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin taraf-ı kanundan inhırafa tasaddî edecekler hakkında en şedit tedabiri ittihaz edeceğini burada ihtar etmek mecburiyetindeyim.

Memurîne de şu vesâyada bulunmak isterim: Millet ve memleketin büyük fedakârlıklarla anavatana iltihakını temin ettiği bu aksam-ı memleketin mukadderatı ve halkın temin-i refah u saadeti yedd-i emanetinize mevdudur. Nazar-ı kanunda bilâ tefrik u cins u mezhep her fert aynı hukuka malik ve aynı vezaille mükelleftir. Vazifenizin ulviyyet u ehemmiyeti nispetinde mesuliyetinizin de azametini daima derpiş ediniz.

Hangi din ve ırka mensup olursa olsun, herkes hakkında seyyanen tatbik u adalet u emniyetle asayiş muhlil ve kavanini mevzua ahkâmına mugayir hareket faillerini, her kim olursa olsun, derhal pençe-i kanuna teslim ediniz. Huzur u sükûnun layıkıyla teessüsüne ve hükümetin düstur u siyasisi olan hâkimiyet u kanuniyenin tecellisine sarf u gayret ile mükellef olduğunuzu bir an bile nazar u dikkatten dûr tutmayınız..."²⁷⁵

Fransızlar Adana'yı tahliye ederken bazı silahları Türk ordusuna hediye veya satın alma suretiyle bırakmışlardır. Batı cephesinde yürütülen muharebeler için büyük önemi olan bu silahlar şunlardır:

Tüfek adet	Cinsi	Fişek sandık	Cinsi	Adet
4484	Türk	574	Brege tayyaresi	10
3865	Alman	-	Hangar	10
10	Manliher	-	Yedek motor	4
-	Büyük çaplı mavzer	247	Telsiz istasyonu	3
-	Gra	101		
-	Schneider	577		
-	Muhtelif	6		
1730	Büyük çaplı martin	-		
Toplam	10089	1505		

²⁷⁵ Ayhan, *Mustafa Kemal'in*, s. 134.

2 Aralık 1921 günü Ulucami'de Pamukçuzade Ziya Efendi tarafından Millî Mücadele şehitlerinin aziz ruhları için mevlit okundu.²⁷⁶ Adana ve çevresi 5 Ocak 1922'de tamamen düşmandan arınmış ve anavatana iltihak etmiştir.²⁷⁷ Adanalılar bu sevinci büyük bir coşkuyla kutladılar. Kız ve erkek öğrenciler, şeyhler, dervişler ve esnaf Kumluk Meydanı'na geldi. Öğrenciler saf saf yerleştirilmişti. Bu arada müzik sesleri yükselmekteydi. Tören sırasında yapılan konuşmalarda öncelikle bugünleri gösteren Allah'a şükredilmiş ve bu uğurda hayatlarını feda eden kahramanlar saygıyla anılmıştır. Daha sonra Numune Mektebi talebelerinden oluşturulan bir grup Mehmet Emin Bey'in yazdığı *Türk'ün Duası*'nı okumuştur.²⁷⁸

10. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle kendilerini Osmanlı Devleti'nin varisi ilan eden İngiltere, Fransa ve İtalya Anadolu'yu işgal ettiler. Suriye ile Çukurova ve çevresini Fransa işgal etti. İşgaller sırasında İngiltere ve İtalya, Türkiye ile yeni bir silahlı çatışmaya girmemek için dikkatli davranırken Fransa buna riayet etmedi. Fransa, Çukurova ve çevresinin sosyo-kültürel yapısının Suriye ile aynı olmadığını anladı. Fransa, işgal altına aldığı bu bölgeleri elinde tutmak için büyük bir askeri güç bulunduramayacağından bölgedeki Ermenileri kendine müttefik seçip onların hamiliğini üstlenmişti. Ancak savaş sırasında Ermenilerin kendilerini zor durumda bırakacak davranışlardan kaçınmaması sebebiyle onların kefil olunacak bir toplum olmadığını anlayıp Ermeni devleti kurulması fikrini desteklemekten vazgeçmiştir. Fransızların bölgenin idari yönden Ermenileştirilmesi politikası sonuçsuz kaldı.

Bağımsız devlet kurabilmek için elli yılı aşkın süredir faaliyet gösteren Ermeniler, Çukurova ve havalisinde bir devlet kuramayacaklarını anladılar. Düşmanla iş birliği yaptıkları için Türk hâkimiyeti altında yaşamaya devam etmek istemediler ve Fransız nüfuz alanında kalan İskenderun Sancağı ve Suriye başta olmak üzere başka bölgelere göç etmeyi tercih ettiler. İtilaf devletlerinin gözetiminde bölgenin demografik yapısını Ermeniler lehine değiştirme girişimi sonuçsuz kaldı. Türk milleti bu tehlikeyi anlayıp birlik ve beraberlik içinde hareket edip Mustafa Kemal Paşa önderliğinde millî örgütlenmeye gitti.

Adana Millî Mücadelesi kimi zaman Torosların yamaçlarında kimi zaman Çukurova'nın verimli topraklarında kimi zaman da sahillerde kararlılıkla yürütüldü. Başlangıçta terhis edilen Osmanlı ordusunun halka rehberlik etmesiyle kurulan Kuvâ-yı Milliye birlikleriyle, daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğiyle vücut bulan Türk ordusunun fedakârca verdiği mücadeleyle Adana düşman işgalinden kurtarıldı.

Mustafa Kemal Paşa, düzenli ordu kurma çalışmalarına Güney Cephesi'nde başladı. Böylece Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri arasındaki dağınıklık ortadan kaldırılarak başına

²⁷⁶ Ayhan, *Mustafa Kemal'in*, s. 134.

²⁷⁷ Alkan, haz. *Kurtuluş Savaşı'nda*, s. 696.

²⁷⁸ Alkan, haz. *Kurtuluş Savaşı'nda*, s.706.

buyruk hareketlerin önüne geçildi. Bu sayede Fransız kuvvetlerine karşı başarı elde edilerek Fransızlar anlaşma yapmaya zorlandı. Böylece Güney Cephesi'nde görev yapan birlikler Batı Cephesi'ne kaydırıldı. Ülkenin Doğu ve Güney bölgeleri işgalden kurtarıldığı için ordu bütün gücünü Batı Cephesi'nde kullandı. Bu da düşmanın yurttan atılmasında çok etkili oldu.

Fransızlar, Çukurova ve çevresinde yaşayan Türkleri esaret alıp bölgeyi ekonomik olarak sömürgeleştiremeyeceğini anladı. 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Anadolu'yu terk etti. Ermenilerin bölgede devlet kurma umudu tamamen sona erdi. Ermenilerin çoğu kendi istekleriyle bölgeden ayrıldı.

Çukurova ve havalisinin istiklal mücadelesi sadece bir ordunun savaşı değil, bölgede yaşayan halkın tamamının ölüm kalım mücadelesidir. Halk, bir bütün olarak mücadeleye katılmış ve savaşın sonuna kadar kader birliği edip hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir.

Kaynaklar / References

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE).

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE).

Sürelî Yayınlar

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD). No: 103, (Ocak 1997).

ATBD. No: 104 (Haziran 1997).

ATBD. No: 105 (Ocak 1998).

ATBD. No: 106 (Haziran 1998).

ATBD. No: 142 (Nisan 2018).

Harp tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD). No: 17, (Eylül 1956), vesika: 426.

HTVD. No: 16, (Haziran 1956), vesika: 421 ve 423.

HTVD. No: 17, (Eylül 1956), vesika: 428 ve 435.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Akyüz, Yahya. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1988.

Ali Münif Bey'in Hâtıraları. Haz., Taha Toros. İstanbul: İsis, 1996.

Alkan, Mehmet Ö., Haz. *Kurtuluş Savaşı'nda Adana ve Adana'nın Kurtuluşu Belgeler.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022.

Altay, Fahrettin. *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922).* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2022.

Arıkoğlu, Damar. *Hatıralarım, Millî Mücadele, Çukurova'da Fransız İşgali ve Kanlı Savaşlar* İstanbul: 1961.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam Mustafa Kemal Cilt II (1919-1922).* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.

Aydın, Suavi. *Adana Millî Mücadelesi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022.

Ayhan, Yusuf. *Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu.* Adana: İpek Matbaası, 1963.

Belen, Fahri. *Türk Kurtuluş Savaşı.* Haz., Enis Şahin, İstanbul: Yeditepe, 2014.

Brémond, É.. *La Cilicie en 1919-1920.* Paris: Imprimerie Nationale, 1921.

Cebesoy, Ali Fuad. *Millî Mücadele Hatıraları.* İstanbul: Temel Yayınları, 2000.

Çelik, Kemal. "Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge". *Gazi Akademik Bakış Dergisi.* Cilt 2, Sayı 3, (Kış 2008): 103-124.

- Çelik, Kemal. "Millî Mücadelede Adana ve Çevresinin İşgali ve Kurtarılması". *Millî Mücadelenin Güney Cepheleeri*. Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç. Ankara: Cedit Neşriyat, 2. Baskı, 2022: 310-324.
- Çelik, Kemal. *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Efe, Cemal. *İstiklâl Savaşında Adanalıların Kahramanlık Destanları*. y.y: Burhaneddin Basımevi, 1937.
- Ener, Kasım. *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Ener, Kasım. *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Berksoy Matbaası, 1963.
- Erdeha, Kâmil. *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- Ertan, Temuçin Faik. "Pozantı Kongresi". *Millî Mücadelenin Güney Cepheleeri*. Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç. Ankara: Cedit Neşriyat, 2. Baskı, 2022: 89-105.
- Gauin, Maxime. "The Relations Between the French Republic and the Armenian Commitees From 1918 To 1923". PHD Thesis, Middle East Tecnical University, 2020.
- Gazi Mustafa Kemal. *Nutuk Söylev*. Cilt I (1919-1920). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Genel Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Görgülü, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Güçlü, Yücel. "Millî Mücadele Yıllarının Öncesinde ve Sırasında Adana Vilayetindeki Ermeniler (1908-1921)". *Millî Mücadelenin Güney Cepheleeri*. Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç. Ankara: Cedit Neşriyat, 2. Baskı, 2022: 37-67.
- Güçlü, Yücel. "Turco-French Struggle for Mastery in Cilicia and the Ankara Agreement of 1921". *Bellekten*, volume 65, number 244, (2001): 1079-1114.
- Güçlü, Yücel. *Armenians and the Allies in Cilicia 1914-1923*. Michigan: The University of Utah Press, 2010.
- Güher, Ebru. *Osmaniye'de Fransız İşgali ve Millî Mücadele Harp Raporlarına Göre*. Ankara: Manas, 2019.
- Günay, Nejla. *Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı*. İstanbul: Yeditepe, 2021.
- Hacıoğlu, Ahmet Can. "İngiliz Arşiv Belgelerinde Mondros Mütarekesi Sonrası Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'da İngiliz Faaliyetleri". Doktora Tezi Ankara Üniversitesi, 2022.
- Hatipoğlu, Süleyman. "Millî Mücadele'de Dört Yol ve İlk Kurşun", *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, Cilt I, sayı 5, /Mart 1992).
- Hatipoğlu, Süleyman. "Millî Mücadele'de Hatay ve Türkiye'de İlk Kurşunun Atılması". *Millî Mücadelenin Güney Cepheleeri*. Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç. Ankara: Cedit Neşriyat, 2. Baskı, 2022: 152-188.
- Hayat Mücadeleleri Selâhattin Adil Paşa'nın Hatıraları*. İstanbul: Zafer Matbaası, 1982.

- Kolutek, Mikail. "Gaye-i Milliye Gazetesi'ne Göre Adana Cephesi". *Zaferin 100.Yıl Dönümünde Millî Mücadele'ye Yeni Bakışlar*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- Mithat Toroğlu, Lütfi Oğuzcan, Hasan Akıncı, Fikri Mutlu, Osman Muzaffer Kocaşoğlu, Ömer Nazmi Çiftçi, Şeref Genç ve Zekeriya Karayaylalı, Haz., *Kurtuluş Savaşında İçel*. İstanbul: Türkiye Kuvâ-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayını I, 1971.
- Osman Tufan Paşa. *Kurtuluş Savaşı Hatıraları*. İstanbul: Arma, İkinci baskı, 1999.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri (1920-1922)*. Cilt III, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.
- Özalp, Kazım. *Millî Mücadele 1919-1922 I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Özlu, Hüsnü. "İstiklâl Savaşı'nda Adana Bölgesinde Tekelioğlu Sinan Bey'in Faaliyetleri". *Millî Mücadelenin Güney Cephesi*. Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç. Ankara: Cedit Neşriyat, 2. Baskı, 2022: 325-348.
- Özoğuz, Esat. *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*. İstanbul: Ülkü Matbaası, 1935.
- Öztoprak, İzzet. "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt 8, Sayı 22 (1991):117-140.
- Sansar, M. Fatih, Ahmet Karataş, Sedat Memili, ve Hüseyin Batar. haz., *5 Ocak Adana'nın Kurtuluş Bayramı Çukurova Millî Mücadele Hatıraları*. Adana: Çukurova Fuarçılık A.Ş. Yayını, 2016.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Kadınları*. Ankara: Cumhuriyet Kadınları Derneği Yayınları, 2010.
- Selvi, Haluk, haz.. *Bir Ermeni Komitecinin İtirafı Mihran Damadyan*. İstanbul: Timaş, 2009.
- Sonyel, Salâhi R.. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Şalvuz, İsmail Ferahim. *Kurtuluş Savaşında Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler)*. İstanbul: Aydınlik Basımevi, 1938.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Tengirşek, Yusuf. *Vatan Hizmetinde*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitapları, 2001.
- Toros, Taha. *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Tunalı, Turgay. "Çukurova Bölgesi'nde Fransız İşgali ve İşgal Yönetimi (1918-1921)". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.
- Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İşittiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Türkmen, Zekeriya, Haz., *Kuvâyımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2012.

- Türkmen, Zekeriya. "Kuvâ-yı Milliye'nin Çukurova Cephesi Komutanlarından Tekelioğlu Sinan Paşa (1891-1965)". *Askerî Tarih Bülteni*. Sayı 50, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Türkmen, Zekeriya. *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1920*. İstanbul: Yeditepe, 2020.
- Ursavaş, Ali Saib. *Çukurova Fâciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1988.
- Uzun, Şebnem Oğuz. *Amerikan Basınının Gözünden Millî Mücadele*. İstanbul: Yeditepe Akademi, 2022.
- Ünalp, F. Rezzan. "Kemal Doğan (Kozanoğlu Doğan Bey)", 03/03/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kemal-dogan-kozanoglu-dogan-bey/?pdf=5297> adresinden erişilmiştir.
- Véou, Paul du. *La Passion de la Cilicie 1919-1922*. Çev. Reşat Gögen, ("Kilikya Faciası" 1919-1922 Siyasî ve Askerî Olaylar, adıyla basılmamış daktilo metni, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi Kütüphanesi), Paris: 1937.
- Yorulmaz, Şerife. "Çukurova'da Kuvâ-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri". *Atatürk Yolu Dergisi*. Cilt 9, sayı 35 (2005): 345-373.
- Yıldırım, Cihat. "I. TBMM Hükümeti'nin İlk Uluslararası Anlaşması: 20 Günlük Muvakkat Mütareke", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 5, 2011:39-56.
- Zeidner, Robert F.. *The Tricolor Over the Taurus 1918-1922*. Ankara: Turkish Historical Society, 2005.

EK 1. Adana Tayyare Müfrezesi, 1922. (Milli Savunma Bakanlığı Millî Mücadele Albümü)

EK 2. Deniz Tayyare Mektebi personeli, Adana, 1922. (Milli Savunma Bakanlığı Millî Mücadele Albümü)

EK 3. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Adana'da Kolordu Karargâhına giderken, Adana, 15 Mart 1923. (Millî Savunma Bakanlığı Millî Mücadele Albümü)

EK 4. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Karargâhından uğurlanırken, Adana, 15 Mart 1923. (Millî Savunma Bakanlığı Millî Mücadele Albümü)

EK 4. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Adana Ulucami önünde, Adana, 15 Mart 1923. (Milli Savunma Bakanlığı Millî Mücadele Albümü)

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Nejla GÜNAY | Gazi Üniversitesi |
ngunay[at]gazi.edu.tr | ORCID: 0000-0001-5895-8359**

Nejla Günay, Kahramanmaraş'ta doğdu. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Tarih Anabilim Dalı'ndan 1989 yılında mezun oldu. 1996 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bölümü'nde Yüksek Lisans'a başladı. "XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri" adlı yüksek lisans tezini 1999 yılında tamamladı. Aynı yıl Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'ne okutman olarak atandı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bölümünde başladığı doktora eğitimini "Maras Ermenileri" adlı tezi ile 2007 yılında tamamladı. Bu tez aynı yıl "Maras'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları" adı ile IQ yayınevi tarafından kitap olarak basıldı. Bu çalışma 2012 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nin yedi kategoride verdiği "Kahramanmaraş Kültürüne Hizmet Ödülleri" kapsamında en iyi kitap ödülünü aldı. Günay, sekiz kez TÜBİTAK Yayın Teşvik Ödülü aldı. Prof. Günay, 2023 yılında Gönüllerde Birlik Vakfı tarafından beş farklı kategoride her yıl düzenli olarak verilen "Muhsin Yazıcıoğlu Ödülleri" kapsamında "En İyi Araştırmacı" ödülüne layık bulundu. 2011 yılında Doçent unvanını alan Nejla Günay'ın kitaplarından bazıları şunlardır: "*Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler*" (2015/2020); "*Gediz Bibliyografyası*" (1999); "*XVI. Yüzyılda Bursa Yahudileri*" (2005); "*100. Yılında 1909 Maras Ermeni Olayları*" (2009); "*Gazi Terbiye Enstitüsünden Gazi Üniversitesine*" (2018); bölüm yazarlığı ve editörlüğünü yaptığı "*Osmanlı Toplum Yapısı ve Millet Sistemi*" (2020) ile "*Millî Mücadele'nin Güney Cepheleeri*" (2021) ve "*Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı*" (2021). 2018 yılında profesör unvanını alan Nejla Günay, hâlen G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir. Nejla Günay, evli ve üç çocuk annesidir.

**Prof. Dr. Nejla GÜNAY | Gazi University |
ngunay[at]gazi.edu.tr | ORCID: 0000-0001-5895-8359**

Nejla Günay was born in Kahramanmaraş. She finished her undergraduate studies at Gazi University's Department of History Education in 1989. In 1996, she started her master's degree at Gazi University, Institute of Social Sciences, Department of Contemporary History. She completed her master's thesis titled "Jews of Bursa in the 16th Century" in 1999. In the same year, she was appointed as a lecturer to the Department of Atatürk's Principles and Revolutionary History at Gazi University. She received her PhD from the Gazi University, Institute of Social Sciences, Department of Contemporary History in 2007 with his thesis named "Marash Armenians". This thesis was published in the same year as a book by the IQ publishing house named "Armenians and Zeytun Revolts in Marash". This work received "Kahramanmaraş Culture Service Awards" given by Kahramanmaraş Sütçü İmam University in 2012. Günay received the TÜBİTAK Publication Incentive Award eight times and Günay was also deemed worthy of the "Best Researcher" award within the scope of the "Muhsin Yazıcıoğlu Awards", which are given annually in five different categories by the Foundation for the Unity of Hearts (Gönüllerde Birlik Vakfı) in 2023. To give an example on books written by Nejla Günay, who received the title of Associate Professor in 2011 and became a professor in 2018 are: "From Forced Alliance to Crossroads, CUP and the Armenians" (2015/2020); "Gediz Bibliography" (1999); "Bursa Jews in the 16th Century" (2005); "1909 Marash Armenian Incidents in its 100th anniversary" (2009); "From Gazi Education Institute to Gazi University" (2018); "Ottoman Social Structure and Nation System" (2020), for which she was the author and editor of the chapters, and "Southern Front of the National Struggle" (2021), also the author and editor of the chapters, and "Tribes, Immigrants, Emigrants and the Settlement of Refugees" (2021). Nejla Günay, who received the title of professor in 2018, still works at Gazi University. She is a faculty member at Gazi Education Faculty, Social Sciences and Turkish Education Department, History Education Division. Nejla Günay is married and has three children.